

Vijesti iz Nigdine

William Morris

1890.

Sadržaj

1. Rasprava i krevet	4
2. Jutarnja kupka	6
3. Konačište i doručak u njemu	11
4. Tržnica uz put	17
5. Djeca na cesti	19
6. Mala kupovina	23
7. Trafalgar Square	28
8. Stari prijatelji	32
9. O ljubavi	34
10. Pitanja i odgovori	40
11. O vlasti	47
12. O uređenju života	50
13. O politici	53
14. Kako se upravlja poslovima	54
15. O izostanku prisile na rad u komunističkom društvu	57
16. Ručak u dvorani Bloomsbury Marketa	62
17. Kako je nastupila promjena	65
18. Početak novog života	78
19. Povratak u Hammersmith	81
20. Ponovno konačište u Hammersmithu	84
21. Uz rijeku	85

22. Hamptonov dvor i jedan pobornik minulih vremena	87
23. Rano jutro kod Runnymede	92
24. Uz Temzu	95
25. Treći dan na Temzi	100
26. Tvrđokorni odbijatelji	103
27. Gornji tok	106
28. Rječica	112
29. Odmorište na gornjoj Temzi	115
30. Kraj putovanja	118
31. Stara kuća među novim ljudima	121
32. Početak gozbe – Kraj	124
Bilješka o piscu	128
Impresum	132
Napomena Anarhističke biblioteke	132

1. Rasprava i krevet

U Ligi¹ se, kaže prijatelj, jedne noći povela žustra rasprava o tome što će se zbiti neposredno nakon Revolucije, a prijatelji su razgovor okončali odrješitim iznošenjem stavova o budućnosti potpuno razvijenoga novog društva.

Naš prijatelj kaže: rasprava je, s obzirom na njen predmet, bila odmjerena; nazočni, naime, budući naviknuti na javne sastanke i rasprave poslije predavanja, ako i nisu slušali mišljenja onih drugih (što bi se od njih teško moglo očekivati), u svakom slučaju nisu uvijek pokušavali govoriti svi u isti glas, kao što je najčešće običaj kod ljudi u uglađenom društvu kad se razgovara o temi koja ih zanima. Sastanku je, inače, prisustvovalo šest osoba te je sukladno tome bilo zastupljeno šest frakcija stranke, od kojih su njih četiri podržavale izrazito anarhističke, ali različite stavove. Pripadnik jedne od frakcija, veli naš prijatelj, čovjek kojega on vrlo dobro poznaje, na početku rasprave sjedio je gotovo bez riječi, ali se potom umiješao i naposljetku stao gromoglasno optuživati sve ostale da su budale; uslijedila je bučna prepirka koja je potom jenjala. Spomenuti je govornik tada srdačno svima zaželio laku noć i sam pošao kući u zapadno predgrađe, prijevoznim sredstvom što nam ga je civilizacija nametnula kao naviku. Dok je sjedio u parnoj kupelji užurbanog i nezadovoljnog čovječanstva, u vagonu podzemne željeznice, i zlovoljno se krčkao kao i drugi, samoprijekorno je u sebi pretresao brojne izvrsne i odlučujuće argumente što ih je, iako su mu bili nadohvat, zaboravio tijekom netom minule rasprave. No na takvo raspoloženje bio je naviknut te ono nije potrajalo dugo, i nakon kraće nelagode, uzrokovane gnušanjem spram sama sebe zbog toga što je planuo (na što je također bio naviknut), stao je razmišljati o predmetu rasprave, sveudilj, međutim, nezadovoljan i nesretan. “Kad bih mogao doživjeti makar jedan takav dan”, rekao je u sebi, “kad bih ga samo mogao doživjeti!”

Dok je oblikovao te riječi, vlak je stao na njegovoj postaji, na pet minuta hoda od njegove kuće, koja se nalazila na obali Temze, malo poviše ružnog visećeg mosta. Izašao je s postaje, svejednako nezadovoljan i nesretan, mrmljajući: “Kad bih ga mogao doživjeti! Kad bih ga samo mogao doživjeti!”, ali učinio je tek nekoliko koraka prema rijeci kadli (pripovijeda naš prijatelj koji kazuje priču) sav tav jad i muka kao da su se raspršili.

Bijaše to krasna noć na početku zime, a oštar zrak osvježavao je nakon vrućine u onoj sobi i smradnoga željezničkog vagona. Vjetar, koji je malko skrenuo od zapada prema sjeveru, otpuhao je sve oblake s neba izuzev pokoje mrlje koja je hitro klizila nebeskim svodom. Iznad obzora kočio se mladi Mjesec, i kad ga je ugledao u krošnji visokoga starog brijesta, povratnik kući jedva da je mogao dozvati u sjećanje bijedno londonsko predgrađe u kojemu je stanovao te mu se činilo kao da se obreo na kakvu ubavom ladanjskome mjestu, čak ugodnijem od seoskog krajolika koji je poznao.

---

¹ Riječ je o Socijalističkoj ligi koju je u prosincu 1884. Morris osnovao zajedno s Paulom Lafargueom, Eleanor Marx, E. Belfortom Baxom i drugima, nakon razilaženja sa Socijalnom Demokratskom Federacijom. (Napomena prevođitelja: bilješke se mahom oslanjaju na uredničke fusnote u navedenom izdanju izvornika.)

Sišao je pravo do riječne obale i načas zastao, pogledavajući preko visokog zida mjesečinom obasjanu površinu nabujale rijeke, čija se voda vrtložila i svjetlucala u svome toku prema Chiswick Eyotu; koliko je do onoga ružnog mosta, nije ga niti opazio ili nije pomislio na njega, osim kad mu se načas (pripovijeda naš prijatelj) učinilo da je nizvodno previdio onaj niz svjetala. Potom se okrenuo vratima svoje kuće i ušao, i čim je zatvorio vrata iščeznuo je svaki spomen na onu oštroumnu logiku i dalekovidnost koje su resile nedavnu raspravu; a i od same rasprave nije ostalo ni traga osim nejasne nade, koja će sada postati užitkom u danima ispunjenima mirom i spokojem, čistoćom i nasmiješenom dobrohotnošću.

U tom raspoloženju svalio se u postelju i prema navici zaspao za dvije minute, ali se (suprotno navici) nedugo zatim rasio i obreo u onome neobično budnom stanju kakvo ponekad iznenadi čak i dobre spavače; stanju u kojemu ćutimo da nam je razbor nadnaravno izoštren, i sve kukavne zbrke u koje smo ikad zapali, nesreće i gubici našega života, sve se to sklanja u stranu iz obzira spram tog izoštrenog razbora.

U tom je stanju ležao (govori naš prijatelj) dok malne nije u tome počeo uživati: dok ga priča o njegovim budalaštinama nije stala zabavljati, a zbrke koje je sada tako jasno vidio pred sobom počele se uobličavati u zabavnu pripovijest.

Čuo je kako odbija jedan sat, potom dva pa tri sata, a onda je ponovno zaspao. Naš prijatelj kaže da se iz tog sna probudio još jedanput, a nakon toga je doživio tako začudne pustolovine te on misli da bi ih valjalo ispričati našim drugovima pa i javnosti uopće, i stoga predlaže da ih ispriča sada. Ali, kaže on, mislim da bi ih bilo bolje ispričati u prvom licu, kao da sam ih ja sâm doživio; a to će mi, dakako, biti lakše i prirodnije, jer razumijem osjećaje i želje druga o kojemu pripovijedam bolje no itko drugi na svijetu.

2. Jutarnja kupka

Elem, probudio sam se i ustanovio da sam nogama odgurnuo posteljinu; što i nije bilo nikakvo čudo, jer bilo je vruće i sunce je žarko sjalo. Skočio sam s postelje, umio se i na brzinu obukao, ali maglovite i polubudne svijesti, kao da sam dugo, dugo spavao te se ne mogu otresti težine sna. Zapravo, uzimao sam zdravo za gotovo da sam kod kuće, u svojoj sobi, a da i nisam vidio da je tomu tako.

Odjenuvši se, osjetio sam takvu vrućinu da sam požurio izići iz sobe i iz kuće. Prvi mi je osjećaj bilo blaženo olakšanje izazvano svježim zrakom i ugodnim povjetarcem; drugi pak, kad sam počeo dolaziti k sebi, neizmijerna zaprepaštenost: jer, kad sam sinoć otišao u krevet bila je zima, a sada je, sudeći prema drveću uz obalu, bilo ljeto, krasno, vedro jutro, reklo bi se, početkom lipnja. Međutim, Temza je i dalje bila tu, a njezina nabujala voda, koju sam prošle noći vidio kako blista na mjesečini, blistala je na suncu.

Nipošto se nisam otarasio osjećaja potištenosti, i gdje god da sam bio, teško da sam bio posve svjestan mjesta na kojemu se nalazim; ne čudi, dakle, što sam bio prilično zbunjen unatoč poznatome liku Temze. Usto sam osjećao vrtoglavicu i omamljenost; i sjetivši se kako ljudi često odlaze čamcem do sredine rijeke i ondje plivaju, pomislih učiniti isto. Čini se da je veoma rano, rekoh sebi, ali valjda ću naći nekoga kod Biffina da me poveze. Međutim, nisam niti stigao do Biffina, niti se uopće osvrnuo ulijevo, na tu stranu, jer sam upravo tada razabrao da se tik preda mnom, ispred moje kuće, nalazi pristanište; zapravo na mjestu gdje ga je podigao moj prvi susjed, premda nije baš izgledalo ni kao ono njegovo. Spustio sam se do njega, i doista, među praznim čamcima privezanim za nj na veslima se odmarao neki muškarac, u širokoj brodici očito namijenjenoj kupačima. Kimnuo je i zaželio mi dobro jutro kao da me je čekao, pa sam bez riječi uskočio, i on je tiho odveslao dok sam se ja skidao da zaplivam. Dok smo se vozili promatrao sam vodu, i nisam mogao a da ne ustvrdim:

“Kako je voda jutros bistra!”

“Doista?” na to će on. “Nisam opazio. Znaite, plima je uvijek malko zamuti.”

“Pa”, rekoh, “viđao sam je ja dobrano blatnjavu i za oseke.”

Nije mi ništa odgovorio, ali doimao se poprilično zapanjenim; a kako je bio zaustavio čamac a ja sam se već svukao, bez daljeg ustručavanja sam skočio. Kad mi se glava ponovno našla iznad vode, dakako, pogledao sam uzvodno i pogledom potražio most; a ono što sam vidio toliko me zaprepastilo da sam zaboravio zaplivati te sam se ponovno zagrcnuo pod vodom. Izronivši, zaplivaoh ravno prema čamcu, jer sam bio ponukan postaviti svome lađaru nekoliko pitanja, toliko je zbunjujući bio vidik koji mi se ukazao s površine rijeke netom nakon što sam obrisao vodu s očiju; iako sam se dotad već bio otarasio drijemeža i vrtoglavice te sam bio posve razbuđen i bistre glave.

Kad sam se ukrcao uz ljestve koje je spustio za mene, pruživši mi ruku da mi pomogne, hitro smo zaplovili prema Chiswicku; ali sada se ponovno dohvatio vesala, okrenuo barku i kazao:

“Kratko plivanje, susjede; ali možda vam je voda jutros hladna, nakon putovanja. Da vas odmah odvezem na obalu, ili biste željeli otići do Putneyja prije doručka?”

Govorio je na način toliko drukčiji od onoga što bih očekivao od lađara iz Hammersmitha te sam upro pogled u nj i odgovorio: “Molim vas, zastanite načas, volio bih se malko ogledati oko sebe.”

“U redu”, reče, “na svoj način, ovdje je lijepo koliko i kod Barn Elmsa; u ovo jutarnje doba posvuda je krasno. Drago mi je da ste rano ustali; još nije ni pet sati.”

Pogled na riječne obale nije me zapanjivao ništa više no moj lađar, sada kad sam ga imao vremena promotriti bistrice glave i oka.

Bio je to naočit mladić, osobito ugodna i prijazna pogleda; u očima mu je bio izraz koji mi je tada bio posve nov, iako će mi uskoro postati poznat. Usto je bio tamnokos, zagasite puti, stasit i snažan te je očito navikao vježbati mišiće, ali u njemu nije bilo ničega oporog i grubog, i bio je sasvim čist. Odjeća mu je odudarala od svakidašnjeg ruha kakvo sam danomice viđao i dobro bi poslužila kao kostim u prikazu četrnaestostoljetnog života: bijaše skrojena od modrog platna, jednostavnog ali od fine pređe, bez ijedne mrlje. Nosio je smeđi kožnati remen oko pojasa, i primijetio sam da ga krasila lijepa kopča od inkrustirana čelika. Ukratko, dojmio me se kao nadasve muževan i ugladen mladi gospodin koji se iz razonode bavi lađarenjem, i zaključio sam da tome i jest tako.

Osjetio sam da moram zapodjenuti razgovor te sam pokazao prema obali kod Surreyja, gdje sam uočio daščana pristaništa kako se spuštaju prema vodi, s motovilima na strani suprotno od obale, pa sam upitao: “Što ovdje čine s tim spravama? Da smo na rijeci Tay, rekao bih da služe izvlačenju mreža za losose, ali ovdje...”

“Pa”, rekao je smiješeći se, “naravno da tome i služe. Gdje ima lososa, bit će i mreža za losose, bilo na Tayu ili na Temzi. No one, dakako, nisu uvijek u uporabi; ne trebaju nam lososi baš *svaki* dan.”

Zaustio sam reći: “Je li ovo uopće Temza?” ali ostao sam pribran u svojoj začuđenosti i okrenuo zbunjeno pogled prema istoku, da ponovno pogledam most, i odande prema obalama londonske rijeke; a ondje me zasigurno štošta moglo zapanjiti. Jer iako je iznad rijeke stajao most a na njenim obalama kuće, kako se sve promijenilo od sinoć! Nestala je tvornica sapuna i njeni dimnjaci koji rigaju dim, nestala je talionica olova, a zapadni vjetar nije donosio zvuke zakivanja i čekićanja iz Thorneycroftove strojarske radionice. Pa onda most! Možda sam i sanjao o takvome mostu, ali ga izvan iluminiranih rukopisa nikad nisam vidio; jer, ni Ponte Vecchio u Firenzi nije mu bio ni približno ravan. Bijaše sazdan od kamenih lukova, raskošno čvrstih, dostojanstvenih koliko i snažnih, a i dovoljno visokih da lako propuštaju običan riječni promet. Iznad ograde mosta ocrtavala su se ubava i slikovita omanja zdanja, radnje ili trgovine, predmnijevao sam, urešene oslikanim i pozlaćenim vjetrokazima i tornjićima. Kamen je bio pomalo izlizan od vremenskih nepogoda, ali na njemu nije bilo ni znaka one čađavosti na koju sam bio naviknut na svakoj londonskoj zgradi starijoj od godine dana. Ukratko, za mene je to bilo pravo čudo od mosta.

Veslač je opazio moj gorljivi, zapanjeni pogled, i kao da odgovara na moje misli rekao:

“Da, doista krasan most, zar ne? Čak i mostovi u uzvodnom toku, koji su mnogo manji, jedva da su ljepši, a oni nizvodno jedva da su dostojanstveniji i otmjeniji.”

Zatekoh se kako pitam, gotovo protiv volje: “Koliko je star?”

“O, nije jako star”, kazao je. “Sagrađen je, ili barem otvoren, 2003. Prije je ovdje bio prilično jednostavan drveni most.”

Na spomen godine umuknuo sam kao da je u lokot pričvršćen za moja usta gurnut ključ, jer sam uvidio da se dogodilo nešto neobjašnjivo i da ću, budem li previše govorio, biti uvučen u

igru unakrsnih pitanja i odgovora. Stoga sam nastojao djelovati bezbrižno i promatrati riječne obale kao da se sve to samo po sebi razumije, iako sam do mosta i nešto dalje od njega, recimo do mjesta na kojemu je bila tvornica sapuna, vidio sljedeće: duž obiju obala nizale su se vrlo lijepe kuće, niske i nevelike, koje su stajale malo podalje od rijeke; većinom su bile sagrađene od crvene opeke, krovovi im bijahu pokriveni crijepom, a izgledale su nadasve udobno, i kao da su, da tako kažem, bile žive i naklonjene svojim stanovnicima. Pred njima se, sve do ruba vode, sterao neprekidan vrt u kojemu je cvijeće sada bujno cvalo i odašiljalo zamamne valove ljetnih miomirisra ponad vrtložeće rijeke. Vidio sam kako se iza kuća uzdižu velika stabla, većinom platane, a pogled nizvodno otkrivao je ravne, pregledne dijelove koji su se nizali u smjeru Putneyja i malne ostavljali dojam jezera sa šumskom obalom, toliko je to visoko drveće bilo gusto; te rekoh naglas, ali više kao za sebe:

“E pa, drago mi je da nisu gradili kod Barn Elmsa.”

Zarumenio sam se zbog svoje glupavosti kad su mi te riječi sišle s usana, a moj me pratilac gledao s polusmiješkom koji sam, mislim, razumio; pa sam, da prikrijem zbunjenost, kazao: “Molim vas, odvedite me sada na obalu; želim doručkovati.”

Kimnuo je, ostrim pokretom okrenuo pramac, i začas smo ponovno bili na pristaništu. Iskočio je, a ja za njim; i nisam, dakako, bio iznenađen vidjevši ga kako čeka, kao da je posrijedi neizbježna predstava nakon što se sugrađaninu učini usluga. Stoga sam zavukao ruku u džep prsluka i upitao: “Koliko?”, iako i dalje uz nelagodan osjećaj da džentlmenu nudim novac.

Izgledao je smeteno i rekao: “Koliko? Ne razumijem posve vaše pitanje. Mislite li na razinu rijeke? Ako je tako, uskoro će nastupiti oseka.”

Zacrvenio sam se i promućao: “Nemojte mi, molim vas, uzeti za zlo, nisam vas mislio uvrijediti: ali koliko vam trebam platiti? Vidite, ja sam stranac i ne poznajem vaše običaje – odnosno, vašu valutu.”

Na to sam iz džepa izvadio pregršt novca, kao što se čini u stranoj zemlji. Usput sam vidio da je srebro oksidiralo i poprimilo boju začađavljene peći.

On je sveudilj djelovao zbunjeno, ali nimalo uvrijeđeno, i sa stanovitom je znatiželjom promatrao kovanice. Pomislih, eto, napokon, on ipak jest lađar i sada razmišlja koliko bi mogao uzeti. Doimao se kao tako drag momak te ne bih žalio i da ga malko preplatim. Pritom sam se pitao ne bih li ga mogao unajmiti kao vodiča na dan ili dva, budući da je tako oštrouman.

Na to je moj novi prijatelj zamišljeno kazao:

“Mislim da znam što vam je na umu. Vi mislite da sam vam učinio uslugu, pa se osjećate obvezanim dati mi nešto što ja ne bih dao nekom susjedu, osim ako bi on za mene učinio nešto posebno. Čuo sam za takve stvari, ali, oprostite mi na izrazu, nama se to čini kao nadasve nezgodan i okolišan običaj, i ne znamo kako bismo se nosili s time. A, vidite, to razvoženje i prebacivanje ljudi preko rijeke moj je *posao*, koji bih ja obavljao za svakoga, pa bi primanje darova za to izgledalo vrlo čudno. Osim toga, ako bi mi jedna osoba dala nešto, onda bi mi mogla dati i druga, pa sljedeća i tako redom; a nadam se da me nećete smatrati neotesanim kažem li vam da ne bih znao gdje pohraniti tolike uspomene na prijateljstva.”

Na to se glasno i razdragano nasmijao, kao da je sama pomisao da bi bio plaćen za svoj posao vrlo zabavna šala. Priznajem, počeo sam strahovati da je čovjek lud, iako je izgledao posve priseban, i u tom mi je času bilo drago što sam dobar plivač, budući da smo bili tako blizu duboke, brze rijeke. Nastavio je, međutim, nimalo poput luđaka:

“Koliko je do vaših kovanica, one su zanimljive, ali nisu odveć stare; čini se da potječu iz vladavine kraljice Viktorije; mogli biste ih dati kakvu oskudno opremljenom muzeju. U našem

ima dovoljno takvih novčića, a uz njih i priličan broj starijih, od kojih su mnogi lijepi, dok su ovi devetnaestostoljetni tako ogavno ružni, zar ne? Imamo primjerak iz doba Edvarda III. na kojemu je prikazan kralj na brodu te mali leopardi i ljiljani uz rub palubne ograde, silno istančane izrade. Vidite”, kazao je smijuljeći se, “ja rado obrađujem zlato i plemenite kovine; ova kopča moj je rani rad.”

Nesumnjivo sam pred njim djelovao pomalo posramljen uslijed one sumnje u pogledu njegova duševnog zdravlja. Stoga se on ljubaznim glasom prekinuo:

“Vidim da vam dosađujem, i molim vas da mi oprostite. Jer, da ne okolišam dalje, uviđam da ste doista stranac i da zacijelo dolazite iz kraja koji nimalo ne sličí Engleskoj. No isto je tako jasno da ne bi valjalo pretrpati vas obavijestima o ovome kraju i da je najbolje da ga upoznate malo-pomalo. Nadalje, bio bih veoma počašćen ako biste mi dopustili da vam budem vodič po našem novom svijetu, s obzirom na to da sam ja prvi na kojega ste nabasali. Iako bi, dakako, to bilo i odviše ljubazno od vas, jer gotovo svatko bio bi vam jednako dobar vodič, a mnogi i puno bolji.”

Činilo se, uistinu, da pred sobom nemam štićenika umobolnice, a osim toga sam pomislio da bih ga se lako mogao otarasiti ako se ipak ispostavi da je poremećen, pa sam rekao:

“To je vrlo ljubazna ponuda, ali teško mi ju je prihvatiti, osim ako...” Htjedoh reći, osim ako biste mi dopustili da vam dolično platim, ali bojeći se da u sebi opet ne potaknem one sumnje, preoblikovah rečenicu: “Bojim se da bih vas udaljio od vašeg posla – odnosno, od vaše rasonode.”

“O”, odvrati on, “ne mari za to, jer ovako ću imati priliku valjano se odužiti prijatelju koji želi preuzeti moj ovdašnji posao. On je tkalac iz Yorkshirea, koji se preradio razapet između tkalačkog posla i bavljenja matematikom, dakle rabotama koji se izvode u zatvorenom prostoru. Budući da mi je velik prijatelj, došao je, naravno, k meni da mu nađem neki posao na otvorenom. Ako mislite da me možete podnijeti, molim vas uzmite me za vodiča.”

Odmah je dodao: “Doduše, obećao sam otići uzvodno do svojih bliskih prijatelja na sjenokošu, ali oni će nas biti spremni primiti tek za tjedan dana. Osim toga, mogli biste poći sa mnom i upoznati veoma drage ljude, i pritom vidjeti kako se živi kod nas u Oxfordshireu. Teško da bih vam mogao preporučiti štogod bolje ako želite vidjeti selo.”

Osjetio sam obvezu da mu zahvalim, kako god ispalo, a on gorljivo dometne:

“Eto, to je sređeno. Zazvat ću prijatelja koji stanuje u konačištu kao i vi, a ako još nije na nogama, u ovako krasno ljetno jutro trebao bi biti.”

Na to je uzeo mali srebrni lovački rog koji mu je bio pričvršćen o pojasu i na njemu zasvirao dva ili tri prodorna ali ugodna tona; i smjesta se iz kuće koja je stajala na mjestu moga starog boravišta (o kojemu će kasnije biti više riječi) prema nama uputio drugi mladić. Ovaj nije bio tako pristao i kršan kao moj prijatelj veslač, budući da je bio crvenkaste kose, prilično blijede puti i slabije građe, ali na njegovu licu nije manjkalo onoga radosnog i prijaznog izraza što sam ga uočio u njegova prijatelja. Dok je nasmiješen hodao prema nama, sa zadovoljstvom sam uvidio da moram odustati od teorije o umobolnici kad je lađar posrijedi, jer još se nikada dva luđaka nisu ovako ponašala pred normalnim čeljadetom. Njegova je odjeća bila istoga kroja kao i onoga prvoga, iako nešto življih boja: ogrtač mu bijaše svijetlozelen sa zlatnim nitima utkanim na prsima, a pojas od filigranskog srebra.

Vrlo uljudno zaželio mi je dobar dan, veselo pozdravio svoga prijatelja i rekao:

“Onda, Dick, kako će biti jutros? Hoću li raditi svoj posao ili tvoj? Sinoć sam sanjao da smo na rijeci i pecamo.”

“U redu, Bobe”, reče moj lađar, “ti ćeš uskočiti na moje mjesto. Ako ti to bude previše, George Brightling sada traži neki valjan posao, a on živi u tvojoj blizini. Ali, vidiš, ovdje je stranac koji me je danas voljan zabaviti tako što će me uzeti za vodiča po našim seoskim krajevima. Jasno ti je da ne želim propustiti takvu priliku, pa je najbolje da odmah preuzmeš čamac. Ionako ti ga ne bih predugo uskraćivao, jer me za nekoliko dana čeka sjenokoša.”

Pridošlica je radosno protrljao dlanovima, ali je, okrenuvši se prema meni, prijazno kazao:

“Susjede, i vi i moj prijatelj Dick imate sreće; danas ćete se dobro provesti, kao što ću se, bogme, provesti i ja. Ali bolje je da sada uđete sa mnom i pojedete štogod, da ne biste u razbibrizi zaboravili na objed. Pretpostavljam da ste stigli u Konačište nakon što sam ja sinoć otišao u postelju?”

Kimnuo sam, ne želeći se upuštati u duga objašnjenja koja ne bi vodila nikamo, a u koja sam, istinu govoreći, i sâm već počeo sumnjati. Pa smo tako sva trojica krenuli prema vratima Konačišta.

3. Konačište i doručak u njemu

Malko sam zaostao za njima ne bih li bolje promotrio tu kuću, koja je, kao što vam rekoh, stajala na mjestu moga prijašnjeg stana.

Bilo je to duguljasto zdanje čiji su zabati bili okrenuti od ceste a izduljeni gotički prozori na zidu pred nama, s kamenim čipkastim ukrasima, sezali su prilično nisko. Na ubavom zdanju od crvene opeke s krovom pokrivenim olovom, visoko iznad prozorâ protezao se friz s reljefnim likovima od pečene zemlje, vrlo lijepo izrađen, koji je krasila snaga i izravnost što ih nikad prije nisam opazio na suvremenim kućama. Likove sam odmah prepoznao, štoviše bio sam već prisno upoznat s njima.

Moje je razgledavanje, međutim, potrajalo tek minutu, jer začas smo se našli unutra, u predvorju čiji je pod tvorio mramorni mozaik, pod otvorenim krovom od drvenih greda. Na strani okrenutoj rijeci nije bilo prozora, ali se ispod svodova dolazilo u druge odaje. Iz jedne od njih nazirao se stražnji vrt, a iznad njih kočio se prostran zid, živo oslikan freskama koje su prikazivale likove slične onima na vanjskom frizu; sve je ondje bilo izrađeno ukusno i od izrazito čvrste građe; i premda zdanje nije bilo odveć veliko (možda nešto manje od Crosby Halla¹), izazivalo je onaj radostan osjećaj prostora i slobode što ga valjana arhitektura uvijek pruža opuštenu čovjeku koji je naviknut služiti se svojim očima.

Na tome ugodnom mjestu, za koje sam, dakako, znao da čini predvorje Konačišta, tri mlade žene lepršale su amo-namo. Bijahu to prve pripadnice toga spola koje sam sreo toga uzbudljivog jutra, pa sam ih, razumljivo, veoma pažljivo promotrio. Dojmile su me se lijepima barem poput tih vrtova, gradnje i muškaraca koje sam upoznao. Koliko je do njihove odjeće, na koju sam se, naravno, posebno obazro, moram reći da su nosile ruho od decentne tkanine, a ne slojeve kićenih haljina; da su bile odjevene kao žene, a ne podstavljene poput naslonjača, kao većina današnjih žena. Ukratko, njihovo je ruho bilo negdje između klasične antičke nošnje i jednostavnije četrnaestostoljetne odjeće, iako bjelodano nije oponašalo ni jednu ni drugu: materijal je bilo lagan i vedrih boja, u skladu s godišnjim dobom. Koliko je do samih žena, bile su uistinu oku ugodne, tako je srdačan i radostan bio izraz njihovih lica, tako su skladne i lijepe građe bile, nadasve zdrava i krepkog izgleda. Sve su bile u najmanju ruku pristale, a jedna od njih bila je vrlo lijepa i imala pravilne crte lica. Prišle su nam odmah, razdragano i nimalo ne hineći plahost; sve tri stisnule su mi ruku kao da sam im prijatelj koji se netom vratio s dugog putovanja, premda nisam mogao a da ne primijetim kako poprijeko pogledavaju moju odjeću, jer sam na sebi nosio stvari od sinoć, a u tom pogledu ionako nikad nisam bio naročito dotjeran.

Nakon što im je tkalac Robert uputio riječ-dvije, ushodale su se da nam ugode i povele nas za ruku do najugodnijega kutka u dvorani, gdje je pred nama bio prostrt doručak; dok smo sjedali, jedna od njih pohitala je u maločas spomenute odaje i začas se vratila s velikom kitom ruža, veličinom i kakvoćom veoma različitih od onih kakve su rasle u Hammersmithu, ali vrlo nalik

---

¹ Velika kuća iz petnaestoga stoljeća, neko vrijeme i u vlasništvu Thomasa Morea, danas u londonskoj četvrti Chelsea.

cvijeću iz starih seoskih vrtova. Zatim je odjurila u ostavu i odande se još jednom vratila s finom staklenom vazom, u koju je udjenula cvijeće i stavila ga posred našega stola. Druga među njima, koja je također nekamo odjurila, vratila se s velikim listom kupusa punim jagoda, od kojih su neke bile netom dozrele, i rekla dok ih je stavljala na stol: “Evo, pomislila sam na to jutros prije nego što sam ustala; ali gledajući stranca koji je ovdje ulazio u tvoj čamac, Dick, smetnula sam to s uma, pa nisam izišla prije *prvoga* kosa: no ovdje ih ima nekoliko koje nisu ništa lošije od onih koje biste mogli dobiti bilo gdje jutros u Hammersmithu.”

Robert ju je prijateljski potapšao po glavi, a mi smo se bacili na doručak, koji je bio prilično jednostavan, ali slastan i vrlo ljupko poslužen. Kruh je bio naročito dobar, i bilo ga je nekoliko vrsta, od velikih, prilično zbitih, tamnih i slatkih seljačkih hljebova, koji su bili najbliži mom ukusu, do kao kamiš tankih, hruskavih pšeničnih peciva kakva sam jeo u Torinu.

Dok sam stavljao prve zalogaje u usta, za pogled mi je zapeo urezan i pozlaćen natpis na drvenoj oplati, iza onoga što bismo nazvali stolom za profesore u blagovaonici koledža u Oxfordu, i poznato ime koje me je ponukalo da ga cijelog pročitam. Glasio je ovako:

Gosti i susjedi, na mjestu ove gostinske odaje nekoć je stajala predavaonica socijalistā iz Hammersmitha. Ispijmo čašu u njihov spomen! Svibanj 1962.

Teško mi je ispričati vam kako sam se osjećao dok sam čitao ove riječi, a vjerujem da se na mom licu vidjelo koliko sam dirnut, jer su me obojica prijatelja znatiželjno pogledala i među nama je neko vrijeme vladala tišina.

Tada me je tkalac, nešto manje ugladen svat od lađara, pomalo nespreno upitao:

“Goste, ne znamo kako da vas zovemo: bi li bilo indiskretno upitati vas za ime?”

“Pa”, odgovorih, “i sâm sam pomalo u nedoumici u vezi s time, pa me možete zvati Gost, a takvo prezime uostalom i postoji, i tome dodati William ako vas je volja.”

Dick je ljubazno kimnuo prema meni, ali je preko tkalčeva lica preletjela sjena zabrinutosti, te on nadoda:

“Nadam se da se ne ljutite zbog toga, ali biste li nam rekli odakle dolazite? Radoznao sam u pogledu takvih stvari zbog dobrih razloga, onih književnih.”

Dick ga je očito lupkao nogom ispod stola, ali ovaj se nije dao smesti te je gorljivo iščekivao moj odgovor. Ja sam pak zaustio da ispalim “Hammersmith” kad mi je palo na um u kakvu bi nas zbrku i nesporazum to dovelo, pa sam pričekao dok nisam smislio podrobnu laž poduprtu zrnцем istine i kazao:

“Znate, toliko sam dugo izbivao iz Evrope da mi sada sve izgleda čudno, ali rođen sam na rubu Epping Foresta, to jest između Walthamstowa i Woodforda.”

“Zgodno mjestašce”, upadne mi u riječ Dick, “a i prilično ubavo, sada kad je drveće naraslo nakon velikog uklanjanja kuća 1955. godine.”

Nezaustavljivi tkalac se nadoveže: “Dragi susjede, budući da odavno poznajete taj šumski kraj, možete li mi reći ima li istine u glasinama da su u devetnaestom stoljeću sva stabla bila okljaštre-na?”

Time je taknuo moju arheološko-prirodopisnu žicu, pa sam upao u zamku posve zaboravivši gdje sam i u kojem dobu; i tako sam razvezao priču, a jedna od djevojaka, ona zgodna, koja je dotad po podu rasipala grančice lavande i drugoga mirisnog bilja, prišla je kako bi me slušala, i stala iza mene stavivši mi na rame ruku u kojoj je bilo nešto bilja što sam ga nekoć nazivao melemom: njegov snažan miomiris dozvao mi je u sjećanje dane ranog djetinjstva u kuhinjskom vrtu u Woodfordu i velike plave šljive koje su rasle na zidu iznad gredice s aromatičnim biljem – uglavnom, zbir uspomena koje će svakom dječaku biti bliske.

I tako započeh: “Dok sam bio dječak, a i mnogo poslije, izuzev manje površine oko posjeda Kraljice Elizabete i dijela oko High Beecha, Šumu su gotovo isključivo činili okljaštreni grabovi i guštici božikovine. Ali kad ju je prije dvadeset pet godina preuzela Londonska korporacija, s kljaštrenjem i podrezivanjem, koje je spadalo u stara pučanska prava, bilo je gotovo, i drveće je pušteno da raste. No nisam to mjesto vidio već mnogo godina, osim jedanput kad smo se mi iz Lige otišli razonoditi u High Beech. Tada sam se zgrozio vidjevši koliko je sve izgrađeno i izmijenjeno; a neki dan smo čuli da malograđani kane ondje nasadima stvoriti perivoje. A ono što ste govorili o zaustavljanju izgradnje i drveću koje tamo raste doista je dobra vijest; samo, znate...”

Odjednom sam se sjetio godine koju je spomenuo Dick i prekinuo se, prilično zbunjen. Gorljivi tkalac nije zapazio moju zbunjenost, već je žurno upitao, kao da je gotovo svjestan svoga kršenja pravila ponašanja: “Ali, molim vas, koliko je vama godina?”

Dick i lijepa djevojka prasnuli su u smijeh, kao da je Robertovo ponašanje oprostivo zbog ekscentričnosti; a Dick je kroz njihov smijeh kazao:

“Stani malo, Bobe, ne pristoji se ovako ispitivati goste. Doista, puno učenja te kvvari. Podsjećaš me na one radikale iz postolarskog ceha u šašavim starim romanima koji su, prema riječima njihovih autora, bili spremni pogaziti sva pravila dobrog ponašanja u potrazi za korisnim znanjima. Već pomišljam da ti se um toliko zamutio od matematike i od rovanja po tim budalastim starim knjigama o političkoj ekonomiji (he, he!) da se još jedva umiješ ponašati kako valja. Uistinu, već je vrijeme da se latiš nekog posla na otvorenom kako bi očistio mozak od paučine.”

Tkalac se samo dobroćudno nasmijao, a djevojka mu je prišla, potapšala ga po obrazu i rekla kroz smijeh: “Ubogi momak! Rođen je takav.”

Ja sam, pak, bio pomalo zbunjen, ali sam se također nasmijao, dijelom zbog društva a dijelom zato što sam uživao u njihovoj opuštenoj sreći i dobrohotnosti; i prije nego što mi je Robert uzmogao uputiti ispriku za koju se spremao, rekao sam:

“Ali, susjedi” (već sam usvojio tu riječ), “ni najmanje mi ne smeta odgovarati na vaša pitanja, kad god mogu. Ispitujte me koliko god želite, to me zabavlja. Reći ću vam sve o Epping Forestu iz moje dječачke dobi ako vas volja; a što se mojih godina tiče, znate, ja nisam otmjena gospođa, pa zašto vam to ne bih rekao? Nedavno sam navršio pedeset šestu.”

Unatoč prodici o dobrim manirima od maločas, tkalac nije mogao a da ne ispusti dugi, zapanjeni “uuh”, a ostale je toliko zabavljala njegova prostodušnost da im je razdraganost neskriveno titrala na licima, iako su se iz uljudnosti suzdržavali od smijeha. Ja sam pak smeteno pogledavao čas jednog, čas drugog, i na koncu rekao:

“Kažite mi, molim vas, što nije u redu: znate da želim učiti od vas. I smijte se, samo mi recite što je posrijedi.”

I doista su se nasmijali, i ja sam im se ponovno pridružio, zbog već navedenih razloga. No naposljetku je lijepa žena laskavo rekla:

“E pa, doista je neotesan, jadnik! Ali, vidite, mogu vam reći što mu je na umu: on smatra da izgledate prilično stari za svoje godine. No tome se zacijelo ne treba čuditi, budući da ste putovali i to, kao što se vidi iz svega što ste rekli, po nedruževnim zemljama. Često se, i bez sumnje s pravom, kaže da čovjek brzo stari ako živi među nesretnim ljudima. Kažu i da je život u južnoj Engleskoj dobar za održavanje lijepog izgleda.” Zarumenjela se i upitala: “Što mislite, koliko je meni godina?”

“Pa”, rekoh, “uvijek su mi govorili da je žena stara onoliko koliko izgleda pa bih, bez uvrede ili laskanja, rekao da vam je dvadeset godina.”

Ona se srdačno nasmija i reče: “Već mi je vrijeme da vabim komplimente jer, moram vam reći istinu, meni su četrdeset dvije.”

Zagledao sam se u nju i ponovno izmamio njezin zvonki smijeh, a imao sam i što gledati, jer na njezinu licu nije bilo ni najmanje bore; koža joj bijaše glatka poput bjelokosti, obrazi puni i okrugli, usne crvene kao ruže što ih je donijela, a njezine lijepe ruke, ogoljene radi posla, čvrste i snažne od ramena do zapešća. Malko se zacrvenjela zbog moga zurenja, iako je bilo jasno da misli kako sam ja osamdesetogodišnji starac, pa sam, da prijedemo preko toga, kazao:

“Eto vidite, stara poslovice ponovno se pokazala točnom, i nisam vam smio dopustiti da me nagnate da vam postavim tako neotesano pitanje.”

Ponovno se nasmijala i rekla: “E pa, momci, stari i mladi, sada moram na posao. Ovdje ćemo uskoro biti prilično zaposleni, a ja brišem odavde jer sam jučer počela čitati krasnu staru knjigu i želim jutros nastaviti s čitanjem, i zato do skorog viđenja.”

Mahnula nam je i lagano zakoračila niz predvorje, uzimajući (kao što bi rekao Walter Scott) barem dio sunca s našega stola dok je odlazila.

Kad je otišla, Dick upita: “Elem, dragi goste, hoćete li postaviti koje pitanje našem prijatelju? Bilo bi pravično da sada na vas dođe red.”

“Bit će mi drago odgovoriti na nj”, ustvrdi tkalac.

“Pitanja koja bih vam postavio”, rekoh, “neće biti odveć oštra; ali kako čujem da ste tkalac, rado bih vas nešto pitao o tom zanatu, jer me on zanima, ili me barem zanima.”

“O”, na to će on, “bojim se da vam tu neću biti od bogzna kakve koristi. Bavim se samo čisto mehaničkim tkanjem i zapravo sam slab zanatlija, za razliku od Dicka. Osim tkanja, ponešto se bavim strojnim tiskanjem i skladanjem, premda se slabo služim složenijim oblicima tiskanja; osim toga, strojno tiskanje počinje izumirati, kao što jenjava i pošast pravljenja knjiga, pa se moram okretati drugim stvarima koje su mi po čudi te sam se tako latio matematike. Također pišem svojevrsnu arheološku knjigu o miroljubivoj i skrovitoj povijesti, da tako kažem, kasnoga devetnaestog stoljeća – više zato da bih dočarao sliku ove zemlje otprije ratova nego radi nečega drugog. Zato sam vam postavio ona pitanja o Epping Forestu. Priznajem, prilično ste me zbunili, iako su vaše obavijesti vrlo zanimljive. No nadam se da ćemo kasnije, kad naš prijatelj Dick ne bude ovdje, imati priliku više razgovarati. Znam da me on smatra knjiškim moljcem i prezire me jer nemam osobito spretne ruke: tako je to danas. Iz onoga što sam pročitao iz devetnaestostoljetne literature (a pročitao sam poprilično), jasno mi je da je to svojevrsna osveta za ondašnju glupost, koja je prezirala svakoga tko se *umio* služiti svojim rukama. Ali, Dick, kućo stara, *ne quid nimis!* Ne pretjeruj s time!”

“Ma, hajde”, reče Dick, “zar bih i mogao? Nisam li ja najsnošljiviji čovjek na svijetu? Nisam li sretan i zadovoljan dokle god me ne tjeraš da učim matematiku ili da se udubljujem u estetiku, tvoju novu znanost, i dokle god mi dopuštaš da se pomalo bavim praktičnom estetikom te obrađujem zlato i čelik, da se držim svoje staklarske puhaljke i slatkog malog čekića? Ali, avaj, evo još jednog ispitivača za vas, ubogi moj goste. Sada mi, Bobe, moraš pomoći da ga obranim.”

“Evo, Boffine”, uzvikne on nakon stanke, “ovdje smo, ako ti je do razgovora s nama!”

Pogledao sam preko ramena i vidio kako nešto bliješti i svjetluca pod sunčevom svjetlošću koja je obasjavala predvorje; stoga se okrenuh i na svoje zadovoljstvo ugledah veličanstvenu figuru koja je polako stupala popločanom dvoranom, muškarca čiji je ogrtač bio raskošno i otmjeno izvezen, pa se sunce odbijalo od njega kao da je oklopljen zlatom. On sâm bio je visok, tamnokos i iznimno naočit, i premda izraz njegova lica nije bio manje prijazan od ostalih, kretao se uz ono pomalo nadmeno držanje što ga nerijetko poprimaju muškarci i žene velike ljepote. Prišao je i

sjeo za naš stol nasmiješena lica, protegnuo dugačke noge i objesio ruku preko naslonjača na onaj spor i dostojanstven način koji u visokih i dobro građenih ljudi nije izvještačen. Iako je bio u naponu života, izgledao je sretan kao dijete koje je upravo dobilo novu igračku. Graciously mi se naklonio i kazao:

“Jasno vidim da ste vi gost o kojemu mi je Annie maločas govorila, gost koji je došao iz neke daleke zemlje koja ne zna za nas i naš način života. Rekao bih stoga da ne biste imali ništa protiv ako bih vam postavio nekoliko pitanja; jer, znate...”

Dick ga prekine: “Ne, molim te, Boffine! Ostavi se toga zasad. Ti, dakako, želiš da gostu bude udobno i lagodno, a kako bi mu moglo biti tako ako se mora mučiti odgovaranjem na svakovrsna pitanja dok je još zbunjen novim običajima i ljudima oko sebe? Ne, ne: odvest ću ga tamo gdje može sam postavljati pitanja i dobivati odgovor na njih, to jest svome pradjedu u Bloomsbury; a siguran sam da protiv toga ne možeš reći ništa. Dakle, umjesto da mu dodijavaš, bolje bi bilo da odeš do Jamesa Allena po kola, jer ću ga ja sam voziti; i molim te reci Jimu da mi dade onoga starog sivca, jer mnogo bolje upravljam riječnim čamcem nego kočijom. Hajde, stari družo, trgni se i ne budi razočaran; naš gost će se čuvati za tebe i tvoje priče.”

Zurio sam u Dicka, jer sam se čudio što se tako prisno, da ne kažem otresito, obraća osobi tako dostojanstvene vanjštine; jer, pomislio sam da je taj g. Boffin, unatoč poznatom imenu iz Dickensova romana, u najmanju ruku senator među ovim neobičnim ljudima. On je, međutim, ustao i kazao: “U redu, veslaču stari, kako ti drago; ovo nije jedan od mojih poslenih dana, i premda je” (tu mi se milostivo naklonio) “užitak u razgovoru s ovim učenim gostom odgođen, priznajem da on mora vidjeti tvoga čestitog rođaka što je prije moguće. K tome, možda će bolje znati odgovoriti na moja pitanja kada dobije odgovor na svoja.”

Na to se okrenuo i žustro izišao iz prostorije.

Kad je već dobrano odmaknuo, rekoh: “Smijem li pitati tko je g. Boffin? Njegovo me ime, usput kazano, podsjeća na brojne ugodne sate provedene u čitanju Dickensa.”²

Dick se nasmija. “Da, da”, reče, “kao i nas, vidim da ste shvatili aluziju. On se, naravno, ne zove Boffin nego Henry Johnson; mi ga samo iz šale zovemo Boffin, dijelom zato što on jest smetlar, a dijelom zato što se odijeva tako gizdavo i na sebe stavlja toliko zlata kao da je srednjovjekovni barun. A i zašto ne bi ako mu se tako sviđa? Mi smo mu prisni prijatelji, znate, pa ga, naravno, zadirkujemo.”

Neko sam vrijeme nakon toga držao jezik za zubima, ali Dick je nastavio:

“On je sjajan momak, i ne možete a da ga ne zavolite, ali ima jednu slabost: provodi vrijeme pišući reakcionarne romane, i jako je ponosan na, kako on kaže, dočaravanje lokalnog kolorita; a budući da misli kako vi dolazite iz nekog zaboravljenog kutka zemlje gdje su ljudi nesretni, i stoga zanimljivog za pripovjedača, drži da bi od vas mogao dobiti pokoju obavijest. O, bit će on posve izravan s vama, što se toga tiče. Samo, vlastite udobnosti radi, čuvajte ga se!”

“Pa, Dick”, ustrajno će tkalac, “ja mislim da su njegovi romani veoma dobri.”

“Naravno da misliš”, odvrati Dick, “svaka ptica svome jatu leti; matematika i povijesni romani počivaju na istom temelju. No eno ga opet.”

I doista, Zlatni Smetlar pozdravi nas s vrata predvorja; stoga svi ustasmo i odosmo do trijema, pred kojim je stajala kočija u koju je bio upregnut snažan sivi konj i koja je plijenila moj pogled. Bila je lagana i spretna, ali lišena onoga ogavnog neukusa nerazdruživog od kočija našega doba, osobito onih “otmjjenih”. Naprotiv, bila je skladna i oku ugodna poput teretnih kola iz Wessex.

---

² Riječ je o imenu lika iz Dickensova romana *Naš zajednički prijatelj*, smetlaru koji naslijedi veliko bogatstvo.

Dick i ja smo se ukrkali. Djevojke su došle na trijem da nas isprate i mahale nam; tkalac je ljubazno kimnuo, smetlar se naklonio otmjeno poput trubadura, Dick je zatresao uzde i mi krenusmo.

4. Tržnica uz put

Odmah smo se udaljili od rijeke i ubrzo se našli na glavnoj cesti koja vodi kroz Hammersmith. Ali nikad ne bih pogodio gdje smo da nismo krenuli od obale, jer Kraljeva ulica više nije bila na vidiku, a cesta se pružala kroz široke osunčane livade i usjeve nalik vrtovima. Rječicu, koju smo odmah prešli, oslobodili su negdašnjeg kanala, i s lijepog mosta koji je vodio preko nje vidjeli smo vodu već nabujalu od plime, prekrivenu živopisnim čamcima raznih veličina. Uokolo je bilo kuća, što uz cestu, što među poljima, a do njih su vodili ubavi puteljci i svaka je bila okružena bujnim vrtom. Sve su bile lijepo izrađene i nadasve čvrste, ali naoko priproste, nalik maloposjedničkim nastambama; neke su bile od crvene opeke, kao one uz rijeku, ali više ih je bilo od drva i žbuke, a ove su po svedenosti gradnje toliko sličile srednjovjekovnim kućama od iste građe te sam imao dojam kao da sam se obreo u četrnaestom stoljeću. Taj je dojam bio pojačan pogledom na ruho što su ga nosili prolaznici ili ljudi koje smo susretali, a u čijoj odjeći nije bilo ničega "modernog". Gotovo svi su bili živopisno odjeveni, a osobito žene, koje su tako dobro izgledale, ili čak bile tako lijepe te sam se jedva suzdržavao a da na to ne skrenem pozornost svoga druga. Neka od lica koja sam vidio bila su zamišljena, i na njima sam opazio veoma plemenit izraz, ali ni na jednome nije bilo tračka nesreće, a većina (nabasali smo na prilično mnoštvo ljudi) bila je iskreno i otvoreno radosna.

Prepoznao sam, mislim, glavnu cestu po smještaju putova koji su se ondje još uvijek stjecali. Sjeverno od ceste nizala su se zdanja i dvorišta, vrlo lijepo izgrađena i urešena, koja su tako uvelike odudarala od skromnosti kuća u okolici; iznad nižeg zdanja dizali su se strm krov pokriven olovnim pločama, ostave i viši dio zida velikog predvorja, raskošna i razigrana arhitektonskog stila, za koji mogu reći tek da mi se činilo kako združuje najbolje osobine sjevernoevropske gotike sa saracenskim i bizantskim graditeljstvom, premda nije oponašao nijedan od tih stilova. Na drugoj, južnoj strani ceste, nalazilo se osmokutno zdanje visokoga krova, u tlocrtu pomalo nalik na Krstionicu u Firenzi, osim što je bilo okruženo prigradnjom koja je očito tvorila njegov trijem odnosno nadsvođeni prilaz; ono je također imalo istančane ornamente.

Sve te građevine na koje smo tako naglo naišli netom nakon onih vedrih poljana nisu bile tek izvanredno lijepe same po sebi, nego su u sebi nosile izraz takve bujnosti i obilja života te sam bio ushićen do stupnja na kojemu još nikad nisam bio. Upravo sam se smijuljio od užitka. Čini se da je moj prijatelj to razumio te me pogledavao s vedrim i blagonaklonim zanimanjem. Zaustavili smo se među mnoštvom kola, u kojima je sjedila pristala čeljad čilog izgleda, muškarci, žene i djeca odreda u odjeći živih boja. Bila su to očito teretna kola namijenjena tržnici, jer su bila prepuna vrlo zamamnih seoskih proizvoda.

Rekoh: "Ne moram pitati je li ovo tržnica, jer jasno vidim da jest; no odakle ovakva raskoš na toj tržnici? I kakav je ono krasan dvor, i ono zdanje na južnoj strani?"

"O", reče on, "to je samo naša hamersmitska tržnica, i drago mi je da vam se toliko sviđa, jer smo doista ponosni na nju. Onaj natkriveni dvor naša je zimsko vijećnica, jer ljeti se uglavnom

sastajemo na poljima uz rijeku, nasuprot Barn Elmsu. Zgrada s naše desne strane je naše kazalište: nadam se da vam se sviđa.”

“Bio bih bezuman kad mi se ne bi sviđala”, odvratih.

On malko pocrvenje i kaza: “To me raduje, jer i ja u tome imam svoje prste; izradio sam velika vrata, koja su načinjena od inkrustirane bronce. Mogli bismo ih razgledati kasnije tokom dana, no sada moramo krenuti dalje. Što se tiče tržnice, danas nije prometan dan, pa je bolje da onamo odemo neki drugi put, jer ćete tada vidjeti više ljudi.”

Zahvalio sam mu i rekao: “Jesu li ovo obični seoski žitelji? Toliko je lijepih djevojaka među njima.”

Dok sam govorio, za pogled mi je zapelo lice prekrasne žene, visoke, tamnokose i bjelopute, odjevene u lijepu svijetlozelenu haljinu u čast godišnjega doba i toplog dana, koja se srdačno nasmiješila meni, a još srdačnije, pomislih, Dicku; stoga sam načas zastao, a onda nastavio:

“Pitam to jer ne vidim ljude seoske vanjštine kakve bih očekivao na tržnici – mislim na one koji bi ovdje prodavali robu.”

“Ne razumijem”, reče on, “kakve biste to ljude očekivali vidjeti, niti mi je posve jasno što mislite pod ‘seoskim’ ljudima. Ovo su naši susjedi iz doline Temze. Neki dijelovi ovih otoka grublji su i kišniji od ovih naših krajeva, i ljudi ondje nose prostiju odjeću; a oni sami tvrdokorniji su i naizgled siroviji no što mi izgledamo. No nekima se njihov izgled sviđa više nego naš; kažu da je u njima više karaktera, štono riječ. No, to je stvar ukusa. Kako god bilo, miješanje nas i njih u pravilu izlazi na dobro”, doda on zamišljeno.

Čuo sam ga iako mi je pogled bio okrenut na drugu stranu, jer je ona lijepa djevojka upravo nestajala kroz kapiju, i osjetio sam ono razočaranje koje čovjeka obuzme kad na ulicama vidi neko zanimljivo ili ljupko lice koje po svoj prilici više nikad neće vidjeti. Naposljetku rekoh: “Hoću reći da ovdje nisam vidio slabostojeće, siromašne čeljadi, ama baš nikog.”

On zbunjeno izvije obrve i reče: “Ne, naravno; ako je nekome slabo, taj je po svoj prilici kod kuće, ili se u najboljem slučaju vuče po vrtu; ali, koliko znam, nitko trenutačno nije bolestan. Zašto biste očekivali vidjeti bolesne ljude na cesti?”

“Ne, ne”, rekoh, “ne mislim na bolesne ljude. Mislim na siromašne, znate, na uboge ljude.”

“Ne”, odvrati on dobroćudno se smješkajući, “doista ne znam. Svakako morate hitro poći sa mnom do moga pradjeda, koji će vas razumjeti bolje nego ja. Hajdemo, Sivko!” Na to je zatresao uzde te smo veselim kasom krenuli prema istoku.

5. Djeca na cesti

Nakon glavne ceste bilo je manje kuća s obje strane. Uskoro smo prešli lijepu rječicu koja je tekla zemljištem istočkanim stablima, i nešto poslije stigli do drugog trga i vijećnice, kako nam ju je valjalo zvati. Iako mi u okolici ništa nije bilo poznato, prilično sam dobro znao gdje smo i nisam se iznenadio kad je moj vodič kratko kazao: "Kensingtonski trg."

Ubrzo smo ušli u kratku ulicu uz koju je s obje strane stajala po jedna izduljena kuća od drva i žbuke, s lijepim nadsvođenim prilazom.

Dick reče: "Ovo je pravi Kensington. Ljudi se ovdje rado okupljaju u velikom broju, jer vole romantičan ugođaj šume, a obilaze je i prirodoslovci, jer je čak i ovdje to mjesto divlje, koliko god ga ima. Ne prostire se, naime, daleko na jug: odavde seže sjeverno i zapadno preko Paddingtona i nešto malo niz Notting Hill, a odande dopire sjeveroistočno do Primrose Hilla, i tako dalje. Prilično uzak pojas prolazi kroz Kingsland do Stoke-Newingtona i Claptona, odakle se širi uzvisinama iznad močvara Lea; na drugoj strani joj, kao što znate, produžetak čini Epping Forest. Dio u koji upravo dolazimo zove se Kensingtonski Vrtovi, iako ne znam zašto 'vrtovi'."

Bio bih rado rekao: "E pa, ja znam zašto", ali oko mene je bilo toliko toga što nisam znao, unatoč njegovim pretpostavkama, te sam pomislio kako je bolje da držim jezik za zubima.

Cesta je odjednom zaronila u prekrasnu šumu koja se sterala s obje strane, ali očito mnogo dalje prema sjeveru, gdje su čak i hrastovi i pitomi kesteni bili dobrano visoki, a drveće koje raste brže (među kojim su, mislim, platane bile i odveć brojne) bilo je vrlo veliko i lijepo izraslo.

U sjeni prošaranog snopovima svjetla bilo je iznimno ugodno, jer je dan postajao prilično topao te su svježina i hladovina umirivale moju uzbuđenu svijest i dovodile me u stanje snovite naslade, pa sam se poželio dovijeka kretati kroz tu miomirisnu svježinu. Činilo se da moj drug osjeća isto, jer je puštao konja da ide sve sporije i sjedio udišući mirise zelene šume, među kojima je najizrazitiji bio vonj ugažene paprati kraj puta.

Koliko god romantična, međutim, Kensingtonska šuma nije bila pusta. Nailazili smo na brojne skupine koje su dolazile i odlazile, ili pak tumarale rubovima šume. Među njima je bilo mnogo djece u dobi od šest pa sve do šesnaest ili sedamnaest godina. Doimali su me se kao osobito lijepi primjerci svoje vrste, i očito su se zabavljali sve u šesnaest; neki su se zadržavali oko malih šatora postavljenih na tratini, a uz neke šatore gorjele su vatre, iznad kojih su na ciganski način visjeli kotlovi. Dick mi je objasnio da u šumi ima raštrkanih kuća, i doista smo opazili jednu ili dvije. Rekao je da su većinom veoma male, poput onih koje su nazivali kolibama dok je u zemlji bilo robova, ali su prilično ugodne i prikladne za šumu.

"Zacijelo su krcate djecom", rekoh pokazujući prema brojnoj mladeži uz put.

"O", odvrati on, "ne dolaze sva ova djeca iz obližnjih kuća, šumskih kuća, nego iz selâ općenito. Često se udružuju u skupine i ljeti dolaze u šumu te se tjednima igraju zajedno, boraveći u šatorima, kao što vidite. Mi ih u tome potičemo, jer nauče štošta raditi sami i upoznaju divlje životinje; a, znate, što se manje pirjaju u kućama, to bolje za njih. Štoviše, moram vam reći i da mnogi odrasli odlaze tijekom ljeta živjeti u šumu, iako mahom odlaze u veće šume, poput Wind-

sora, Kanoničke šume ili pustopoljina na sjeveru. Osim užitaka, to im donosi i ponešto grubljeg rada, kojime, moram to nažalost reći, u proteklih pedesetak godina pomalo oskudijevamo.”

Zastao je i potom kazao: “Sve vam ovo govorim jer uviđam da tako odgovaram na pitanja koja su vam na umu, iako ih ne izgovarate; ali moj će vam rođak reći više o tome.”

Vidio sam da bih ponovno mogao izgubiti tlo pod nogama pa sam, da nekako izbjegnem nespretnu šutnju, kazao:

“Pa, djeca će ovako biti ornija za školu kad ljetu završi pa se budu morala vratiti.”

“Za školu?” upita on. “Što podrazumijevate pod tom riječju? Ne vidim kako bi ona mogla imati ikakve veze s djecom. Govorimo, doduše, o životnoj ili slikarskoj školi, a u starijem smislu i o školskoj poduci – ali inače”, reče kroz smijeh, “moram priznati da vas ne razumijem.”

Do bijesa, pomislih, ne mogu ni otvoriti usta a da ne načnem neko novo složeno pitanje! Nisam želio ispravljati svoga prijatelja u njegovoj etimologiji, i pomislio sam kako je bolje da ne kažem ništa o odgajalištima za dječake koja bijah navikao zvati školama, jer mi je postalo jasno da su iščezla; pa sam nakon kraćeg šeptrljanja rekao: “Upotrijebio sam tu riječ u smislu sustava edukacije.”

“Edukacije?” ponovi on zamišljeno. “Dovoljno vladam latinskim da znam kako riječ zacijelo potječe od glagola *educere*, ‘izvoditi’, i čuo sam da se njome koriste; ali nikad nisam sreo nekoga tko bi mi objasnio što ona zapravo znači.”

Možete zamisliti koliko su mi moji novi prijatelji pali u očima kad sam čuo tu iskrenu izjavu. Tada sam, prilično prezrivo, kazao: “Pa, edukacija, odnosno obrazovanje, znači sustav podučavanja mladih ljudi.”

“A zašto ne i starih?” upita on trepćući. “Ali”, nastavi, “uvjeravam vas da naša djeca uče, bilo kroz ‘obrazovni sustav’ ili ne. Ta među ovom djecom ovdje nećete naći nikoga, djevojčicu ili dječaka, koji ne zna plivati, a svi su naučeni jurcati na malim šumskim ponijima – evo jednoga ondje! Svi oni znaju kuhati, stariji dječaci znaju kositi, a mnogi umiju praviti slamnate krovove i obavljati pomoćne stolarske poslove, neki i voditi dućan. Mogu vam reći da znaju štošta.”

“Da, ali njihovo mentalno obrazovanje, poduka njihova uma...”, rekoh, uljudno prevevši izraz.

“Dragi goste”, reče on, “vi možda niste naučili raditi stvari koje sam spomenuo, a ako je tako, nemojte misliti da za njih nije potrebna stanovita vještina i da se pomoću njih itekako ne vježba duh; promijenili biste mišljenje kad biste, recimo, vidjeli momka iz Dorsetshirea kako polaže krov. Međutim, koliko razumijem, vi govorite o knjiškoj poduci, a što se toga tiče, stvar je jednostavna. Većina djece, videći knjige oko sebe, nauči čitati do pete godine, iako sam čuo da nije uvijek bilo tako. Koliko je do pisanja, ne potičemo ih da prerano črkaju (iako će to pomalo činiti), jer time stječu naviku ružnog pisanja; a čemu mnoštvo ružnih pisanija kad je grubo tiskanje tako jednostavno? Razumjet ćete da nam je stalo do lijepog pisanja, a mnogi prepisu svoje knjige kad ih zgotove ili ih dadu napisati; mislim na knjige kojih je potrebno samo nekoliko primjeraka – na pjesme i tome slično. Sad se, eto, udaljujem od teme, ali morate me ispričati, jer me pitanje pisanja silno zanima, budući da sam i sâm solidan pisac.”

“Pa”, rekoh, “kad govorimo o djeci: naučivši čitati i pisati, zar ne uče i nešto drugo – jezike, primjerice?”

“Naravno”, otpovrne on, “ponekad i prije nego što nauče čitati znaju govoriti francuski, najbliži jezik kojim se govori s druge strane kanala; a uskoro nauče i njemački, kojim se govori u golemom broju općina i škola na kontinentu. To su glavni jezici kojima se služimo na ovim otocima, uz engleski i velški, ili pak irski, koji je jedan od oblika velškog; a djeca ih veoma brzo usvoje, jer ih

svi odrasli poznaju; osim toga, naši prekomorski gosti često dovode djecu sa sobom pa se mališani družu i među sobom uče jezike.”

“I starije jezike isto tako?” upitah.

“O, da”, reče, “većinom uče latinski i grčki uz suvremene jezike, čim malko nauče ove potonje.”

“A povijest?” upitah. “Kako podučavate povijest?”

“Pa”, na to će on, “kad netko zna čitati, naravno da čita ono što mu je po volji, a lako mu je doći do nekoga tko će mu reći koje je knjige najbolje čitati kad je u pitanju neko područje, ili mu objasniti ono što ne razumije u knjigama koje čita.”

“A što još uče? Predmnijevam da ne uče svi povijest?”

“Ne, ne”, reče, “neki i ne mare za nju, čak mislim da ih nema mnogo koji je uče. Od svoga pradjeda čuo sam da je u vremenima previranja i razdora ljudima najviše stalo do povijesti, a, znate”, dometne moj prijatelj uz prijazan osmijeh, “kod nas sada nije tako. Ne; mnogi ljudi izučavaju činjenice vezane za građu stvari i pitanja uzroka i učinka, tako da se znanje u nas umnaža; neki pak, kao što ste čuli o našem prijatelju Bobu, provode vrijeme baveći se matematikom. Nema svrhe nametati ljudima sklonosti.”

Rekoh: “Ali nećete mi reći da djeca uče sve te stvari?”

A on reče: “Ovisi o tome što podrazumijevate pod djecom, a morate se sjetiti i koliko se ona među sobom razlikuju. U pravilu ne čitaju mnogo, osim pokoje knjige pripovijedaka, po prilici do svoje šesnaeste; ne potičemo ranu knjiškost, premda će se poneka djeca vrlo rano latiti knjige, što možda i nije dobro za njih. No, nema ih svrhe sprječavati, a često to u njih i ne potraje dugo te nađu svoju razinu prije no što navrše dvadesetu. Vidite, djeca su mahom sklona oponašati starije, i kad vide kako je većina ljudi oko njih zabavljena istinski zabavnim poslom, kao što je gradnja kuća, popločavanje ulica, vrtlarstvo i tome slično, i sama požele raditi isto; stoga ne mislim da se moramo bojati prevelikog broja knjiških moljaca.”

Što sam mogao reći? Sjedio sam u miru, iz straha da se ponovo ne nađem u neprilici. K tomu, imao sam širom otvorene oči i pitao se, dok je stari konj kasao, kada ću stići u sami London i kakav li će sada biti.

No moj drug nije se mogao tek tako ostaviti teme pa je zamišljeno nastavio:

“Napokon, to im, koliko znam, i ne šteti odviše, čak i ako stasaju kao knjiška čeljad. Silan je užitak vidjeti takve ljude kako su sretni u poslu koji danas i nije toliko tražen. K tomu, ti učenjaci uglavnom su ugodni ljudi, prijazne i blage naravi; tako su smjerni, a istodobno tako željni podučiti svakoga svemu što znaju. Uistinu, oni koje sam upoznao nadasve su mi dragi.”

Te su mi se riječi činile tako čudnovatima te sam mu upravo htio postaviti još jedno pitanje kad sam, baš kad smo stigli na vrh uzvisine, opazio dostojanstveno zdanje čiji mi je obris bio poznat, i uskliknuo: “Westminsterska opatija!”

“Da”, reče Dick, “Westminsterska opatija – ono što je ostalo od nje.”

“Ma, što ste učinili s njom?” uzviknuh užasnuto.

“Što smo *mi* učinili s njom?” upita on. “Ništa osobito, osim što smo je očistili. Ali, znate, cijela vanjska strana bila je ukaljana prije više stoljeća, dok je unutrašnjost zadržala svoju ljepotu nakon što je prije više od stotinu godina obavljeno veliko raščišćavanje ogavnih spomenika ludama i huljama koji su je zakrčivali, kao što veli pradjed.”

Otišli smo još malo dalje. Opet sam pogledao udesno i prilično sumnjičavim glasom rekao: “Eno zgradā Parlamenta! Rabite li ih još?”

On prasne u smijeh, i trebalo mu je neko vrijeme da se pribere; potom me pljesnuo po leđima i kazao:

“Shvaćam, susjede, da se čudite što ih još puštamo da stoje. Znam ponešto o tome, jer mi je moj stari rođak davao čitati knjige o čudnovatoj igri koju su ondje igrali. Koristimo li s njima! Pa da, služe kao svojevrsna pomoćna tržnica i skladište za gnoj, a za to su i podesne jer se nalaze uz rijeku. Vjerujem da su ih kanili porušiti početkom našega doba, ali postojalo je, čuo sam, neko čudnovato antikvarsko društvo¹ koje je u prošlosti imalo stanovitih zasluga i smjesta se zauzelo protiv njihova rušenja, kao i u slučaju brojnih drugih zgrada za koje je većina ljudi smatrala da su bezvrijedne i predstavljaju puku smetnju. Društvo je bilo tako odrješito i iznosilo tako dobre razloge te se sve u svemu izborilo za svoj cilj, i moram reći da mi je zbog toga naposljetku i drago; jer, znate, ako ništa drugo, ta šašava stara zdanja služe kao svojevrsna opreka lijepim zdanjima što ih danas podižemo. Vidjet ćete ih u ovom kraju još nekoliko; na primjer kuću u kojoj živi moj pradjed i veliku zgradu zvanu Katedrala sv. Pavla. Nema, uostalom, potrebe srditi se zbog nekoliko kukavnih zdanja koja još stoje na svome mjestu, jer mi uvijek možemo graditi drugdje; niti trebamo strahovati kad je u pitanju razvoj novih, ugodnih poslova ondje, budući da uvijek ima prostora za još više posla u novoj zgradi, čak i ako ona nije pretenciozna. Na primjer, prostor za šetnju u *zatvorenom* meni je tako divan da bih mu, kad bi me doveli onamo, gotovo žrtvovao takav prostor na otvorenom. Tu su, zatim, naravno i ukrasi, s kojima se, moramo se svi složiti, u običnim stambenim kućama lako može pretjerati, ali ne i u vijećnicama i na trgovima, i tako dalje. Moram vam ipak reći da mi moj pradjed ponekad kaže da sam pomalo uvrnut kad je posrijedi lijepa gradnja; a ja doista mislim da su sile čovječanstva nadasve od koristi u takvom radu, jer u tom smjeru ne vidim kraja radu, dok se u mnogim drugim područjima granica nadaje mogućom.”

---

¹ Društvo za zaštitu starih zgrada koje je 1877. osnovao sam Morris, a glavnom mu je zadaćom naposljetku postala borba protiv, kako je on smatrao, nepovijesne restauracije starih zdanja. Društvo se naročito okomilo na ondašnju maniju obnavljanja gotičkih zdanja diljem Engleske.

6. Mala kupovina

Dok je tako govorio, odjednom smo iz šume izbili na kratku ulicu ispunjenu ubavim kućama, za koju mi je moj pratilac kazao da se zove Piccadilly; donji dio tih kuća ja bih pak nazvao trgovinama, jer po onome što sam vidio, ako to nisu bile, onda je tim ljudima umijeće kupovine i prodaje bilo nepoznato. Roba je stajala u lijepo uređenim izlozima, kao da mami ljude da uđu, a oni su stajali i gledali, ili ulazili i izlazili sa zamotima pod rukama, baš kao što to i inače izgleda. S obje strane ulice pružala se otmjena arkada radi zaštite pješaka, kao u nekim starim talijanskim gradovima. Negdje na pola ulice, golemo zdanje kakvo sam sada već mogao očekivati govorilo mi je da je i ovo nekovrsno središte koje ima svoje posebne javne zgrade.

Dick reče: “Ovdje je, vidite, još jedna tržnica, sagrađena drukčije nego većina drugih: gornji katovi ovih kuća koriste se kao konačišta; jer, ljudi iz cijele zemlje povremeno navrate ovamo, a svijet je u prizemlju prilično naguran, kao što ćete se ubrzo uvjeriti. No ima ljudi koji vole gužvu, premda ja ne bih mogao reći da se ubrajam među njih.”

Nisam mogao a da se ne nasmiješim pitajući se koliko će tradicija potrajati. Bio je ovo duh Londona koji se i dalje nametao kao središte – intelektualno središte, koliko mi je poznato. Nisam, međutim, rekao ništa osim što sam ga zamolio da vozi posve polako, jer su izložene stvari krasno izgledale.

“Da”, reče on, “ovo je veoma dobra tržnica za lijepe stvari, i uglavnom je i namijenjena privlačnijoj robi, jer je tržnica u zgradama Parlamenta, gdje se prodaju zelje, repa i tome slično, kao i pivo i prostija vina, tako blizu.”

Potom me radoznalo pogledao i kazao: “Možda biste željeli poći u malu kupovinu, kako to već zovu?”

Spustio sam pogled prema svojoj gruboj plavoj odjeći, koju sam već u mnogim prilikama mogao usporediti sa živahnim ruhom građana na koje smo naišli; i pomislio da bih, ako se već uskoro budem pokazao kao kuriozitet za zabavu ovih nadasve ne-poslovnih ljudi, a to se činilo vjerojatnim, volio izgledati manje nalik na otpuštenog brodskog opskrbnika. No unatoč svemu što se zbilo, ruka mi je ponovo spuznula u džep, gdje na moju žalost nije našla ništa osim dva hrđava stara ključa, pa sam se sjetio da sam, dok smo razgovarali u predvorju pansiona u Hammersmithu, izvadio novac iz džepa da ga pokažem Annie i ostavio ga ondje. Lice mi se smračilo, a Dick me promotrio i kazao prilično oštro:

“E-hej, dragi goste, što je sad? Je li osa?”

“Nije”, odvratih, “nego nešto što sam ostavio za sobom.”

“No, dobro”, reče, “što god da ste ostavili, možete to nabaviti na ovoj tržnici, stoga ne razbijajte glavu.”

Pribrao sam se i, sjetivši se začudnih običaja u ovoj zemlji, osjetio da nisam raspoložen za još jedno predavanje o društvenoj ekonomiji i edvardijanskim kovanicama, pa rekoh samo:

“Moja odjeća – ne bih li mogao...? Što mislite, što da činim s njom?”

Činilo se da mu uopće nije do smijeha te je posve ozbiljno rekao:

“O, nemojte još nabavljati novu odjeću. Znete, moj pradjed je antikvar i željet će vas vidjeti upravo ovakva kakav ste sada. Ne bih vam htio držati prodike, ali zacijelo vam nije do toga da ljudima uskratite užitek proučavanja vaše nošnje time što biste se preodjenuli i bili kao svi drugi. Vjerujem da i vi to osjećate, zar ne?” upita on usrdno.

Nisam osjećao svojom dužnošću da izigravam strašilo među ljudima kojima je toliko stalo do ljepote, ali uvidjeh da sam naišao na neiskorjenjivu predrasudu i da mi ne bi priličilo posvađati se s novim prijateljem. Stoga odgovorih tek: “O, svakako, svakako.”

“E, pa”, reče on prijazno, “mogli biste pogledati i kako ove radnje izgledaju unutra: sjetite se nečega što biste željeli.”

“Mogu li nabaviti duhan i lulu?”

“Naravno”, reče, “što mi je bilo te vas to već nisam pitao? Znete, Bob mi uvijek govori kako su nepušači sebična čeljad, i bojim se da ima pravo. No, dođite ovamo; evo zgodnog mjesta.”

Na to je povukao uzde i skočio s kola, a ja za njim. Veoma lijepa žena, u krasnoj halji od oslikane svile, polako je šetala i u hodu se zagledala u izloge. Dick joj se obrati: “Djevojko, biste li bili tako ljubazni i načas nam pridržali konja dok smo unutra?” Ona klimne glavom, uputi nam ljubazan smiješak i stane svojom lijepom rukom tapšati konja.

“Kakva li prekrasnog bića!” rekoh Dicku dok smo ulazili.

“Mislite na Sivka?” upita on vragolasto se keseći.

“Ne, ne”, rekoh, “mislim na zlatnu damu.”

“Krasna je, doista”, odvrati on. “Lijepo je što ih ovdje ima toliko da svaki Ivo može imati svoju Anu: bojim se da bismo se inače zavadili oko njih. No”, reče posve se uozbiljivši, “ne kažem da se to čak i danas ponekad ne događa. Jer, znate, ljubav nije baš najrazumnija stvar na svijetu, a izopačenost i tvrdoglavost češće su nego što neki naši moralisti misle.” I još mračnijim tonom doda: “Da, prije samo mjesec dana među nama se dogodila nesreća koja je na koncu dva muškarca i jednu ženu stajala života, te nam je na neko vrijeme takoreći zamračila sunčevu svjetlost. Ne pitajte me o tome sada, mogu vam ispričati kasnije.”

Već smo bili u dućanu, koji je imao tezgu i police na zidovima. Sve je bilo vrlo lijepo i uredno, no lišeno ikakva razmetanja, a inače ne bitno drugačije od radnji na koje bijah navikao. Unutra je bilo dvoje djece – dječak smeđe kože od kojih dvanaestak godina, koji je sjedio i čitao knjigu, i lijepa djevojčica, možda godinu dana starija, koja je također čitala iza tezge; očito su bili brat i sestra.

“Dobro jutro, mali susjedi”, pozdravi Dick. “Moj prijatelj želi duhana i lulu, možete li mu pomoći?”

“O, da, svakako”, reče djevojčica, uz ozbiljno držanje koje je bilo pomalo smiješno. Dječak podigne pogled i zapilji se u moju neobičnu odjeću, ali ubrzo pocrvenje i okrene glavu, kao da je znao da se ne ponaša pristojno.

“Dragi susjede”, reče djevojčica, svečano poput djeteta koje se igra vođenja dućana, “koji biste duhan željeli?”

“Latakiju”, rekoh, osjećajući se kao da sudjelujem u dječjoj igri i pitajući se neću li sada dobiti neki tobožnji duhan.

No djevojka spusti lijepu košaricu s police pokraj sebe, dohvati ćup, izvadi iz njega pregršt duhana i stavi napunjenu košaricu na tezgu preda mnom, gdje sam mogao namirisati i vidjeti da je u pitanju izvrsna Latakia.

“Ali niste ga izvagali”, rekoh, “i – koliko da uzmem?”

“Pa”, reče ona, “savjetujem vam da napunite torbu, jer možda idete nekamo gdje nećete moći nabaviti Latakiju. Gdje vam je torba?”

Nakon kraćeg šeptrljanja, izvukao sam odnekud komad tkanine koji mi obično služi kao duhankeša. Djevojčica ga pogleda pomalo prezrivo i reče:

“Dragi susjede, mogu vam dati nešto mnogo bolje od toga ofucanog dronjka.” Otcupkala je u stražnji dio dućana i začas se vratila, a dok je prolazila kraj dječaka šapnula mu je nešto u uho. On je kimnuo, ustao i izišao. Djevojčica je između kažiprsta i palca držala crvenu, živopisno izvezenu vrećicu od safijana i kazala: “Evo, ovu sam odabrala za vas, pa je zadržite; lijepa je i u nju će puno stati.”

Zatim ju je natrpala duhanom, stavila je preda me pa rekla: “A sad lula: morate mi dopustiti da vam i nju izaberem. Upravo su nam stigle tri krasne lule.”

Ponovno je nestala i vratila se s lulom velike glave u ruci, izrezbarenom od nekog tvrdog drva i vrlo pomno obrađenom; imala je zlatan prsten optočen sitnim draguljima. Bila je to, ukratko, neviđeno lijepa i živopisna igračka, nešto poput najboljih japanskih radova, ali još bolja.

“Zaboga!” uzviknuh kad sam je promotrio. “Ovo je suviše otmjeno za mene, a i za bilo koga izuzev vladara svijeta. Osim toga, izgubit ću je: uvijek gubim svoje lule.”

Dijete je djelovalo prilično smeteno te je upitalo: “Zar vam se ne sviđa, susjede?”

“O, da”, rekoh, “naravno da mi se sviđa.”

“Pa onda je uzmite”, reče ona, “i ne brinite se da ćete je izgubiti. Što i ako je izgubite? Netko će je sigurno naći i služiti će se njome, a vi ćete nabaviti drugu.”

Uzeo sam je iz njezine ruke da je razgledam, i dok sam to činio zaboravio sam na svoje mjere opreze i upitao: “Ali kako da platim ovakvo što?”

Dick mi je položio ruku na rame dok sam govorio, i okrenuvši se susreo sam njegov pogled u kojemu je blistao komičan izraz i opominjao me da ne dopustim sebi još jedan iskaz izumrloga trgovačkog morala; stoga sam se zacrvenjeo i ušutio, dok me djevojčica promatrala s najdubljom ozbiljnošću, kao da sam stranac koji griješi u govoru, jer me očigledno uopće nije razumjela.

“Hvala vam najljepša”, rekoh napokon stavljajući lulu u džep, ne bez strepnje neću li se ubrzo naći pred sućem.

“O, doista nema na čemu”, reče mališanka, glumeći najuglađenije manire odraslih, što je bilo veoma čudnovato. “Veliko je zadovoljstvo posluživati dragoga starog gospodina kao što ste vi, osobito kad čovjek odmah vidi da ste došli iz daleke prekomorske zemlje.”

“Da, draga moja”, rekoh, “puno sam putovao.”

Kad sam, iz puke uljudnosti, izrekao tu laž, ponovo je ušao dječak, ovaj put s poslužavnikom na kojemu sam vidio visoku opletenu bocu i dvije krasne čaše. “Susjedi”, reče djevojčica (koja je jedina govorila, budući da je brat bjelodano bio vrlo stidljiv), “molimo vas, ispijte čašu u naše ime prije nego što krenete, jer ovakve goste nemamo svaki dan.”

Na to dječak stavi poslužavnik na tezgu i svečano natoči vino blijedožute boje u visoke pehare. Rado sam ga ispio, jer sam zbog vrućine bio žedan; i pomislih, još me ima na svijetu, a rajnsko grožđe nije izgubilo svoj okus, jer ako sam ikad popio dobar Stemberg, popio sam ga to to jutro; i zapamtih da moram pitati Dicka kako uspijevaju praviti dobro vino kad više nema težaka prisiljenih da piju jeftinu žesticu umjesto dobrog vina što ga sami prave.

“Zar nećete popiti čašu s nama, dragi mali susjedi?” upitah.

“Ja ne pijem vino”, reče djevojčica, “draža mi je limunada: ali u vaše zdravlje!”

“A ja volim sok od đumbira”, priklopi mališan.

Gle, gle, pomislih, ni dječji ukus nije se odviše promijenio. Tada smo im zaželjeli dobar dan i izišli iz dućana.

Na moje razočaranje, kao kad nastane obrat u snu, umjesto lijepe žene našeg je konja držao neki visok starac. Objasnio nam je da djevojka više nije mogla čekati i da ju je on zamijenio; namignuo nam je i nasmijao se kad je vidio kako su nam se lica objesila, pa nam nije bilo druge no da se i sami nasmijemo.

“Kamo idete?” upita on Dicka.

“U Bloomsbury”, odgovori Dick.

“Ako vas dvojica ne želite biti sami, poći ću s vama”, reče starac.

“U redu”, reče Dick, “recite mi kada želite sići pa ću stati za vas. Pođimo.”

I tako smo ponovo krenuli; a ja sam pitao je li uobičajeno da djeca poslužuju u trgovinama. “Prilično često”, reče, “ako posrijedi nije težak teret, ali nipošto uvijek. Djeca se vole na taj način zabavljati, a to je i dobro za njih, jer rukuju mnoštvom razne robe i štošta nauče o njoj, kako je načinjena, odakle dolazi i tako dalje. K tomu, taj je posao tako lagan da ga svatko može obavljati. Kažu da je početkom našega doba bilo prilično mnogo ljudi koji su bili nasljedno pogođeni bolešću zvanom Lijenost, jer su bili izravni potomci onih koji su u zla vremena prisiljavali druge ljude da rade za njih – ljudi, znate, koje u povijesnim knjigama nazivaju robovlasnicima ili poslodavcima. E pa, ti ljudi pogođeni Lijenošću vodili su trgovine *cijelo* vrijeme, jer su za tako malo toga bili kadri. Uistinu, mislim da su u neko doba zapravo bili *prisiljeni* na neki posao, jer su, a osobito žene, postali tako ružni i pravili tako ružnu djecu ako se njihova bolest nije odlučno liječila, da ni njihovi susjedi to više nisu mogli podnijeti. Međutim, zadovoljstvo mi je reći da svega toga sada više nema; bolest je ili istrijebljena, ili postoji u tako blagom obliku da je kraća primjena sredstva za otvaranje uklanja. Danas je kadšto zovu ‘plavi vrazi’ ili ‘kljaštrice’. Čudna imena, zar ne?”

“Da”, rekoh, utonuo u misli. Ali umiješa se starac:

“Da, sve je to istina, susjede; i vidio sam neke od tih ubogih žena kad su ostarjele. Moj je pak otac poznao neke od njih dok su bile mlade, i rekao je da nisu bile nimalo nalik mladim ženama: šake su im bile poput ražnjića a kukavne ručice kao štapovi; strukovi kao pješčani satovi a usne tanke, nosovi šiljati i obrazi blijedi, i uvijek su hinile da ih vrijeđa što god biste im rekli ili učinili. Ne čudi što su rađale ružnu djecu, jer nitko osim muškaraca poput njih ne bi u njih mogao biti zaljubljen – sirotice!”

Zastao je, kao da razmišlja o svojoj prošlosti, pa rekao:

“A znate li, susjedi, da su ljudi nekoć još strepili od te boljetice lijenosti: tada smo se silno mučili izliječiti ljude od nje. Zar niste pročitali kakvu medicinsku knjigu o toj temi?”

“Nisam”, rekoh, jer starac se obraćao meni.

“Dakle”, reče, “u to se doba mislilo da je u pitanju prežitak stare srednjovjekovne bolesti gube: čini se da je bila vrlo zarazna, jer su mnogi ljudi pogođeni njome bili izdvojeni te ih je posluživao poseban sloj bolesne čeljadi, koja je bila neobično odjevena tako da ih mogu prepoznati. Nosili su među inim hlače od vunasta baršuna, od materijala koji se svojedobno nazivao plišem.”

Sve mi je to zvučalo veoma zanimljivo, i bio bih rado ponukao starca da još govori. Ali Dick se uzvrpoljio čuvši tolike priče iz stare povijesti; usto, slutim da je htio da budem što svježiji za njegova pradjeda. Stoga je naposljetku prasnuo u smijeh i kazao: “Oprostite, susjedi, ali to je jače od mene. Zamislite, ljudi koji ne vole raditi! Pa to je presmiješno. Ta čak i ti voliš raditi, stari družo – ponekad”, reče, blago bičem lupkajući staroga konja. “Kakve li čudne bolesti! Dobro je zovu ‘kljaštrice’!”

I opet se grohotom nasmijao, možda i odveć bučno, pomislih, s obzirom na njegove uobičajene manire, i ja sam se druženja radi smijao s njime, ali prilično suzdržano, jer nisam vidio ništa smiješno u ljudima koji ne vole raditi, kao što možete i zamisliti.

7. Trafalgar Square

I tada sam se opet stao ogledavati, jer smo već bili prilično odmakli od trga na Piccadillyju i obreli se u kraju ispunjenom otmjenim, bogato ornamentiranim kućama, koje bih nazvao vilama da su bile ružne i pretenciozne, a to nipošto nije bio slučaj. Svaka kuća bijaše okružena brižno njegovanim vrtom punim cvijeća. Kosovi su pjevali iz sveg glasa među vrtnim drvećem, a činilo se da su to, izuzev pokojeg lovora i mjestimičnih lipika, odreda bile voćke: bilo je mnogo trešanja, koje su sada sve bile krcate plodovima, a dok smo prolazili kraj vrtova djeca i mlade djevojke nekoliko puta ponudile su nas košarama ukusnog voća. Među svim tim vrtovima i kućama bilo je, dakako, nemoguće razaznati položaj starih ulica, ali činilo mi se da su glavne ceste iste kao nekoć.

Ubrzo smo se našli na širokom, otvorenom prostoru, koji se blago spuštao prema jugu, a njegov prisoj bio je iskorišten za sadnju voćnjaka, poglavito, koliko sam mogao vidjeti, marelica, a usred njega kočilo se dražesno malo zdanje od obojana i pozlaćena drva, koje je izgledalo kao mjesto za osvježenje. Na južnoj strani voćnjaka počinjala je dugačka cesta, prošarana sjenama starih kruškovih stabala, na čijem kraju se vidio visoki toranj zgrade Parlamenta, iliti tržnice gnoja.

Preplavio me čudan osjećaj; zatvorio sam oči da ne vidim više Sunce koje je obasjavalo ove divne vrtove, i načas se pred mojim pogledom ukazala utvarna slika nekog drugog doba. Velik prostor okružen ružnim kućama, s ružnom crkvom na uglu i neopisivo ružnim kupolastim zdanjem iza mene; kolnik je bio krcat uznojenom i uskomešanom svjetinom, a prizorom su vladali autobusi prepuni promatrača. Na sredini popločani trg s fontanom, na kojemu je stajala tek nekolicina ljudi u plavom i mnoštvo neviđeno ružnih brončanih kipova (od kojih je jedan bio na vrhu visokog stupa). Od rečenog trga do ruba kolnika pružao se četverored krupnih ljudi u plavoj odjeći, a na južnom kolniku vidjeli su se šljemovi vojnika na konjima, mrtvački bijeli u sivilu studenoga novembarskog poslijepodneva...¹

Ponovno otvorih oči prema sunčevom svjetlu, ogledah se i uskliknuh među drvećem koje je šuštalalo i miomirisnim cvijećem: "Trafalgar Square!"

"Da", reče Dick, koji je iznova povukao uzde, "tako je. Ne čudim se što vam je taj naziv smiješan; ali, napokon, nije bilo ni na kome da ga mijenja, jer ime mrtve besmislice ne škodi nikome. Ipak, katkad pomislim da smo tome trgu mogli nadjenuti ime koje bi slavilo spomen na veliku bitku koja se ovdje vodila 1952. godine – toje bilo doista važno, ako povjesničari ne lažu."

"A to obično čine, ili su barem činili", ustvrđi starac. "Na primjer, što biste rekli na ovo, susjedi? U knjizi – kakve li glupe knjige! – zvanoj *Jamesova Socijaldemokratska povijest* pročitao sam zbrkan prikaz borbe koja se na ovome mjestu odigrala oko 1887. godine (nesiguran sam s datumima). Neki ljudi, kaže ta pripovijest, kanili su ovdje održati nekakav skup, ili nešto slično, a londonska Vlada, ili Vijeće, ili Povjerenstvo, ili kako se već zvalo to barbarsko i nesuvislo udruženje budala, krenulo je na te građane (kako su se tada zvali) s oružjem u ruci. To zvuči presmiješno da bi bilo

¹ Morris se prisjeća "Krvave nedjelje" 13. studenoga 1887. kad je londonska policija na Trafalgar Squareu brutalno rastjerala radnike koji su prosvjedovali na čelu s istaknutim socijalistima, među njima i samim Morrisom.

istinito, ali prema toj inačici priče, od svega nije ispalo bogzna što, a to je doista presmiješno da bi bilo istinito.”

“No”, rekoh, “vaš gospodin James ipak jest u pravu, i to jest istina; osim što nije bilo borbe, nego su nenaoružane i miroljubive ljude napali nasilnici naoružani toljagama.”

“A oni su to trpjeli?” upita Dick, na čijem sam dobroćudnom licu prvi put vidio mrk izraz.

Zacrvenjevši se, odgovorih: “*Morali* smo to trpjeti; nije bilo druge.”

Starac me pogledao sa zanimanjem i rekao: “Čini se da mnogo znate o tome, susjede! A je li zbilja istina da od svega nije ispalo ništa?”

“Ispalo je to”, rekoh, “da je mnoštvo ljudi zbog toga poslano u zatvor.”

“Što, batinaši?” upita starac. “Jadnici!”

“Ne, ne”, otpovrnuh, “batinani.”

Starac će na to prilično oštro: “Prijetelju, rekao bih da ste vi čitali neku zbirku prijesnih laži, i da ste joj odveć spremno nasjeli.”

“Uvjeravam vas”, rekoh, “da govorim istinu.”

“Pa, siguran sam da mislite tako, susjede”, kaza starac, “ali ne znam zašto biste bili tako čvrsto uvjereni.”

Budući da nisam mogao objasniti zašto, ušutio sam. U međuvremenu je Dick, koji je sjedio nabranih obrva i razmišljao, napokon progovorio, blago i prilično tužno:

“Kako je neobično pomisliti da su postojali ljudi poput nas, koji su živjeli u ovoj lijepoj i sretnoj zemlji, a pretpostavljam i da su imali osjećaje i sklonosti poput nas, pa ipak su mogli činiti takve grozote.”

“Da”, rekoh ja poučnim tonom, “pa ipak, i to je doba predstavljalo silan napredak u odnosu na vrijeme koje mu je prethodilo. Zar niste čitali o srednjem vijeku i njegovim zvjerskim zakonima; o tome kako su ljudi u to doba, čini se, upravo uživali u tome da muče svoje bližnje? Štoviše, i od svog su Boga učinili u prvom redu mučitelja i tamničara.”

“Da”, reče Dick, “postoje dobre knjige i o tom vremenu, a neke sam i čitao. Ali što se tiče velikog napretka u devetnaestom stoljeću, ja ga ne vidim. Napokon, narod je u srednjem vijeku djelovao sukladno svojoj savjesti, kao što vaša primjedba o njihovu Bogu (koja je istinita) pokazuje, i bili su spremni podnositi ono što su činili drugima; dok su ljudi u devetnaestom stoljeću bili licemjeri i hinili čovječnost, a ipak su i dalje mučili one spram kojih su se usuđivali tako postupati, bacajući ih u zatvor bez ikakva razloga, osim zbog toga što su ovi bili onakvi kakvima su ih oni, tamničari, prisilili da budu. O, strašno je i pomisliti na to!”

“Ali možda”, rekoh, “oni nisu znali kakvi su zatvori.”

Dick je djelovao uzbuđen, čak ljutit. “Utoliko veća sramota za njih”, reče, “ako vi i ja to danas znamo nakon toliko godina. Čujte, susjede, oni nisu mogli a da ne znaju kakva je zatvor sramota za državu, i da su ti zatvori velik korak prema tome da i sama država postane sramotom.”

Rekoh: “Ali zar vi danas uopće nemate zatvora?”

Čim su mi te riječi sišle s usana, osjetih da sam učinio pogrešku, jer se Dick zacrvenjeo i namrštio, a starac se doimao iznenađen i ožalošćen; odmah zatim Dick reče bijesno, kao da se pomalo suspreže:

“Čovječe, kako možete postaviti takvo pitanje? Nisam li vam rekao da znam što zatvor znači na temelju nesumnjivo vjerodostojnih knjiga, čije dokaze nadopunjuje naša vlastita mašta? I niste li mi osobito skretali pozornost na to kako ljudi na cestama i ulicama izgledaju sretni? A kako bi mogli izgledati sretni kad bi znali da su njihovi bližnji u zatvorima, dok oni mirno trpe takvo što? A kad bi bilo ljudi u zatvorima, to ne biste mogli sakriti od naroda, kao što možete kad su

posrijedi povremena ubojstva; jer to se ne čini sa smišljenom nakanom, uz podršku brojnih ljudi koji bi hladnokrvno stajali iza ubojice, kao što je slučaj sa zatvorima. Zatvori, baš! O ne, ne, ne!”

Zastao je, malko se smirio i ljubazno kazao: “Ali, oprostite mi! Ne bih se trebao toliko uzrujavati zbog toga, jer zatvora ionako više nema. Bojim se da ćete mi uzeti za zlo što sam se ovako razljutio. Naravno, od vas se, budući da ste došli iz inozemstva, ne može očekivati da znate te stvari. I sad se bojim da sam vam nanio neugodnost.”

U neku ruku i jest, ali u svojoj je ljutnji bio tako plemenit te mi je bio samo još draži, pa rekoh: “Ne, krivnja je na meni, jer sam bio tako budalast. Dopustite mi da promijenim temu i pitam vas koja je ono krasna zgrada s naše lijeve strane koja se upravo ukazuje na kraju onoga gaja platana?”

“Ah”, reče on, “to je staro zdanje sagrađeno prije sredine dvadesetog stoljeća, i to, kao što vidite, u čudnovato fantastičnom stilu koji nije pretjerano lijep; ali u njemu ima lijepih predmeta, uglavnom slika, od kojih su neke veoma stare. Zovu ga Nacionalnom galerijom; ponekad nisam načisto što to ime znači. Kako god bilo, svako mjesto na kojemu se slike stalno drže kao rariteti danas se naziva Nacionalnom galerijom, možda prema ovoj. Naravno, ima ih mnogo po čitavoj zemlji.”

Nisam mu pokušavao otvoriti oči, sluteći da bi ta zadaća bila preteška, nego sam samo izvadio svoju veličanstvenu lulu i zapalio je, a stari konj se ponovo dao u kas. Dok smo se vozili, rekoh:

“Ova je lula veoma pomno napravljena igračka, a vi se u ovoj zemlji doimate tako razboritima i arhitektura vam je tako dobra, da se čudim što izrađujete takve trivijalnosti.”

Osjetih da izgovaram prilično nezahvalne riječi nakon što sam primio tako lijep poklon, ali Dick, čini se, nije primijetio moju nepristojnost te je kazao:

“Pa, ne znam; to *jest* lijepa stvarca, a kako nitko ne mora izrađivati takve stvari ako ga nije volja, ne vidim zašto ih ne bi izrađivao, ako ga jest volja. Dakako, kad bi rezbara manjkalo, svi bi bili zaposleni u arhitekturi, kako je vi zovete, i onda se ove ‘igračke’ (dobra riječ) ne bi izrađivale; no budući da mnogi ljudi umiju rezbariti – zapravo gotovo svi – i budući da posla pomalo nedostaje, ili se mi bojimo da bi ga moglo ponestati, ljude se ne odvraća od toga tričavog posla.”

Malko se zamislio, i djelovao je pomalo uzrujano; no lice mu se ubrzo razvedrilo pa je dometnuo: “Uostalom, morate priznati da je ova lula veoma lijepa, s ovim čovječuljcima pod drvećem koji su tako dražesno i precizno urezani – možda odviše pomno za jednu lulu, ali... Pa, doista je lijepa.”

“Možda i odviše vrijedna s obzirom na to čemu služi”, rekoh.

“Kako to mislite?” upita. “Ne razumijem.”

Upravo sam mu na nespretnan način naumio pokušati to razjasniti kad smo došli do kapije velike nepravilne zgrade, u kojoj kao da se odvijao nekakav posao. “Kakva je to zgrada?” upitah gorljivo, jer bio mi je užitak među svim tim neobičnostima vidjeti nešto malčice nalik onome na što bijah navikao: “Čini se da je tvornica.”

“Da”, odvrati on, “mislim da znam na što mislite, a to i jest; ali mi ih danas ne zovemo tvornicama nego zadružnim radionicama, to jest mjestima na kojima se ljudi okupljaju da bi radili zajedno.”

“Pretpostavljam”, rekoh, “da se ondje rabi neka vrst energije?”

“Ne, ne”, odvrati on. “Zašto bi se ljudi okupljali da crpe energiju, kad je mogu imati ondje gdje žive, ili u svojoj blizini, po dvoje ili troje, ili, uostalom, i pojedinačno? Ne, ljudi se u ovim zadružnim radionicama okupljaju radi ručnog posla u kojemu je zajednički rad nužan ili prikladan; takav je rad često vrlo ugodan. Ovdje unutra, primjerice, izrađuju se lončarija i staklo –

eno, tamo možete vidjeti vrhove peći. Dakako, zgodno je imati peći, sušare i lijevaonice stakla odogovarajuće veličine, kojima se može koristiti za štošta: iako, naravno, postoje brojna takva mjesta, jer bilo bi smiješno kad bi se netko volio baviti grnčarijom ili puhanjem stakla, a morao živjeti na jednome mjestu ili zapostaviti posao koji mu se sviđa.”

“Ne vidim da iz ovih peći izlazi dim”, reko.

“Dim?” iznenadi se Dick. “Zašto biste vidjeli dim?”

Ušutio sam, a on nastavi: “Unutra je lijepo, iako jednostavno kao što vidite izvana. Što se zanatā tiče, oblikovanje ilovače zacijelo je zgodan posao: pri puhanju stakla proljeva se prilično znoja, ali neki ga doista vole; i ne čudim se tome jer se, kad se u tome izvještite, pri obradi vruće kovine javlja silan osjećaj moći. Puno je tu ugodna posla”, reče on uz osmijeh, “jer koliko god vi pazili na takve predmete, oni će se kad-tad razbiti, pa posla uvijek ima u izobilju.”

Držao sam jezik za zubima i razmišljao.

Baš smo na tome mjestu nabasali na skupinu ljudi koji su popravljali cestu, što nas je malko zadržalo, ali mi zbog toga nije bilo žao; jer sve što sam dosad vidio doimalo se kao dio ljetnog raspusta; a ja sam želio vidjeti kako će se ti ljudi prihvatiti nekog stvarnog, potrebnog posla. Bijahu se odmarali te su netom nanovo počeli s radom kad smo se mi pojavili, pa me tako zveket trnokopa trgnuo iz razmišljanja. Bilo je ondje desetak snažnih mladića, koji su izgledali kao veslačka momčad s Oxforda iz dana koje sam pamtio, i nisu se mučili s poslom: njihova vanjska odjeća ležala je uz cestu, na uredno naslaganoj hrpi pod budnim okom šestogodišnjeg dječaka, ruke prebačene preko vrata velikog mastifa, koji je bio sretan u svojoj dokolici kao da je taj ljetni dan stvoren samo za njega. Bacivši oko na hrpu odjeće, uočio sam svjetlucanje zlatnih i srebrnih vezova na njoj te pomislio da je nekima od ovih radnika ukus srodan onome Zlatnog Smetlara iz Hammersmitha. Pokraj njih je stajala oveća košara u kojoj su se mogle nazreti štruce i vino: pet ili šest mladih žena stajalo je u blizini i promatralo rad ili radnike, a oboje je bilo vrijedno promatranja, jer su potonji udarali snažno i širokim zamasa te su bili vrlo vješti u svome poslu, kršni i dobro građeni mladići kakvih biste za jednog ljetnog dana mogli naći tucet. Smijali su se i veselo razgovarali među sobom i sa ženama, a uto je njihov nadglednik pogledao uvis i vidio nas kako smo se zaustavili. Stoga je zadržao pijuk u zraku i pjevno uskliknuo: “Stanka, drugovi! Evo susjeda koji žele proći.” Na to su ostali također stali i, okupivši se oko nas, pomogli starom konju poguravši nam kotače preko poludovršene ceste, a onda, kao čeljad koju čeka ugodna zadaća, pohitali natrag na posao, zaustavljajući se tek da nam uz osmijeh zažele ugodan dan, pa se zvuk trnokopa ponovo začuo prije no što se Sivko dao u kas. Dick se osvrnuo prema njima i kazao:

“Njih danas služi sreća: izvrsna je vježba okušati se u tomu koliko čovjek može iskopati za jedan sat, a vidim da ovi susjedi znaju svoj posao. Brzo izvođenje takva posla nije puko pitanje snage, zar ne, goste?”

“Mislim da nije”, reko, “ali da vam budem iskren, nikad se nisam okušao u tome.”

“Doista?” upita on ozbiljno. “Prava šteta; dobar je to posao za jačanje mišića, i ja ga volim, iako priznajem da je ugodniji drugi tjedan nego prvi. Nije da sam osobito vješt u njemu: momci su me jednom, sjećam se, zadirkivali prilikom radova u kojima sam sudjelovao i dovikivali mi: ‘Dobro veslaš, samo naprijed! Upru sve sile, prigni leđa!’”

“Baš i nije neka šala”, reko.

“Pa”, odvrati Dick, “sve zvuči kao šala kad nas obuzmu draži posla, a dobri momci se oko nas vesele; osjećamo se tako sretni, znate.” Ponovno se šutke zamislih.

8. Stari prijatelji

Skrenuli smo na ugodan puteljak gdje se granje velikih platana malne spajalo iznad naših glava, a iza njih su se nizale niske kuće, prilično blizu jedna drugoj.

“Ovo se mjesto zove Veliki Ral”, reče Dick. “Ovdje je, dakle, nekoć sigurno bilo žitno polje. Baš je neobično kako se mjesta mijenjaju, a ipak zadržavaju stara imena! Pogledajte samo kako su kuće gusto nanizane! A i dalje ih grade, gledajte!”

“Da”, reče starac, “ali mislim da je zemljište na kojemu su bila žitna polja zacijelo izgrađeno prije sredine devetnaestoga stoljeća. Čuo sam da je ovo bio jedan od najnaseljenijih dijelova grada. No, ovdje mi valja sići, susjedi; moram obići prijatelja koji živi u vrtovima iza Velikog Rala. Doviđenja i sretno, Goste!”

Iskočio je i stao koračati žustro poput mladića.

“Što mislite, koliko je godina tome susjedu?” upitah Dicka kad smo ga izgubili iz vida; vidio sam, naime, da je star, ali djelovao je žilavo i krepko poput staroga hrasta, a to nije bio soj staraca koji sam bio navikao vidjeti.

“Pa, oko devedeset, rekao bih”, reče Dick.

“Kako li je dugovječan zacijelo vaš narod!” na to ću ja.

“Da”, reče Dick, “svakako smo nadmašili onih sedamdeset godina koje se spominju u staroj židovskoj knjizi izreka. No, vidite, to je bilo napisano u Siriji, vrućoj i suhoj zemlji, gdje ljudi žive brže no u našem umjerenom podneblju. Međutim, držim da to i nije odviše važno ako je čovjek zdrav i sretan dok je živ. Ali sada smo, Goste, tako blizu kuće moga starog rođaka te mislim da je bolje da zadržite sva buduća pitanja za njega.”

Kimnuh u znak odobravanja, a onda smo skrenuli ulijevo i sišli niz blagu padinu kroz prekrasne ružičnjake koji su se sterali, mišljah, duž Ulice Endell. Prošli smo je, i Dick je povukao uzde u trenutku kad smo izbili na dugu i prilično usku ulicu, uz koju su se nalazile prilično raštrkane kuće. Mahnuo je lijevo i desno te kazao: “Holborn je s ove strane, Oxford Road s ove. Ovo je nekoć bio vrlo važan dio napučenoga grada izvan starih zidina rimskoga i srednjovjekovnog burga: mnogi feudalni plemići u srednjem su vijeku, kažu, imali velike kuće s obje strane Holborna. Sjećate se, vjerujem, da se kuća biskupa od Elyja spominje u Shakespeareovu komadu *Rikard II.*; a njeni ostaci još postoje. Međutim, ova cesta više nema jednaku važnost otkako staroga grada i zidina više nema.”

Produžio je, a ja sam se blago smješкао pomišljajući kako devetnaesto stoljeće, o kojemu su izrečene tako velike riječi, ne znači ništa u pamćenju ovoga čovjeka, koji je čitao Shakespearea i nije zaboravio srednji vijek.

Prešli smo cestu, provezli se kratkim i uskim puteljkom između vrtova te ponovno izbili na široku cestu. S jedne njene strane stajala je visoka i dugačka zgrada čiji su zabati bili okrenuti od glavne ceste, na kojoj sam pak još jednom vidio kako se izvode javni radovi. S druge strane pružalo se prostrano zemljište ispunjeno zelenilom, bez ikakva zida ili ograde. Pogledao sam kroz drveće i iza njega ugledao trijem na stupovima koji mi je bio itekako poznat – zapravo ne manje

stari prijatelj od Britanskog muzeja. Među svim neobičnim stvarima koje bijah vidio, taj me je prizor ostavio bez daha; ali nisam prozborio ni riječi i pustio sam Dicka da govori. A on reče:

“Ondje je Britanski muzej, gdje moj pradjed većinom živi, pa neću previše govoriti o njemu. Zgrada s lijeve strane je Muzejska tržnica, i neće biti zgorega da skrenemo unutra na minutu ili dvije, jer Sivku će trebati odmora i zobi, a predmnijevam da ćete se vi s mojim rođakom zadržati veći dio dana; usto, istinu govoreći, ondje bi mogla biti osoba koju osobito želim vidjeti, a možda s njome i dulje porazgovarati.”

Zacrvenjeo se i uzdahnuo, i to, pomislih, ne posvema iz užitka. Stoga, dakako, nisam rekao ništa, a on je skrenuo konja ispod nadsvođenog prolaza koji nas je doveo do vrlo velikoga popločanog četverokutnog dvorišta, u čijim su uglovima rasle velike platane a u sredini je pljuskao vodoskok. U blizini fontane bijaše postavljeno nekoliko stolova s robom, iznad kojih su bili platnjeni krovovi na šarene pruge, a oko njih se nekoliko ljudi, većinom žene i djeca, tiho kretalo promatrajući izloženu robu. Prizemlje zgrade koja je okruživala dvorište tvorilo je arkadu ili presvođen trijem čijoj se maštovitoj ali snažnoj arhitekturi nisam mogao nadiviti. I tu je nekoliko ljudi tumaralo ili sjedilo i čitalo na klupama.

Dick mi reče ispričavajući se: “Ovdje je, kao i drugdje, danas malo posla; u petak biste vidjeli vrevu i mnoštvo ljudi, a poslije podne se oko fontane obično izvodi glazba. No mislim da ćemo na našem podnevnom obroku okupiti prilično društvanje.”

Provezli smo se kroz dvorište i arkadu do prostrane, ubave štale na drugom kraju, gdje smo hitro zbrinuli staru životinju i obradovali je hranom, pa se vratili pješice do trga. Dick je, činilo mi se, bio prilično zamišljen.

Uočio sam kako ljudi ne mogu a da me uporno ne promatraju; s obzirom na svoju i njihovu odjeću, tome se i nisam čudio, ali kad god bi nam se pogledi susreli, uputili bi mi vrlo prijazan znak pozdrava.

Ušetali smo ravno u dvorište pred muzejem gdje, osim ograda kojih više nije bilo i šuštavih krošanja posvuda uokolo, kao da se ništa nije promijenilo; i golubovi su kao nekoć kružili oko zgrade i slijetali na ornamente na zabatu.

Dick kao da je bio pomalo odsutan, ali nije mi propustio iznijeti pokoju primjedbu na račun arhitekture te je rekao:

“Prilično ružna stara zgrada, zar ne? Mnogi su je htjeli srušiti i nanovo sagraditi: a ako posla doista ponestane, možda to još i učinimo. Ali, kao što će vam kazati moj pradjed, to ne bi bio posve jednostavan posao, jer unutra ima divnih zbirki svakovrsnih starina, kao i golema knjižnica prepuna izvanredno lijepih knjiga, među kojima su mnoge vrlo korisne kao povijesni zapisi, tekstovi drevnih djela i tome slično; a briga i strepnja, čak opasnost koju bi donijelo seljenje svega toga, spasila je same zgrade. K tomu, kao što rekosmo prije, nije loše imati pokoji spomen na to što su naši preci smatrali lijepom gradnjom. Jer, u nju je uloženo mnogo rada i građe.”

“Vidim i sam”, rekoh, “i posve se slažem s vama. Ali ne bi li bilo bolje da sada požurimo do vašega pradjeda?”

U stvari, nije mi promaklo da poprilično trati vrijeme. A on će na to: “Da, začas ćemo ući u kuću. Moj je rođak odviše star da bi mnogo radio u muzeju, gdje je godinama bio nadstojnik knjižnice, ali i dalje boravi ovdje dobar dio vremena; čak mislim”, doda uz smiješak, “da pazi na sebe kao na dio knjiga, ili na knjige kao na dio sebe, ne znam.”

Još se malo kolebao, a onda se zarumenio, primio me za ruku i rekavši: “Hajdemo, dakle!” poveo me prema vratima jedne od starih službenih zgrada.

9. O ljubavi

“Vaš rođak, dakle, ne mari odviše za lijepe zgrade”, rekoh dok smo ulazili u prilično turobnu klasičnu kuću, koja je doista bila posve ogoljena, osim nekoliko lonaca s lipanjskim cvijećem koji su stajali ovdje-ondje; premda je sve bilo vrlo čisto i lijepo okrečeno.

“O, ne znam”, reče Dick ponešto rastreseno. “Svakako već zalazi u godine, već je navršio sto i petu, i bez sumnje mu nije do seljenja. No, naravno, mogao bi živjeti u ljepšoj kući kad bi želio jer, kao i svi drugi, nije primoran živjeti na jednome mjestu. Ovuda, Goste.”

Poveo me na kat, otvorio vrata te smo ušli u ovelu sobu staroga stila, jednostavnu kakav je bio i ostatak kuće, s nekoliko nužnih komada namještaja, koji su bili vrlo jednostavni, čak grubi, ali solidni i podosta izrezbareni, lijepo ali prilično nedotjerano izrađeni. U najdaljem kutu prostorije, za stolom kraj prozora, sjedio je starčić na prostranom hrastovu stolcu debelo obloženom jastucima. Na sebi je imao jednoredan, plisirani sako od izlizanoga plavog serža, hlače od istog materijala i sive vunene čarape. Skočio je sa stolca, i uskliknuo prilično glasno za čovjeka u tako poznoj dobi: “Dobro došao, Dick, momče moj! Clara je ovdje, i bit će joj silno drago da te vidi; stoga ne kloni srcem.”

“Clara je ovdje?” reče Dick. “Da sam znao, ne bih doveo... To jest, bih, ali...”

Zbunjeno je mucao, očito zato što je pazio da ne kaže nešto zbog čega bih se ja osjećao suvišnim. Ali starac, koji me isprva nije vidio, pomogao mu je prišavši mi i ljubazno rekavši:

“Oprostite mi, molim vas, jer nisam opazio da je Dick, koji je, znate, dovoljno krupan da svakoga skrrije, sa sobom doveo i prijatelja. Želim vam najsrdačniju dobrodošlicu! To više što se nadam da ćete biti voljni razonoditi staro čeljade novostima s one strane oceana, jer vidim da ste došli iz daleke prekomorske zemlje.”

Promotrio me zamišljeno, gotovo uznemireno, i upitao me izmijenjenim glasom: “Smijem li vas pitati odakle dolazite, budući da ste posve bjelodano stranac?”

Odgovorih rastreseno: “Nekoć sam živio u Engleskoj i sada sam se vratio; a sinoć sam odsjeo u Konačištu u Hammersmithu.”

Dostojanstveno se naklonio, ali mi se učinilo da je pomalo razočaran mojim odgovorom. Ja sam ga pak sada promatrao možda i upornije no što to pristojnost dopušta; jer njegovo mi je lice, nalik na osušenu jabuku, djelovalo neobično poznato, kao da sam ga prije vidio – možda u zrcalu, rekoh sebi.

“E, pa”, prozbori starac, “odakle god dolazili, došli ste među prijatelje. A vidim da se moj rođak Richard Hammond drži kao da vas je doveo ovamo da ja nešto učinim za vas. Je li tako, Dick?”

Dick, koji je postao još odsutniji te je i dalje s nelagodom pogledavao prema vratima, uspio je reći: “Pa jest, rođače: našem se gostu čini da su se stvari uvelike promijenile i ne može to razumjeti, kao ni ja; zato sam se dosjetio dovesti ga k tebi, jer ti znaš više od ikoga drugog o svemu što se zbilo u posljednjih dvjesto godina. – Što je to?”

Ponovno se okrenuo prema vratima. Začuli smo korake izvana, vrata su se otvorila i ušla je vrlo lijepa mlada žena, koja je zastala ugledavši Dicka i porumenjela kao ruža, ali ga je ipak

pogledala u oči. Dick je pak prikovao pogled za nju, napola pružio ruku prema njoj, a cijelo mu je lice treperilo od uzbuđenja.

Starac nije dopustio da ta nelagoda među njima predugo potraje, te je, starački se veselo smješajući, kazao: “Dick, momče moj, i ti, draga moja Clara, mislim da vam nas dvojica veterana stojimo na putu, jer ćete, držim, imati štošta reći jedno drugom. Bit će bolje da odete gore, u Nelsonovu sobu. Znam da je on izišao, a malo prije prekrivao je zidove srednjovjekovnim knjigama, pa ćete imati lijep prostor za svoje obnovljene užitke.”

Djevojka je primila Dicka za ruku i povela ga iz sobe, gledajući ravno preda se; no bilo je lako vidjeti da se crveni zbog sreće a ne bijesa, jer ljubav je, dakako, stidljivija od gnjeva.

Kada su se vrata za njima zatvorila starac se okrenuo prema meni, sveudilj nasmiješen, i kazao:

“Iskreno, dragi moj goste, učinit ćete mi veliku uslugu ako ste došli razvezati moj stari jezik. Sklonost govoru i dalje me ne napušta, prije će biti da raste; i premda godi vidjeti ovu mladež kako se ozbiljno igra zajedno, kao da cijeli svijet ovisi o njihovim poljupcima (a donekle i jest tako), ipak ne mislim da ih moje priče o povijesti suviše zanimaju. Posljednja žetva, posljednje dijete, posljednji čvor pri djeljanju na tržnici, to im je dovoljno pripovijesti. Drukčije je, mislim, bilo dok sam bio mlad, kad nismo bili tako sigurni u mir i stalno obilje kao danas. No, bez namjere da vas suviše propitkujem, dopustite mi da vas pitam sljedeće: trebam li vas držati pitaocem koji malo znade o našem suvremenom načinu života ili čovjekom koji dolazi iz kraja gdje su i same zasade života drukčije od naših – znate li o nama išta ili baš ništa?”

Motrio me pomno i uza sve veće čuđenje u očima dok je govorio, a ja sam mu tiho odvratio:

“O vašemu suvremenom životu znam samo toliko koliko sam uzmogao vidjeti na putu ovamo iz Hammersmitha i doznati postavivši pokoje pitanje Richardu Hammondu, od čijih odgovora većinu jedva da sam razumio.”

Starac se na to osmijehne. “Znači”, reče on, “valja mi govoriti vam...”

“Kao da sam biće s drugog planeta”, priklopih.

Starac, koji se, usput kazano, kao i njegov rođak prezivao Hammond, nasmiješio se i kimnuo pa dogurao teški hrastov stolac do mene i rekao mi da sjednem, a onda, videći me pogleda prikovanog za neobične rezbarije na stolcu, rekao:

“Da, veoma sam vezan za prošlost, *svoju* prošlost, razumijete. I ovi komadi pokušstva potječu iz vremena otprije moje mladosti, dao ih je načiniti moj otac. Da su napravljeni u posljednjih pedeset godina bili bi mnogo vještije izrađeni, ali ne mislim da bi mi se zbog toga više sviđali. U to doba malne smo sve počinjali iznova; a bila su to burna, usijana vremena. Ali čujete kako sam brbljav: pitajte me, postavljajte mi pitanja o bilo čemu, dragi goste; budući da ja *moram* govoriti, neka vam moj govor bude od koristi.”

Nekoliko časaka sam šutio, a onda pomalo nervozno kazao:

“Oprostite mi ako sam neuljudan, ali silno me zanima Richard, koji je bio tako ljubazan prema meni, potpunom strancu, pa bih vas rado nešto pitao o njemu.”

“Pa”, na to će stari Hammond, “da nije bio ‘ljubazan’, kao što vi kažete, prema potpunom strancu, ljudi bi ga smatrali čudakom i klonili ga se. Ali pitajte, pitajte dalje! Ne ustručavajte se pitati.”

“A ona lijepa djevojka, hoće li se on oženiti njome?” upitah.

“Pa”, odgovori on, “da, hoće. Već je jednom bio oženjen njome, a sada bih rekao da je prilično jasno da će se ponovo vjenčati.”

“A, tako”, reko, pitajući se što to znači.

“Evo cijele priče”, reče stari Hammond, “prilično kratke, a sada, nadam se, i sretne: njih su dvoje najprije dvije godine živjeli zajedno. Oboje su bili veoma mladi, a onda je njoj puhnilo u

glavu da je zaljubljena u nekog drugog. I tako je ostavila sirotog Dicka; kažem 'sirotog', jer on nije našao nikoga drugog. Ali to nije potrajalo dugo, tek oko godinu dana. Tada je došla k meni, jer je imala naviku iznositi starome neotesancu svoje nevolje, i pitala me kako je Dick, je li sretan, i sve tako. Tada sam vidio odakle vjetar puše i rekao da je jako nesretan te da mu nikako nije dobro; a ovo posljednje u svakom slučaju bila je laž. Eto, ostalo možete naslutiti. Clara je danas došla kod mene i dugo smo razgovarali, ali Dick će joj biti mnogo korisniji. Doista, da nije danas navratio kod mene, sutra bih morao poslati po njega.”

“Zaboga”, rekoh. “A imaju li djece?”

“Imaju”, odgovori on, “dvoje; djeca su trenutačno kod jedne od mojih kćeri, a Clara je većinom uz njih. Nisam je gubio iz vida, jer sam bio siguran da će se njih dvoje ponovo naći zajedno; a Dick, koji je dobričina da bolji ne može biti, doista je primio stvar k srcu. Vidite, on se nije mogao uteći drugoj ljubavi kao ona. I tako sam sve udesio, kao što sam već i činio u sličnim situacijama.”

“Ah”, rekoh, “ne sumnjam da ste im željeli prištedjeti povlačenje po sudu za razvode, a pretpostavljam da se takvi slučajevi često moraju rješavati na sudu.”

“Pretpostavljate koješta”, reče on. “Znam da su nekoć postojale sumanute ustanove kao što su sudovi za razvode. Ali pomislite samo, svi slučajevi s kojima su imali posla bili su prijepori oko imovine, a ja mislim, dragi goste”, nadoda smiješeći se, “da, iako dolazite s drugog planeta, već bacivši pogled izvana na naš svijet možete vidjeti da svađama zbog privatnoga vlasništva među nama danas ne bi moglo biti mjesta.”

I doista, moja vožnja od Hammersmitha do Bloomsburija, i sav onaj sretni život koji sam toliko puta imao prilike naslutiti, čak i mimo moje kupovine, dostajali su da uvidim kako “sveta prava vlasništva”, kakvima smo ih nekoć držali, sada više ne postoje. I tako sam sjedio bez riječi kad je starac opet uhvatio nit razgovora i kazao:

“E pa, budući da prijepori zbog imovine više nisu mogući, čime bi se još takav sud mogao baviti? Zamislite sud koji bi nametao ugovore o strasti ili osjećajima! Ako bi takvo što bilo potrebno kao *reductio ad absurdum* provođenja ugovora, onda bi nam takva ludost odgovarala.”

Ponovno je nakratko zašutio pa rekao: “Morate shvatiti jednom za svagda da smo promijenili te stvari, bolje rečeno da se naš pogled na njih promijenio, jer smo se u proteklih dvjesto godina mi promijenili. Ne zavaravamo se, međutim, niti vjerujemo da se možemo otarasiti svih nevolja koje nas snalaze u odnosima među spolovima. Znamo da se moramo suočiti s nesrećom koja se javlja kad muškarac i žena pobrkaju odnose između naravne strasti, osjećaja i prijateljstva koje, kada sve ide po dobru, ublažava buđenje iz prolazne obmanutosti: ali nismo tako ludi da bismo toj nesreći pridodali i poniženje upuštajući se u prizemne prepirke zbog zarade i položaja, kao i zbog moći tiranije nad djecom koja su plod ljubavi ili požude.”

Opet je načas zastao, i potom produžio: “Mladenačka ljubav, koju se zamjenjuje s doživotnim junaštvom, pa ipak se ubrzo svede na razočaranje; neobjašnjiva žudnja koja obuzme muškarca u zrelijim godinama da bude sve nekoj ženi, čiju je običnu ljudsku ljubaznost i ljudsku ljepotu idealizirao do nadljudskog savršenstva i učinio je jedinim predmetom svoje želje; ili napokon opravdana čežnja snažnog i promišljenog muškarca da postane najprisniji prijatelj nekoj lijepoj i mudroj ženi, upravo praslici ljepote i sjaja svijeta koju svi toliko ljubimo – kao što nas ushićuju sve naslade duha koje idu uz te stvari, tako trpimo i tugu koja ih također nerijetko prati, pamteći one stihove drevnoga pjesnika (navodim grubo, po sjećanju, jedan od brojnih devetnaestostoljetnih prijevoda):

Zbog toga bozi stворише i bol i čemer ljudski
Da čovjeku potom ostanu pripovijest i pjesma.¹

Bilo kako bilo, malo je vjerojatno da će takvih pripovijesti uzmanjkati, ili da će svekoliki čemer biti izliječen.”

Neko vrijeme je šutio, a ja ga nisam želio prekidati. Naposljetku je iznova progovorio: “Ali morate znati da su današnji naraštaji snažni i tjelesno zdravi te da lagodno žive; život nam protječe u razboritom nadmetanju s prirodom te ne naprežemo tek jednu našu stranu, nego sve strane, i živo uživamo u cjelokupnom životu svijeta. Utoliko je u nas stvar časti ne biti usredotočen na sebe, ne vjerovati da svijet mora propasti jer je jedan čovjek tužan; stoga držimo budalastim, ili ako hoćete zločinačkim, pretjerivati u pitanjima čuvstava i tankočutnosti: nismo ništa skloniji liječiti boli našega srca no vidati tjelesne rane, i uviđamo da postoje i drugi užici osim putene ljubavi. Usto morate imati na umu da smo dugovječni, i da stoga ljepota u muškaraca jednako kao i u žena nije tako prolazna kao u doba kad su nas toliko mučile bolesti koje smo sami izazivali. Zato se tih boli rješavamo na način koji bi negdašnjim sentimentalistima možda djelovao vrijednim prezira ili neherojskim, ali mi ga smatramo nužnim i muževnim. Kao što smo, s druge strane, prestali biti trgovci u pitanjima ljubavi, tako smo prestali biti i *umjetno* budalasti. S prirodnom lakoumnošću, manjkom mudrosti u nezrela čovjeka, ili starijeg čeljadeta uhvaćenog u zamku, moramo se nositi, i toga se ne sramimo odviše; ali biti konvencionalno tankočutan ili sentimentaln – ja sam, prijatelju, star i možda razočaran, ali mislim da smo se barem *donekle* otarasili ludosti staroga svijeta.”

Zastao je, kao da čeka moje riječi, ali ja sam šutio, pa je nastavio: “Ako i patimo od tiranije i prevrtljivosti naravi, ili pak od nedostatka iskustva, barem se zbog toga ne kreveljimo i ne lažemo. Ako se oni koji su mislili da se nikad neće razdvojiti moraju razdvojiti, onda neka tako bude: ali ne treba smišljati izlike za njihovo zajedništvo ako ono u zbilji ne postoji, niti primoravati one koji dobro znaju da su za nj nesposobni da iskazuju neprolazna čuvstva koja uistinu ne mogu osjećati; i ako ta čudovišnost potkupljive požude više nije moguća, onda više nije ni potrebna. Nemojte me pogrešno shvatiti. Čini mi se da vas nije sablaznilo kad sam vam kazao da ne postoje sudovi koji bi nametali ugovore o čuvstvima ili strasti; ali ljudi su tako čudnovato sazdana da ćete se možda sablazniti kad vam kažem da ne postoji ni kodeks javnoga mnijenja koji bi zauzeo mjesto takvih sudova, a koji bi mogao biti jednako ugnjetavalački i bezuman kao što su oni bili. Ne kažem da ljudi ne osuđuju ponašanje svojih bližnjih, katkad bez sumnje i nepravedno. Ali kažem da nema nepromjenjiva konvencionalnog skupa pravila prema kojima bi se o ljudima prosuđivalo; nema Prokrustove postelje u kojoj bi se rastezali ili stiskali njihov um i život; nema licemjernog izopćenja koje bi ljudi bili *prisiljeni* proglasiti, bilo zbog nepromišljene navike ili zbog neizrečene prijetnje manjom zabranom budu li popustljiviji u svome licemjerju. Jeste li sada sablaznuti?”

“N-ne”, rekoh, pomalo oklijevajući. “Sve je to toliko drukčije.”

“Kako god bilo”, reče on, “za jedno mogu jamčiti: kakav god osjećaj postojao, on je stvaran – i opći; nije ograničen na posebno istančane ljude. Također sam prilično siguran, kao što sam vam maločas natuknuo, da u tom pogledu više ni izbliza nema toliko patnje, bilo u muškaraca ili žena, kao što je nekoć bilo. Ali oprostite što vas toliko zamaram tim pitanjem! Znae da ste tražili da se s vama postupa kao da ste s drugog planeta.”

“Doista sam vam zahvalan”, rekoh. “Mogu li vas sada pitati kakav je položaj žena u vašem društvu?”

---

¹ Morris citira vlastiti, rimovani prepjev Homerove *Odiseje*, VIII knjiga, str. 579 i d.

Nasmijao se vrlo srdačno za čovjeka svojih godina i kazao: “Ne slovim bez razloga kao poman proučavatelj povijesti. Vjerujem da doista razumijem ‘emancipaciju ženskog pokreta’ u devetnaestom stoljeću. Sumnjam da itko živ danas to razumije.”

“Pa?” upitah, malko razdražen njegovom razdraganošću.

“Pa”, reče, “vi, naravno, uvidate da je sve to sada posve neaktualan prijemor. Muškarci više nemaju prilike ugnjetavati žene, ni žene muškarce, a oboje je u to staro doba bilo na djelu. Žene čine ono što umiju najbolje činiti i što im najviše godi, a muškarci na to nisu ljubomorni niti ih to pogađa. To je takvo opće mjesto da se gotovo stidim iznositi ga.”

“A zakonodavstvo? Sudjeluju li ikako u njemu?” upitah.

Hammond se nasmiješi i odvrti: “Mislim da možete pričekati odgovor na to pitanje dok ne prijeđemo na temu zakonodavstva. I u tom bi pogledu za vas moglo biti novina.”

“Izvršno”, rekoh, “ali što je s tim ženskim pitanjem? Vidio sam u Konačičtu da žene poslužuju muškarce; to se doima pomalo reakcionarnim, zar ne?”

“Zar?” otpovrne starac. “Vi možda mislite da je vođenje kućanstva nevažno zanimanje koje ne zaslužuje poštovanje. Vjerujem da su tako mislile ‘napredne’ žene u devetnaestom stoljeću, kao i njihovi muški pristaše. Ako dijelite to mišljenje, preporučam vam da pročitate staru norvešku narodnu pripovijest pod naslovom ‘Kako je muškarac skrbio o kući’, ili tako nekako, a ishod te skrbi bio je taj da su, nakon raznih nevolja, muškarac i obiteljska krava držali jedno drugo u ravnoteži na krajevima užeta, pri čemu je čovjek visio između dimnjaka i tla a krava se njihala s krova koji je, kao što je u toj zemlji običaj, bio od trave te je sezao malne do tla. Uboga krava, velim ja. Naravno, takva se nezgoda ne bi mogla dogoditi sposobnom muškarcu poput vas”, doda on keseći se.

Bilo mi je malčice neugodno biti izvrgnut takvoj poruzi. Dapače, način na koji mi je odgovorio na potonji dio pitanja zazvučao mi je pomalo neuljudno.

“Ma hajde, prijatelju”, reče on, “zar ne znate da je pametnoj ženi silan užitak vješto voditi kućanstvo, tako da svi ukućani oko nje izgledaju zadovoljni i zahvalni? Osim toga, znate, svi vole kad im komandira lijepa žena: ta to je jedan od najugodnijih oblika očijukanja. Niste tako stari da se toga ne biste sjećali. Ja se toga itekako sjećam.”

Stari se ponovno naceri i naposljetku upravo prasne u smijeh.

“Oprostite mi”, reče nakon nekog vremena, “ne smijem se nekoj možebitnoj vašoj misli, nego toj glupavoj devetnaestostoljetnoj navadi, čestoj među takozvanim ugladenim ljudima, da nemaju pojma o tome kako njihov svakodnevni objed stiže na stol, jer je to odveć prizemno za njihov uzvišeni um. Beskorisni idioti! Evo, vidite, ja sam ‘knjiški čovjek’, kako su nas čudnovata bića nekoć zvali, pa ipak sam prilično dobar kuhar.”

“I ja sam”, rekoh.

“E, pa”, priklopi on, “onda mislim da me možete razumjeti bolje no što bi se inače dalo razabrati prema vašim riječima i vašoj šutnji.”

A ja ću na to: “Možda je i tako; no ljudi koji često provode u djelo to zanimanje za obične životne poslove prilično me zapanjuju. Ubrzo ću vam postaviti nekoliko pitanja o tome. Ali sada se želim vratiti na položaj žena među vama. Proučavali ste pokret ‘emancipacije žena’ u devetnaestom stoljeću: zar se ne sjećate da su pojedine ‘nadmoćne’ žene željele osloboditi umnije pripadnice svoga spola od rađanja djece?”

Starac se ponovo uozbilji pa reče: “Sjećam se, doista, te neosnovane ludosti, koja je, kao i sve druge ludosti toga doba, bila ishod jezovitoga staleškog ugnjetavanja. Što mi sada o tome mislimo? pitat ćete. Na to je pitanje, prijatelju, lako odgovoriti. Majčinstvo se među nama visoko

cijeni, ta kako bi drukčije i moglo biti? Dakako, naravni i nužni bolovi što ih majka mora otrpjeti dovode do jedinstva između muškarca i žene te pružaju dodatni poticaj njihovoj ljubavi i privrženosti, a to svi pozdravljaju. K tome, znajte da svih onih *umjetnih* tereta majčinstva danas više nema. Majka više ne mora onako kukavno strepiti za budućnost svoje djece. Ona, dakako, mogu ispasti bolja ili lošija, mogu iznevjeriti njezine najviše nade; takve strepnje dio su složaja užitka i boli koji tvori život čovječanstva. Ali ona je barem pošteđena straha (koji je mahom bio izvjesnost) da zbog umjetno izazvanih nemogućnosti njezina djeca neće postati pravi muškarci i žene: zna da će živjeti i djelovati u skladu sa svojim sposobnostima. Jasno je da je onodobno 'društvo' pomagalo svome judejskom Bogu, kao i ondašnjem 'čovjeku od znanosti', da grijehove otaca šalje kao kaznu njihovoj djeci. Kako preokrenuti taj proces, kako oduzeti žalac naslijeđu, dugo je bila jedna od najstalnijih briga misaonih ljudi među nama. Tako da, vidite, uobičajeno zdrava žena (a gotovo sve naše žene su zdrave i u najmanju ruku pristale), poštovana kao rađateljica i odgajateljica djece, željena kao žena, ljubljena kao družica, lišena brige o budućnosti svoje djece, ima daleko snažniji majčinski nagon no što ga je uboga majka koja se onako kinjila ikad mogla imati; a i snažniji nego njezina sestra iz viših slojeva, odrasla u usiljenom neznanju o prirodnim činjenicama, stasala u ozračju izvještačene stidljivosti združene s pohotom."

"Vaše riječi su vatrene", rekoh, "ali uviđam da ste u pravu."

"Da", kaza on, "uputit ću vas na jedan pokazatelj svih blagodati koje smo stekli svojom slobodom. Što mislite o izgledu ljudi na koje ste danas naišli?"

"Jedva sam mogao povjerovati da u nekoj civiliziranoj zemlji može biti toliko lijepih ljudi", odvratio sam.

Lagano je graknuo, poput kakve stare ptičurine: "Što! Zar smo još civilizirani?" usklikne. "No, koliko je do našeg izgleda, engleska i jutska² krv, koje ovdje u cjelini prevladavaju, nekoć nisu rađale osobitom ljepotom. Ali mislim da smo to popravili. Poznajem čovjeka koji ima veliku zbirku portreta otisnutih s fotografija iz devetnaestog stoljeća te je, uspoređujući ih sa svakidašnjim licima iz našega vremena, bez dvojbe utvrdio napredak u našem izgledu. Ima ljudi koji drže da nije odveć fantastično izravno povezati to povećanje ljepote s našom slobodom i razboritošću u stvarima o kojima smo razgovarali: oni vjeruju da će dijete rođeno iz prirodne i zdrave ljubavi između muškarca i žene, makar ona bila i prolazna, vjerojatno ispasti bolje u svakom pogledu, a osobito u pogledu tjelesne ljepote, nego plod uvaženoga trgovačkog braka ili tupog očaja proizišlog iz crnčenja u onome sustavu. Užitek rađa užitkom, kažu. Što vi mislite?"

"Sklon sam tome stavu", odgovorih.

---

² Juti, germansko pleme koje je u davnini nastavalo poluotok Jylland (Juetland). Uz Angle i Sase, Juti su u petom stoljeću naše ere napadali Britaniju. Naselili su se u Kentu, na otoku Wightu i u dijelovima Hampshirea.

10. Pitanja i odgovori

“Elem”, reče starac premještajući se u stolcu, “morate sada nastaviti s pitanjima, goste; već vam dulje vrijeme odgovaram na ono prvo.”

Pa rekoh: “Želio bih da mi kažete još koju riječ o vašim nazorima o obrazovanju, iako sam od Dicka shvatio kako puštate djecu da nesputano jurcaju i ne podučavate ih ničemu, ukratko da ste toliko usavršili svoje obrazovanje te ga sada više i nemate.”

“Nespretno ste to shvatili”, reče on. “Ali, naravno, razumijem vaše gledište o obrazovanju, koje pripada prošlim vremenima, kad je ‘borba za život’, kako su je ljudi krstili (tj. borba za mršave obroke robova s jedne strane, i za krupan udio robovlasničkih povlastica s druge strane), svodila ‘obrazovanje’ za većinu ljudi na škrtu udjeljivanje ne odveć preciznih podataka, na nešto što je početnik u umijeću življenja morao gutati sviđalo mu se to ili ne sviđalo, bio on toga gladan ili ne bio: a sve su te podatke uvijek iznova prožvakavali i probavljali ljudi kojima do njih nije bilo stalo da bi ih poslužili drugim ljudima kojima do njih isto tako nije bilo stalo.”

Rastući starčev gnjev zaustavio sam smijehom i kazao: “Ta barem *vas*, u svakom slučaju, nisu podučavali na taj način, pa biste mogli malo stišati taj bijes.”

“Istina, istina”, reče on i nasmiješi se. “Hvala vam što ispravljate moju mrzovolju: uvijek zamišljam da živim u doba o kojemu razgovaramo. Međutim, izrecimo to hladnokrvnije: očekivali ste da se djeca ubace u školu kada dosegnu dob koju se uvriježilo smatrati prikladnom, kakve god bile njihove sposobnosti i sklonosti, i da ondje, uz sličan nehaj spram činjenica, budu podvrgnuta određenoj konvencionalnoj ‘poduci’. Zar ne vidite, prijatelju, da takvo postupanje znači zanemarivanje činjenice *rasta*, tjelesnog i duševnog? Nitko iz takvog mlina ne može izaći neozlijeđen, a izbjeci da ih samelju u njemu mogu samo oni snažna buntovnog duha. Većina djece, srećom, jesu takvog duha, u suprotnom ne znam kako bismo uopće dosegнули današnji položaj. Sada vidite na što se sve to svodi. U stara vremena sve je to bila posljedica *siromaštva*. U devetnaestom je stoljeću društvo, zahvaljujući sustavnoj pljački na kojoj se temeljilo, bilo tako bijedno da je pravo obrazovanje bilo nemoguće za sve. Cijela teorija njihova takozvanog obrazovanja sastojala se od toga da je nužno utrpati pregršt podataka djetetu u glavu, makar i pomoću mučenja, uz popratno brbljanje za koje se dobro znalo da ne služi ničemu, inače bi mu tih podataka doživotno manjkalo: hitnja siromaštva priječila je bilo što drugo. Sve je to sada prošlost: više se ne žurimo, a znanje počiva svakome nadohvat ruke čim ga vlastite sklonosti potaknu da ga potraži. U tome smo, kao i u drugim vidovima života, postali bogati: možemo sebi priuštiti da si dademo vremena za rast.”

“Da”, rekoh, “ali pretpostavimo da dijete, mladić, čovjek, nikad ne poželi to znanje, da nikad ne odraste u smjeru u kojemu biste se vi nadali: da, primjerice, odbija učiti aritmetiku ili matematiku. Ne možete ga na to prisiliti kad odraste, pa zar ga onda ne biste mogli prisiliti dok odrasta, i ne biste li ga i *moral* siliti?”

“Recite mi”, upita on, “jesu li vas prisiljavali da učite aritmetiku i matematiku?”

“Pomalo”, odgovorih.

“A koliko vam je sada godina?”

“Recimo, pedeset šest”, reko.

“A koliko aritmetike i matematike sada znate?” upita starac, prilično se podrugljivo smiješeći. “Nažalost, baš nimalo.”

Hammond se glasno nasmija, ali ne iznese nijednu primjedbu na moje priznanje, pa sam se okanio teme obrazovanja, procijenivši da je s te strane nepopravljiv.

Malko razmislih pa reko: “Maločas ste govorili o vođenju kućanstva: to me donekle podsjetilo na običaje iz prošlih vremena; pomislio bih da živite većma zadrugarski.”

“Falanstere, ha?” reče on. “Pa, živimo kako nam godi, a u pravilu nam godi živjeti s ukućanima na koje smo se navikli. Sjetite se opet da je siromaštvo iskorišteno, i da su furijerističke falanstere i tome slično, kao što je bilo i razumljivo u ono vrijeme, bile tek utočište od puke neimaštine.¹ Takav način života mogli su osmisliti samo ljudi okruženi najgorim siromaštvom. Ali pritom morate znati da, iako su zasebna kućanstva među nama pravilo, i premda se u navadama više ili manje razlikuju, bilo kojoj dobroćudnoj osobi kojoj odgovara živjeti poput ostalih ukućana vrata nikad nisu zatvorena; a bilo bi, dakako, nerazborito od nekog čovjeka da upadne u neko kućanstvo i zahtijeva od ljudi u njemu da promijene navike kako bi mu udovoljili, jer on može otići drugamo i živjeti kako mu drago. Međutim, ne moram vam o tome previše govoriti, jer ćete ionako poći s Dickom uz rijeku i sami vidjeti kako su ta pitanja riješena.”

Nakon stanke upitah: “A vaši veliki gradovi, kako je danas s njima? Čini se da je London, o kojemu sam čitao kao o Babilonu suvremene civilizacije, nestao.”

“E, pa”, reče stari Hammond, “možda je danas više nalik na drevni nego što je to bio ‘suvremeni’ Babilon devetnaestoga stoljeća. No, pustimo to. Napokon, mnogi stanovnici žive u mjestima odavde do Hammersmitha, a još niste niti vidjeli najnaseljeniji dio grada.”

“Kažite mi onda”, reko, “kako je prema istoku?”

“Nekoć, ako biste uzjahali dobra konja i kojih sat i pol išli kasom od mojih kućnih vrata, još biste bili u londonskoj vrevi, čiji su veći dio činili takozvani slamovi, naime mučilišta za nevine muškarce i žene ili, još gore, svinjci za uzgoj i podizanje muškaraca i žena u tako ponižavajućim uvjetima te bi im se mučenje činilo običnim i prirodnim životom.”

“Znam, znam”, reko prilično nestrpljivo. “Bilo je kako je bilo; recite mi nešto o tomu kako je sada. Je li ostalo išta od toga?”

“Ni pedlja”, otpovrne on, “ali sjećanje na to među nama je još živo, i drago mi je zbog toga. Jedanput godišnje, na Prvi maj, u istočnim općinama Londona održavamo svečanost u spomen na Ukidanje siromaštva, kako se to kod nas naziva. Na taj dan svira se i pleše, priređuju se vesele igre i gozbe na mjestu gdje su nekoć bili najgori slamovi, na koje smo zadržali sjećanje u tradiciji. Običaj je da tom prigodom najljepše djevojke pjevaju pojedine stare revolucionarne pjesme, kao i one koje su predstavljale krike nezadovoljstva, nekoć tako beznadne, upravo na mjestima gdje su toliko godina, iz dana u dan, počinjani oni strašni zločini u ime klasa. Za čovjeka poput mene, koji tako revno proučava prošlost, neobičan je i dirljiv prizor vidjeti neku lijepu djevojku, u gizdavom ruhu i s vijencem od cvijeća s obližnjih livada na glavi, kako stoji među sretnim ljudima, na humku gdje je u staro doba stajao nekakav nadomjestak za kuću, brlog u kojemu su muškarci i žene živjeli nagurani među prljavštinom kao sardine u konzervi, životom koji su mogli izdržati, kao što reko, jedino tako što bi se srozali ispod razine ljudskosti – čuti strašne riječi prijetnji i jadikovki kako silaze s njezinih ljupkih usana, dok je ona nesvjesna njihova pravog značenja;

---

¹ Francuski “utopijski socijalist” Charles Fourier zagovarao je ukidanje braka i obitelji te predlagao da se umjesto njih osnuju zajedničke “falange” s po tisuću šesto članova; zgrade u kojima bi oni živjeli nazivao je “falansterama”.

čuti je, na primjer, kako pjeva Hoodovu ‘Pjesmu o košulji’² i pomišljati kako ona sve vrijeme uopće ne shvaća o čemu se u njoj radi – o tragediji koja je njoj i njezinim slušaocima postala nepojmljiva. Pomislite na to, ako možete, i na to kako je život postao sjajan!”

“Doista”, reko, “teško mi je i pomisliti na to.”

Sjedio sam i gledao kako mu oči blistaju, kao da mu je na licu zasjao novi život, i pitao se kako u svojoj dobi može razmišljati o sreći svijeta, uopće o bilo čemu osim o svome sljedećem obroku.

“Kažite mi podrobno”, reko, “što se sada nalazi istočno od Bloomsburyja?”

“Između ovoga i vanjskog dijela staroga grada ima tek nekoliko kuća, ali sam grad je gusto naseljen. Prilikom prvog raščišćavanja sirotinjskih četvrti, naši preci nisu se žurili porušiti kuće u dijelu grada koji se potkraj stoljeća nazivao poslovnom četvrti, a poslije je nazvan Swindling Kens. Vidite, te kuće, iako sagrađene jezivo blizu jedna drugoj, bile su prostrane, prilično čvrsto sagrađene i čiste, jer nisu služile za stanovanje nego kao obične kartašnice; zato se sirotinja iz raščišćenih slamova naselila onamo i čekala da se za njih smisli nešto bolje. Zgrade su se pak rušile postupno, pa su se ljudi naviknuli živjeti zbijenije nego što je većinom drugdje slučaj; stoga to ostaje najnaseljeniji dio Londona, a možda i svih ovih otoka. Ali ondje je vrlo ugodno, dijelom i zbog krasne arhitekture, koja nadmašuje ono što ćete drugdje vidjeti. Međutim, ta zbijenost, ako je se može tako nazvati, ne seže dalje od ulice koja se zove Aldgate, za koju ste možda čuli. Iza nje kuće su raštrkane po livadama koje su predivne, osobito kada dođete na ljupku rijeku Leu (na kojoj je, znate, pecao stari Isaak Walton³), oko naselja zvanih Stratford i Old Ford, za koja zacijelo niste čuli, iako su ih nekoć nastavali stari Rimljani.”

Da nisam čuo za njih! pomislih. Kako neobično! Ja, koji sam vidio kako se razaraju posljednji ostaci ljepote livada uz rijeku Leu, sada slušam kako se ta divota onamo vratila u punom sjaju.

Hammond nastavi: “Kada se spustite do Temze dolazite na Dokove, koji su djelo devetnaestoga stoljeća i još su u uporabi, iako lišeni one negdašnje vreve, jer nastojimo spriječiti centralizaciju koliko god možemo, a odavno smo odbacili težnju da budemo tržnica svijeta. Oko tih Dokova ima nekoliko ubavih kuća koje, međutim, nisu stalno nastanjene mnoštvom ljudi; oni koji se njima služe, naime, uglavnom dolaze i odlaze, jer je to mjesto odveć nisko i močvarno za ugodno stanovanje. Od Dokova prema istoku i unutrašnjosti prostiru se sami ravni pašnjaci, nekoć močvare, izuzev nekoliko vrtova, i ondje ima veoma malo stalnih nastambi, uopće malo čega osim pokojeg štaglja i kolibe za ljude koji dolaze čuvati velika krda stoke što ondje pase. Međutim, što zbog ljudi i životinja, što zbog raštrkanih krovova od crvenog crijepa i velikih stogova sijena, pravi je blagdan nabaviti mirnog ponija i jahati onuda za sunčana jesenjeg popodneva, promatrajući rijeku i brodovlje kako prolazi gore i dolje, potom do Shooters’ Hilla i kentske visoravni, pa okrenuti prema širokome zelenom moru i močvarnom području Essex, iznad kojega se stere velika nebeska kupola, a sunce spokojnom svjetlošću kupa cijeli predio. Ondje je mjesto zvano Canning’s Town, a malo dalje Silvertown, gdje su ubave livade najubavije: nekoć su to nedvojbeno bile bijedne sirotinjske četvrti.”

Ta su mi imena vrijeđala uši, ali nisam mu mogao objasniti zašto. Pa upitah: “A južno od rijeke, kako je tamo?”

---

² Zasnovana na stvarnom slučaju, ta pjesma Thomasa Hooda govori o švelji, kasnije osuđenoj zbog krađe, koja napornim radom pokušava uzdržavati sebe i dvoje djece.

³ Autor “ribičke biblije” *Sve za ribiča, iliti rekreacija kontemplativna čovjeka* (1653.).

“Približno kao i u predjelu oko Hammersmitha. Prema sjeveru teren se ponovno visoko uspinje, a ugodno i dobro izgrađeno naselje po imenu Hampstead tvori doličnu granicu Londona na toj strani. Mjesto gleda odozgo prema sjeverozapadnom kraju šume kroz koju ste prošli.”

Nasmiješio sam se. “Toliko o nekadašnjem Londonu”, rekoh. “Sada mi ispričajte nešto o drugim gradovima u zemlji.”

“Koliko je do velikih, tmurnih mjesta koja su nekoć, kao što znamo, bila središta manufakture, ona su, kao i pustinje od cigle i žbuke u Londonu, nestala; samo što su, budući da nisu bila središta ničega drugog osim ‘manufakture’ te nisu služila drugoj svrsi osim kockarskom tržištu, ostavila manje znakova svoga postojanja nego London. Dakako, uslijed značajne promjene u uporabi mehaničke sile to je bilo lako, a nekovrsno raspuštanje tih središta vjerojatno bi se bilo dogodilo i da nismo u toj mjeri promijenili svoje navike: ali kad su već postale takve kakve jesu, nijedna žrtva nije se činila suviše visokom cijenom za oslobođenje od tih ‘manufakturnih okruga’, kako su ih nekoć zvali. Inače, sav ugljen i rude koje nam trebaju slažu se na tratinu i šalju kamo je potrebno uz najmanje moguće zagađenje, pometnju i remećenje života mirnih ljudi. Čitajući o uvjetima u tim okruzima u devetnaestom stoljeću, čovjek dođe u iskušenje da povjeruje kako su njihovi vlasnici kinjili, prljali i ponižavali ljude s predumišljajem, ali nije bilo tako; kao i pogrešno obrazovanje o kojemu smo maločas govorili, proizlazilo je to iz njihova užasnog siromaštva. Bili su prisiljeni podnositi sve, čak i hiniti da im je to po volji; dočim mi danas možemo razborito pristupati stvarima i odbijati da nas opterećuju onime što ne želimo.”

Priznajem da mi njegovo veličanje doba u kojemu živi nije bilo žao prekinuti pitanjem. Pa ga upitah: “Što je s manjim gradovima? Pretpostavljam da su posve zbrisani?”

“Ne, nisu”, otpovrne on, “stvar nije išla u tom smjeru. Naprotiv, u manjim gradovima sasvim se malo raščišćavalo, iako se mnogo obnavljalo. Njihova predgrađa, ako su ih imali, stopila su se s okolnim seoskim krajem, a u njihovim je središtima stvoren prostor za kretanje. No još uvijek postoje ti gradovi sa svojim ulicama, trgovima i tržnicama; tako mi današnji prema tim manjim gradovima možemo steći predodžbu o tome kakvi su bili gradovi u starom svijetu – kakvi su, naime, bili u svome najboljem izdanju.”

“Uzmimo, primjerice, Oxford”, rekoh.

“Da”, reče on, “vjerujem da je Oxford bio lijep čak i u devetnaestom stoljeću. Danas je ljudima ondje silno stalo do toga da sačuvaju mnoštvo pred-trgovačkih građevina, i to je krasno mjesto, premda su mu mnogi drugi gradovi sada gotovo ravni po ljepoti.”

“Usput, mogu li pitati je li to još uvijek središte učenosti?”

“Još uvijek?” reče on smješkajući se. “Pa, grad se vratio svojim najboljim tradicijama, pa možete zamisliti koliko je daleko od svoga položaja u devetnaestom stoljeću. Danas se ondje njeguje prava učenost, znanje koje se kultivira radi sebe sama – riječju, Umjetnost Znanja – a ne trgovačka učenost kao u prošlosti. No vi možda ne znate da su u devetnaestom stoljeću Oxford i njegov manje zanimljiv brat, Cambridge, postali neupitno trgovačka mjesta. Na njima se (a osobito na Oxfordu) odgajao naročit sloj parazita, koji su sebe nazivali naobraženim ljudima. Bila je to uistinu cinična čeljad, kakvi su takozvani obrazovani slojevi onoga doba mahom i bili; ali su u tom svome cinizmu pretjerivali kako bi ih smatrali znalcima i iskusnima. Bogati srednji slojevi (koji nisu imali veze s radničkom klasom) prema njima su gajili stanovitu prezirnu snošljivost kakvom se srednjovjekovni barun ophodio spram svoje dvorske lude; iako valja reći da nipošto nisu bili tako ugodni kao stari lakrdijaši, jer su zapravo bili glavni gnjavatori u društvu. Smijali su im se, prezirali ih i – plaćali ih. A potonjemu su oni upravo i težili.”

Zaboga! pomislih, historija je doista sklona izokrenuti mnijenja jednoga doba. Zasigurno, samo su najgori među njima bili baš tako loši. No moram priznati da su većinom bili gnjavatori, i to uistinu trgovački nastrojeni. Rekoh naglas, iako više za sebe nego za Hammonda: “Ta kako su i mogli biti bolji nego doba koje ih je stvorilo?”

“Istina”, reče on, “ali njihove su težnje bile više.”

“Jesu li, zaista?” odvratih uz osmijeh.

“Stalno me tjerate u škripac”, kaza on uzvraćajući osmijehom. “Dopustite mi barem reći da su bili bijedni nastavljači oksfordskih težnji u ‘barbarskome srednjem vijeku’.”

“Da, to stoji”, rekoh.

“A i ono što sam o njima kazao uglavnom je istina”, doda. “Ali nastavite s pitanjima!”

“Čuli smo što se zbilo s Londonom, manufakturnim okruzima i običnim gradovima; a što je sa selima?”

Hammond će na to: “Morate znati da su potkraj devetnaestog stoljeća sela bila gotovo uništena, osim ondje gdje su postala puki dodaci manufakturnim okruzima ili su i sama tvorila svojevrstne manje manufakturne okruge. Kuće su bile zapuštene i propale; drveće posječeno radi nekoliko šilinga koje su siromasi za nj mogli dobiti, a gradnja je postala neopisivo bijedna i rugobna. Posla je bilo malo, a zarade su ipak padale. Sva ona mala seoska umijeća života koja su nekoć pridonosila sitnim užicima ljudi na selu, bila su izgubljena. Plodovi zemlje koji su prolazili kroz ruke poljodjelaca nikad ne bi stigli i do njihovih usta. Nevjerojatna bijeda i neimaština zavladaše su poljima i jutrima koja su, unatoč grubom i nepromišljenom poljodjelstvu onoga doba, uvijek bila izdašna i darežljiva. Jeste li išta znali o svemu tome?”

“Čuo sam da je bilo tako”, odgovorih. “Ali što je onda uslijedilo?”

“Promjena”, reče Hammond, “koja se u tom pogledu zbila vrlo rano u naše doba, bila je neobično brza. Ljudi su nahrupili u sela i bacili se, tako reći, na oslobođenu zemlju kao zvjeri na plijen. Nedugo zatim engleska sela postala su napućenija no što su bila od četrnaestoga stoljeća, a stanovništvo je i dalje raslo. Dakako, s takvom najezdom na zemlju bilo bi se teško nositi i nastala bi silna bijeda da je narod još bio zarobljen klasnim monopolom. No, stvari su se ubrzo sredile. Ljudi su otkrivali za što su sposobni i odustali od pokušaja da se bave poslovima koji će im se neumitno izjaloviti. Grad je provalio u selo, ali zavojevači su, poput onih ratnika od nekoć, popustili pred utjecajem svoje okoline i postali seoski ljudi; a budući da su postali brojniji od stanovnika grada, sami su utjecali na njih. Tako je razlika između grada i sela postajala sve manja, a upravo je taj seoski svijet, oživljen mišlju i žustrinom ljudi iz grada, stvorio ovaj sretni i ležerni ali revni život koji ste upravo okusili. Opet kažem, učinjene su mnoge pogreške, ali imali smo ih vremena ispraviti. Mnogo je posla ostalo naraštaju koji je stasao za moje mladosti. Sirovi nazori iz prve polovice dvadesetoga stoljeća, dok su ljudi još bili pritisnuti strahom od siromaštva i nisu se umjeli predati užitku običnoga svakodnevnog života, pokvarili su dobar dio onoga što nam je trgovačko doba namrlo od svoje vanjske ljepote; i moram priznati da su se ljudi dugo oporavljali od povreda što su ih nanijeli samima sebi nakon što su postali slobodni. No koliko god bio spor, oporavak je ipak uslijedio; i što nas više budete upoznavali, bit će vam jasnije da smo sretni, da živimo okruženi ljepotom bez straha da ćemo postati mekušni, da imamo posla u izobilju, a mahom u njemu uživamo. Što još možemo tražiti od života?”

Zastao je, kao da traži riječi kojima bi izrazio svoju misao, a onda kazao:

“Evo kako s nama stoji. Engleska je nekoć bila zemlja čistina među šumama i pustopoljinama, s nekoliko raspršenih gradova koji su bili utvrde za feudalnu vojsku, tržnice za narod, okupljališta zanatlija. Potom je postala zemljom golemih i prljavih radionica i još prljavijih kockarnica,

okruženih siromašnim imanjima koja su pljačkali gazde tih radionica. Danas je ona vrt, gdje se ništa ne rasipa i ništa ne zagađuje, a nužne nastambe, štagljevi i radionice raštrkani su diljem zemlje, listom dotjerani, uredni i lijepi. Jer doista bismo se sramili kad bismo dopuštali da stvaranje dobara, makar i u velikim razmjerima, sa sobom povlači bilo kakvo pustošenje i bijedu. Ta, prijatelju moj, i one kućanice o kojima smo maloprije razgovarali znale bi nam pokazati kako da to izbjegnemo.”

“U tom pogledu jamačno je posrijedi promjena nabolje. No iako ću uskoro vidjeti pojedina sela, recite mi u nekoliko riječi kakva su, tek da me za njih pripremite.”

“Možda ste”, reče, “vidjeli podnošljivu sliku tih sela kakva su bila pretkraj devetnaestoga stoljeća. Takve stvari postoje.”

“Vidio sam nekoliko takvih slika”, rekoh.

“E, pa”, kaza Hammond, “naša su sela pomalo slična najboljima koje ste među njima vidjeli. Glavno im je zdanje crkva ili vijećnica. No, obratite pozornost na to da u njima nema znakova siromaštva niti ruševne slikovitosti kojima se umjetnik, istinu govoreći, služio da prikrije nespособnost za risanje građevina. Takve stvari nisu nam po volji, čak i kad ne odaju znakova bijede. Poput srednjovjekovnih ljudi, mi volimo kad je sve dotjerano i čisto, uredno i svijetlo, kao što uvijek i jest slučaj kad ljudi imaju ikakva smisla za snagu graditeljstva, jer tada znaju da mogu imati što žele i ne trpe nikakvo nametanje prirode u svom ophođenju s njom.”

“A ima li, osim sela, raštrkanih kuća u prirodi?” upitah.

“Da, ima ih u izobilju”, odvrati Hammond. “Zapravo, osim u pustopoljinama, šumama i među pješčanim brežuljcima (poput Hindheada u Surreyu) gotovo će vam posvuda na vidiku biti kuća; a ondje gdje su rijetko raštrkane, kuće su velike i više nalikuju na stara sveučilišta nego na obične kuće kakve su nekoć bile. One se grade za dobrobit društva, jer u njima može stanovati mnogo ljudi. Stanovnici sela, naime, nisu nužno poljodjelci, premda gotovo svi povremeno pomažu u takvim poslovima. Život je u tim velikim zgradama na selu vrlo ugodan, osobito zato što neki među najučenijim ljudima našega vremena u njima žive, i uopće je u njima silno raznoliko mnoštvo umova i ćudi, što uvelike oživljava i potiče tamošnje društvo.”

“Prilično sam iznenađen svime time”, rekoh, “jer mi se čini da je napućenost u zemlji nakon svega zacijelo podnošljiva.”

“Svakako”, reče on, “broj stanovnika je manje ili više isti kao potkraj devetnaestoga stoljeća, mi smo ih samo raspršili. Pomogli smo, naravno, i u naseljavanju drugih zemalja – ondje gdje su nas željeli i pozivali.”

“Ima nešto, čini mi se, što ne pristaje uz riječ ‘vrt’ kojom ste opisali zemlju. Govorili ste o pustopoljinama i šumama, a ja sam vidio početak šuma u Middlesexu i Essexu. Zašto ih čuvate u jednome takvom vrtu, i nije li to uvelike rasipno?”

“Prijatelju moj,” reče, “nama su dragi ti dijelovi netaknute prirode, i možemo ih sebi priuštiti, pa ih imamo. Treba nam, k tome, i mnogo drva iz šuma, a pretpostavljamo da će ga trebati i naši sinovi i unuci. Koliko je do zemlje kao vrta, čuo sam da su nekoć u vrtovima uzgajali ukrasno grmlje i kamenjare; i premda mi se možda ne sviđaju umjetni, uvjeravam vas da pojedine prirodne kamenjare našega vrta vrijedi vidjeti. Pođite ih ovoga ljeta vidjeti u Cumberlandu i Westmorelandu – gdje ćete, usput, vidjeti i ovce kako pasu, tako da tu i nema tolike rasipnosti kao što mislite, barem ne tolike, držim, kao u staklenicama za uzgoj voća izvan sezone. Oдите pogledati kozje staze visoko na obroncima između Ingleborougha i Pen-y-gwenta, i recite mi mislite li da ondje *rasipamo* zemlju time što je ne prekrivamo tvornicama za izradu stvari koje nitko ne želi, što je bio glavni posao devetnaestoga stoljeća.”

“Pokušat ću otići tamo”, reko.

“Neće vam biti potrebno mnogo truda”, odvrati on.

11. O vlasti

“E, pa”, reko, “sada ću vam postaviti pitanja na koja će vam, predmnijevam, biti nezanimljivo odgovarati i koja će vam biti teško objašnjavati; ali već neko vrijeme uviđam da ih moram postaviti, htio ili ne htio. Dakle, kakvu vlast imate? Je li republikanstvo napokon odnijelo pobjedu? Ili ste dospjeli do puke diktature, koju su neki u devetnaestom stoljeću predviđali kao konačan ishod demokracije? Posljednje mi se pitanje i ne čini tako lakoumnim s obzirom na to da ste zgradu Parlamenta pretvorili u tržnicu gnojem. Ili ste možda Parlament smjestili nekamo drugdje?”

Starac je na moj smiješak odgovorio srdačnim smijehom i kazao: “Pa, gnoj baš i ne predstavlja najgore srozavanje, jer može uroditi mnogim plodom, dočim se za njegove prijašnje namjene unutar njegovih zidova izazivala mahom nerodica. Dragi goste, dopustite mi reći da bi nas sadašnji parlament bilo teško smjestiti na jednome mjestu, jer je naš parlament cijeli narod.”

“Ne razumijem”, reko.

“Da, vjerujem da ne razumijete”, na to će on. “Sada vas moram preneraziti tvrdnjom da mi više nemamo ništa što biste vi, kao stanovnik drugog planeta, nazvali vlašću.”

“Nisam toliko preneražen kao što biste mogli pomisliti”, reko, “budući da znam ponešto o oblicima vlasti. Ali, kažite mi, kako uspijevate u tome, i kako ste dospjeli do sadašnjega stanja stvari?”

“Istina je da moramo nekako urediti javne poslove, a o tome mi također možete postavljati pitanja; a istina je i to da se svi uvijek ne slažu s pojedinostima tog uređenja. Međutim, činjenica je da čovjeku razrađen sustav vlasti, njena vojska, mornarica i policija, koje ga sile da popusti pred voljom većine sebi *jednakih*, ne treba i da je ne želi više no što bi želio da ga sličan ustroj nagna da razumije kako njegova glava i neki kameni zid ne mogu u isto vrijeme zauzimati isti prostor. Želite li daljnja objašnjenja?”

“Pa, da”, reko.

Stari Hammond smjestio se u stolcu s razdraganim pogledom koji me je prilično uzbunio te sam se pobojao da slijedi kakva znanstvena rasprava. Ostavši pri svome, samo sam uzdahnuo, a on reče:

“Vjerujem da vam je dobro poznato kakav je bio proces vlasti u lošim starim vremenima?”

“Trebalo bi mi biti”, otpovrnuh.

HAMMOND Tko je tada obnašao vlast? Je li to doista bio Parlament ili neki njegov dio?

JA Nije.

H. Nije li Parlament s jedne strane bio neka vrst nadzornog odbora koji je pazio da se ne naruše interesi viših slojeva, a s druge strane paravan koji je navodio ljude da povjeruju kako imaju udjela u upravljanju svojim životom?

JA Čini se da nam povijest tako govori.

H. Do kojeg su stupnja ljudi upravljali vlastitim životom?

JA Prema onome što sam čuo, zaključujem da su ponekad prisiljavali Parlament da ozakoni neku izmjenu koja se već dogodila.

H. I još štogod?

JA Ne bih rekao. Koliko sam obaviješten, ako bi se narod pokušao pozabaviti *uzrokom* svojih jada, zakon bi se umiješao i kazao: ovo je pobuna, ustanak, ili što već, te bi stao ubijati ili mučiti kolovođe takvih pokušaja.

H. Ako Parlament tada nije vladao, a nije niti narod, tko je onda bio vlast?"

JA Možete li mi vi reći?

H. Mislim da nećemo odveć pogriješiti kažemo li da su vlast činili sudovi, poduprti od izvršne vlasti, koja je upravljala surovom silom koju im je obmanuti narod dopustio upotrebljavati za njegovo dobro; mislim na vojsku, mornaricu i policiju.

JA Razumni ljudi nužno će se složiti s vama.

H. Što se pak tih sudova tiče: je li se na tim mjestima postupalo pošteno, u skladu s ondašnjim nazorima? Je li siromašan čovjek imao izgleda da ondje obrani svoju imovinu i osobu?

JA Opće je poznato da su čak i bogataši parnicu držali strašnom nesrećom čak i ako bi dobili slučaj; a koliko je do siromašnih – pa, smatralo se čudom pravde i dobrotvornosti ako bi siromah koji je upao u žrvanj zakona izbjegao zatvor i posvemašnju propast.

H. Čini se, dakle, sinko, da vlast posredstvom sudova i policije, koji su bili prava vlast devetnaestoga stoljeća, nije bila osobito uspješna čak ni u očima ondašnjeg puka, koji je živio u klasnom sustavu koji je jednakost i siromaštvo proglašavao zakonom Božjim i sponom koja drži svijet na okupu.

JA Tako se čini, doista.

H. A je li sada kad se sve to promijenilo, kao i "prava vlasništva", koja znače da se zgrabi neko dobro pa se onda dovikuje susjedima: Ovo nećete imati! – sada kad je sve to iščeznulo u toj mjeri te više nije moguće niti rugati se negdašnjoj besmislenosti, je li takva vlast moguća?

JA Nije moguća.

H. Tako je, srećom. Ali radi čega je drugog, osim radi zaštite bogatih od siromašnih, jakih od slabih, ta vlast uopće postojala?

JA Čuo sam kako se govori da je njena zadaća obrana vlastitih građana od napada drugih zemalja.

H. Tako se govorilo; no je li itko u to vjerovao? Primjerice, je li engleska vlada obranila engleske građane od Francuza?

JA Tako se govorilo.

H. Da su, dakle, napali Englesku i osvojili je, Francuzi ne bi dopustili engleskom radniku da dobro živi?

JA (smijući se) Koliko mogu vidjeti, engleski gospodari engleskih radnika brinuli su se o sljedećem: svojim su radnicima oduzimali onoliko zarade koliko su se usudili, jer su željeli tu zaradu za sebe.

H. No da su Francuzi pobijedili, ne bi li oni uzeli još više od engleskih radnika?

JA Mislim da ne bi, jer bi engleski radnici u tom slučaju pomrli od gladi; a onda bi francusko osvojenje uništilo Francuze, baš kao da su engleski konji i stoka uginuli od pothranjenosti. I tako ispada da, naposljetku, engleskim *radnicima* ne bi bilo gore da je do osvajanja došlo: njihovi francuski gospodari ne bi od njih mogli uzeti više nego što su uzimali njihovi engleski gospodari.

H. To je istina, i možemo priznati da su se pretenzije vlasti na obranu siromašnih (tj. korisnih) od drugih zemalja svodile ni na što. No to je posve prirodno, jer već smo vidjeli da je funkcija vlasti bila zaštita bogatih od siromašnih. Ali nije li vlada branila svoje bogataše od drugih nacija?

JA Ne sjećam se da sam čuo da bogatima treba zaštita; jer govori se da su, čak i kad su dva naroda bila u ratu, bogati ljudi obaju naroda među sobom poslovali koliko i inače, te su čak jedni drugima prodavali oružje kojim su se ubijali njihovi zemljaci.

H. Sve se, ukratko, svodi na to da je, kao što je takozvana vlada koja je štitila imovinu s pomoću sudova značila uništavanje bogatstva, rečena obrana građana jedne zemlje od onih druge zemlje pomoću rata značila više ili manje isto.

JA Ne mogu to poreći.

H. Dakle, vlast je zapravo postojala radi uništavanja bogatstva?

JA Tako se čini. Pa ipak...

H. Pa ipak što?

JA U ono je doba bilo mnogo bogatih ljudi.

H. Uvidate li posljedice te činjenice?

JA Mislim da uviđam. No vi mi kažite kakve su bile.

H. Ako je vlast u pravilu uništavala bogatstvo, zemlja je zacijelo bila siromašna?

JA Jest, svakako.

H. Pa ipak, usred toga siromaštva, osobe radi kojih je vlast postojala ustrajale su u svome bogatstvu, ma što se zbilo?

JA Tako je.

H. Što se *mora* dogoditi ako u siromašnoj zemlji neki ljudi ustraju na tome da budu bogati na račun ostalih?

JA Neizrecivo siromaštvo ostalih. Svu tu bijedu, dakle, izazvala je destruktivna vlast o kojoj smo govorili?

H. A, ne, bilo bi neispravno tako reći. Sama vlast bila je tek nužan ishod bezobzirne, besciljne tiranije onoga doba; bio je to tek pogon tiranije. Tiranija je sada okončana i takav nam pogon više ne treba; više se njime i ne bismo mogli koristiti, jer smo slobodni. Stoga mi, u vašem smislu te riječi, nemamo vlasti. Razumijete li to sada?

JA Da, razumijem. No postavit ću vam još nekoliko pitanja o tome kako vi, kao slobodni ljudi, upravljate svojim javnim poslovima.

H. Samo naprijed, od srca ću vam rado na njih odgovoriti.

12. O uređenju života

“Elem”, rekoh, “koliko je do onog ‘ređenja’ za koje ste mi kazali da je odmijenilo vlast, biste li mi ga mogli nekako opisati?”

“Susjede”, odgovori on, “iako smo svoj život uvelike pojednostavili i otarasili se brojnih konvencija i lažnih potreba koje su našim precima zadavale mnogo muka, naš je život ipak odviše složen a da bih vam detaljno mogao riječima opisati kako je uređen; morat ćete to otkriti sami živeći među nama. Bilo bi bolje da vam kažem što ne činimo, nego što činimo.”

“Pa?” ustrajah.

“Reklo bi se ovako”, kaza on: “Već stotinu i pedeset godina živimo, više ili manje, na sadašnji način, i stekli smo određenu tradiciju ili naviku življenja; a ta je navika postala navikom djelovanja u cjelini upravljenog k najboljemu. Lako nam je živjeti tako da ne krademo jedan od drugoga. Mogli bismo se nadmetati i krasti jedan od drugog, ali to bi nam bilo teže nego sudržavati se od borbe i pljačke. To je, ukratko, temelj našega života i naše sreće.”

“U staro je doba, međutim”, ustvrdih, “bilo veoma teško živjeti bez borbe i pljačke. To želite reći iznoseći mi negativnu stranu vaših povoljnih prilika, zar ne?”

“Da”, odgovori on, “ona su vremena bila tako surova da su oni koji su pravedno postupali prema svojim bližnjima bili slavljani kao sveci i junaci te ih se duboko štovalo.”

“Dok su bili živi?” upitah.

“Ne”, reče on, “nakon njihove smrti.”

“Ali nećete mi valjda reći”, kazah, “da danas nitko ne krši taj običaj dobrog drugarstva?”

“Nipošto”, reče Hammond, “ali kada do prijestupa dođe svi, prijestupnici i ostali, načistu su s time o čemu se radi: o pogreškama prijatelja, a ne o uobičajenim postupcima osoba koje su natjerane na neprijateljstvo protiv društva.”

“Shvaćam”, rekoh. “Želite reći da među vama ne postoje ‘zločinački’ slojevi.”

“Kako bismo ih mogli imati”, odvrati on, “kad nema bogatih slojeva koji bi državnom nepravdom stvarali državne neprijatelje?”

“Čini mi se da sam iz nečega što ste maločas natuknuli shvatio da ste ukinuli građanski zakon. Je li doslovce tako?” upitah.

“On je ukinuo sama sebe, prijatelju”, reče on. “Kao što rekoh prije, građanski sudovi opstajali su radi obrane privatnog vlasništva, jer nitko si nikad nije utvarao da bi se ljudi mogli navesti da pravedno postupaju jedni prema drugima putem sirove sile. Dakle, kad je ukinuto privatno vlasništvo, svi su zakoni i svi zakonski ‘zločini’ što ih je ono izazivalo, naravno, okončani. Zapovijed ‘Ne kradi’ valjalo je prevesti u ‘Radi da bi živio sretno’. Ima li ikakve potrebe provoditi tu zapovijed silom?”

“Pa”, rekoh, “to razumijem i s time se slažem, ali što je sa zločinima nasilja? Nije li zbog njihove pojave (a vi priznajete da se pojavljuju) kazneni zakon nužan?”

“U vašem smislu te riječi, mi nemamo ni kazneni zakon. Promotrimo stvar izbliza i pogledajmo odakle potječu zločini nasilja. Najveći njihov dio nekoć je bio posljedica zakona o privatnom vlas-

ništvu, koji je zadovoljenje prirodnih želja branio svima osim povlaštenoj manjini, kao i sveopće vidljive prisile koja je proizlazila iz tih zakona. Svih *takvih* uzroka nasilnih zločina više nema. Nadalje, mnogi nasilni postupci izvire iz umjetne izopačenosti spolnih strasti, koja uzrokuje drsku ljubomoru i slične nevolje. E sad, kada to pomno sagledate, vidjet ćete da je u temelju svih njih mahom počivalo shvaćanje (stvorenno zakonom) da je žena vlasništvo muškarca, bio on suprug, otac, brat ili štogod drugo. To je shvaćanje nestalo s privatnim vlasništvom, kao i glupavi nazori o tome da žena mora 'propasti' ako se pokorava svojim prirodnim željama na nezakonit način, što je, dakako, bila konvencija izazvana zakonima o privatnom vlasništvu.

Drugi, srodan uzrok nasilnih zločina bila je obiteljska tiranija, tema tolikih romana i pripovijesti iz prošlosti, koja je i opet bila posljedica privatnog vlasništva. Sada je, naravno, svemu tome došao kraj, jer obitelji na okupu ne drži spona prisile, zakonske ili društvene, nego uzajamna sklonost i privrženost, i svi su slobodni doći ili otići kad ih je volja. Usto, naša mjerila časti i javne prosudbe uvelike se razlikuju od starih; uspjeh u nadjačavanju naših bližnjih put je prema ugledu koji je danas zatvoren, nadajmo se zauvijek. Svatko je slobodan vježbati svoje sposobnosti do krajnjih granica, i svi ga u tome ohrabruju. Tako smo se riješili mračne zavisti, koju pjesnici povezuju s mržnjom, i to s dobrim razlozima; neizmijerna nesreća i zla krv bile su uzrokovane njome, a razdražljive i strastvene ljude – tj. odrješite i djelatne ljude – često je navodila i na nasilje."

Nasmijao sam se i rekao: "Sada, dakle, povlačite svoje priznanje i tvrdite da među vama nema nasilja?"

"Ne", reče on, "ne povlačim ja ništa: kao što sam vam kazao, takve se stvari dogode. Vruća krv katkad pogriješi. Čovjek može udariti nekog drugog, ovaj uzvratiti udarac, i ishod će, u najgorem, biti ubojstvo. Ali što onda? Hoćemo li mi bližnji to još više pogoršati? Hoćemo li jedni o drugima gajiti tako slabo mišljenje te vjerovati da nas ubijeni čovjek poziva da ga osvetimo, kada *znamo* da bi on, da je bio osakaćen, kad bi hladne glave odvagao sve okolnosti, oprostio svome sakatitelju? Ili će ubojičina smrt uskrsnuti ubijenoga i zaliječiti nesreću izazvanu njegovim gubitkom?"

"Da", rekoh, "ali razmislite, ne bi li sigurnost društva morala biti zajamčena nekom kaznom?"

"Eto, susjede!" usklikne starac, pomalo ushićeno. "Pogodili ste u sridu. Što je drugo bila *kazna*, o kojoj su ljudi nekoć zborili tako mudro a djelovali tako budalasto, negoli izraz njihova straha? A morali su strahovati, jer su oni – naime vladari društva – bili poput naoružane družine u neprijateljskoj zemlji. Ali mi koji živimo među svojim prijateljima ne moramo ni strahovati niti kažnjavati. Ako bismo, iz bojazni od pokojega rijetkog ubojstva, od povremenog grubog udarca, svečano i zakonito počinjali ubojstva i nasilje, mogli bismo biti samo društvo surovih kukavica. Ne mislite li tako, susjede?"

"Mislim, kad o tome razmislim s te strane", odvratih.

"No morate razumjeti", reče starac, "da, kad se počini bilo kakvo nasilje, od prijestupnika očekujemo da se iskupi kako god može, a i on sam to očekuje. I opet, razmislite može li uništavanje ili ozbiljno ozljeđivanje nekog čovjeka koji je trenutačno bio zaslijepljen gnjevom ili ludošću biti ikakvo iskupljenje za državu? Takvo što može joj samo nanijeti dodatnu štetu."

"Ali pretpostavimo da je nekome nasilje navika – da, recimo, svake godine ubije čovjeka?"

"Takve su pojave nepoznate", reče on. "U društvu u kojemu nema kazne koju bi trebalo izbjeći niti zakona koji bi se mimoišao, iza prijestupa će zasigurno uslijediti grižnja savjesti."

"A manji nasilni ispadi", upitah, "kako se prema njima odnosite? Naime, dosad smo, čini mi se, govorili o velikim tragedijama?"

Na to će Hammond: “Ako počinitelj nije bolestan ili lud (u kojem slučaju ga valja sputati dok se njegova bolest ili mahovitost ne izliječi), jasno je da će iza zlodjela uslijediti bol i poniženje; a društvo će u cjelini to jasno dati do znanja počinitelju ako on u kojem slučaju za to ostane bešćutan; i opet će uslijediti neka vrsta iskupljenja – u najmanju ruku otvoreno priznanje boli i poniženja. Je li tako teško reći: molim vas da mi oprostite, susjede? Pa, ponekad jest – i neka bude.”

“Vi mislite da je to dovoljno?” upitah.

“Jest”, reče on, “a usto je i jedino što mi *možemo* učiniti. Ako povrh toga mučimo čovjeka, mi pretvaramo njegovu bol u bijes, a poniženje što bi ga inače osjećao zbog *svoga* nedjela biva istisnuto nadom u osvetu zbog *našeg* nedjela učinjenog njemu. Odslužio je zakonsku kaznu pa može lagodno ‘griješiti dalje’. Hoćemo li, dakle, učiniti takvu ludost? Sjetite se da je Isus oprostio zakonsku kaznu prije nego što je rekao ‘Idi i ne griješi više’. Osim toga, u društvu jednakih nećete naći nikoga tko bi igrao ulogu mučitelja ili tamničara, ali će zato mnogi djelovati kao bolničari ili liječnici.”

“Dakle”, rekoh, “vi zločin smatrate pukom sporadičnom bolešću, koja ne iziskuje nikakvo tijelo kaznenog zakona?”

“Po prilici”, odgovori on, “i budući da smo mi, kao što rekoh, mahom zdravi ljudi, malo je vjerojatno da će nam *ta* bolest zadavati muke.”

“Dakle, nemate ni građanskog ni kaznenog zakona. Ali zar nemate ni zakone tržišta, da tako kažem – nikakvih pravila o razmjeni dobara? Jer, razmjene mora biti, čak i ako nemate vlasništva.”

“Pojedinačne razmjene zapravo i nema, kao što ste vidjeli jutros kad ste pošli u kupovinu; ali postoje, dakako, pravila trgovanja, koja se razlikuju ovisno o okolnostima i određena su običajem. No budući da su ona stvar općeg pristanka te ih nitko i ne pomišlja osporavati, nismo niti sastavili odredbe za njihovo provođenje; stoga ih ne nazivam zakonima. Kad je riječ o zakonu, bio on građanski ili kazneni, za presudom uvijek slijedi izvršenje kazne, i netko mora patiti. Kad vidite suca na klupi, kroz njega vidite, jasno kao da je od stakla, policajca koji će zatvoriti i vojnika koji će pogubiti nekog živog pojedinca. Takve bi ludosti dovele do ugodnog trgovanja, zar ne?”

“Svakako”, rekoh, “to bi značilo pretvoriti tržište u obično bojište, na kojemu mnoštvo ljudi mora patiti jednako kao što na bojištu mora patiti od metaka i bajuneta. A na osnovi onoga što sam vidio pretpostavljam da se kod vas trgovanje, na veliko i na malo, odvija tako da čini ugodno zanimanje.”

“U pravu ste, susjede”, reče on. “Iako među nama ima mnogo onih koji bi bili nesretni kad ne bi sudjelovali u izradi stvari, i to stvari koje svojim rukama čine lijepima – štoviše, takvi među nama tvore većinu – postoje mnogi, poput kućanica o kojima sam govorio, koji svoj užitak nalaze u administraciji i organizaciji, da se poslužim tim dugim riječima; mislim na ljude koji vole održavati stvari, izbjegavajući rasipnost i pazeći da se ništa uzalud ne troši. Takvi su ljudi u svome poslu iznimno sretni, utoliko više što se bave stvarnim činjenicama, a ne šalju račune uokolo da vide koliki će udio imati u povlaštenom oporezivanju korisnih ljudi, od čega se u prošlosti sastojao trgovački posao. Eto, a što biste me sljedeće željeli pitati?”

13. O politici

“Kako stojite s politikom?”

Nasmiješivši se, Hammond odgovori: “Drago mi je da baš *mene* to pitate: vjerujem da bi vas svatko drugi naveo da objašnjavate svoje pitanje, ili barem to pokušate, dok vam se ne bi smučilo od ispitivanja. Štoviše, vjerujem da sam ja jedini čovjek u Engleskoj koji zna na što mislite; a budući da to znam, kratko ću vam odgovoriti na pitanje tvrdnjom da s politikom stojimo dobro – jer je nemamo. Ako ikad od ovog razgovora načinite knjigu, stavite ovo u zasebno poglavlje, prema uzoru na *Zmije na Islandu* staroga Horrebova.”¹

---

¹ U *Prirodopisu Islanda* Nielsa Horrebova iz 1758., 72. poglavlje pod naslovom “O zmijama” sastoji se samo od jedne rečenice: “Na cijelom otoku ne mogu se naći zmije bilo koje vrste.” Inače, kada tvrdi da nema politike, stari Hammond očito misli na parlamentarnu i stranačku politiku, jer je iz sljedećeg poglavlja razvidno da politike, u širem odnosno dubljem smislu, u novome društvu itekako ima.

14. Kako se upravlja poslovima

“Što je s vašim odnosima prema drugim nacijama?” upitah.

“Neću se graditi da ne znam na što mislite”, odvrati on, “ali ću vam odmah reći da je cijeli sustav suparničkih i suprotstavljenih nacija, koji je igrao tako veliku ulogu u ‘vlasti’ svijeta civilizacije, nestao zajedno s nejednakošću između čovjeka i čovjeka u društvu.”

“Nije li zbog toga svijet jednoličniji?” upitao sam.

“Zašto?” odvrati starac protupitanjem.

“Zbog ukidanja nacionalne raznolikosti”, odgovorih.

“Koješta”, reče on pomalo otresito. “Prijeđite rijeku i vidjet ćete. Naći ćete obilje raznolikosti: svakojake krajolike, prehranu, rasonode, muškarce i žene koji se razlikuju vanjštinom i misaonim navikama, odjeću mnogo raznolikiju no u trgovačko doba. Kako bi moglo obogatiti raznolikost ili raspršiti jednoličnost prisiljavanje određenih obitelji ili plemena, često raznorodnih i međusobno sukobljenih, da se udružuju u umjetne i mehaničke skupine, njihovo nazivanje nacijama i poticanje njihova rodoljublja – tj. njihovih glupih i zavidnih predrasuda?”

“Pa – ne znam kako”, rekoh.

“Tako je”, reče Hammond veselo. “Lako ćete shvatiti da nam je sada, kad smo slobodni od te ludosti, očito kako upravo zahvaljujući toj raznolikosti razne rodne skupine u svijetu mogu jedna drugoj biti korisne i ugodne, a da pritom i ne požele jedna drugu orobiti: svi pred očima imamo istu zadaću i izvlačimo najbolje iz svojih života. I moram vam reći da, do kakvih god prijepora ili nesporazuma dolazilo, oni veoma rijetko izbijaju između ljudi različitih rasa; slijedom toga, budući da je u njima manje nerazumnosti, lakše ih je izgladiti.”

“Dobro”, rekoh, “ali kad je riječ o stvarima politike, o općenitim razlikama u mišljenju u jednoj te istoj zajednici – zar tvrdite da one ne postoje?”

“Ne, nikako”, odvrati on odrješito, “ali tvrdim da razlike u mišljenju o konkretnim pitanjima ne trebaju svrstavati ljude, a u nas ih i ne svrstavaju, u trajno suprotstavljene skupine koje imaju različite teorije o tome kako je sazdan svemir i o tijeku vremena. Nije li politika nekad značila upravo to?”

“Pa, sad”, rekoh, “nisam baš tako siguran.”

“Shvaćam vas, susjede; oni su samo *hinili* da zastupaju bitno različita mišljenja, jer u suprotnom ne bi mogli zajedno sudjelovati u svakidašnjim životnim poslovima; ne bi mogli zajedno jesti, zajedno kupovati i prodavati, kockati se, zajedno varati druge ljude, nego bi se morali sukobiti kad god bi se sreli, a to im ne bi nimalo odgovaralo. Igra gospodara politike bila je u tome da privole ili prisile javnost da plaća trošak raskošnog života i uzbuđljive rasonode za nekoliko klikā ambicioznih osoba: a *izlika* ozbiljnog razilaženja u mišljenjima, kojemu je protuslovio svaki čin u njihovu životu, u tu je svrhu bila posve dostatna. Kakve sve to ima veze s nama?”

“Pa, nikakve, nadam se. Ali bojim se – ukratko, čuo sam da je politička borba nužna posljedica ljudske naravi.”

“Ljudske naravi!” žutro usklikne stari momak. “Kakve ljudske naravi? Ljudske naravi ubogara, robova, robovlasnika ili ljudske naravi bogatih slobodnjaka? Koje? Hajde, recite mi!”

“Pa”, rekoh, “pretpostavljam da bi bilo razlike ovisno o okolnostima ljudskog djelovanja na tom području.”

“I ja tako mislim, doista”, reče on. “U svakom slučaju, iskustvo nam pokazuje da je tako. U našem se društvu razlike odnose na poslovna pitanja i prolazne događaje povezane s njima, a one ne bi mogle trajno podijeliti ljude. Neposredan ishod, u pravilu, pokazuje koji je stav o danom pitanju ispravan; to je stvar činjenice, ne spekulacije. Primjerice, jasno je da nije lako uspostaviti političku stranku na temelju stava o tome hoće li košnja i spremanje sijena u nekom selu početi ovaj ili sljedeći tjedan, kad se svi slažu da mora početi najkasnije prekidućeg tjedna, i kad svatko može sâm otići u polje i vidjeti je li sjeme dovoljno zrelo za košnju.”

“A pretpostavljam da vi te razlike, sitne i krupne, izgladujete voljom većine?”

“Dakako”, reče on. “Kako bismo ih drukčije mogli izgładiti? Vidite, u stvarima koje su čisto osobne i ne utječu na dobrobit zajednice – kad je riječ o tome što će tko odjenuti, što će jesti i piti, što će pisati i čitati itd. – ne može biti razlike u mišljenju i svatko čini kako mu drago. No kad je posrijedi pitanje od općeg interesa za cijelu zajednicu, pa to da li se nešto čini ili ne čini utječe na svakoga, onda mora biti po volji većine; osim ako se manjina lati oružja i silom pokaže da je ona istinska ili prava većina, a ostali, kao što sam prije natuknuo, znaju to i predobro da bi se suprotstavljali iz puke svojeglavosti, pogotovo stoga što su imali obilje prilika da izlože svoju stranu.”

“Kako to postižete?” upitah.

“Pa”, reče on, “uzmimo za primjer jednu od naših jedinica uprave, općinu, okrug ili župu (imamo, naime, sva tri naziva, koji se sada malo razlikuju po značenju, iako je nekoć među njima bilo velike razlike). U takvoj općini, kako biste je vi nazvali, pojedini susjedi smatraju da nešto treba napraviti ili izmijeniti: sagraditi novu vijećnicu, ukloniti neprikladne kuće ili, recimo, zamijeniti neki ružan, stari željezni most novim od kamena. E sad, na sljedećemu redovitom sastanku susjeda, ili zborovanju, kako ga mi nazivamo, riječju iz drevnog jezika iz vremena otprije birokracije, neki susjed predloži promjenu, i naravno, ako se svi slože, rasprava je okončana, osim što se tiče pojedinosti. Jednako tako, ako nitko ne podupre predlagatelja – ako mu ne ‘sekundira’, kao što se nekad govorilo – pitanje do daljnjega otpada; no to se među razumnim ljudima vjerojatno neće dogoditi, jer je predlagatelj o tome zasigurno porazgovarao s drugima prije zborovanja. No ako se prijedlog i podupre, a nekoliko susjeda se s njime ne složi jer drže da će odvratni željezni most služiti još neko vrijeme a oni se trenutačno ne žele zamarati gradnjom novoga, tada se glasovi ne broje, nego se formalna rasprava odgađa do sljedećeg zborovanja; u međuvremenu se izlažu razlozi za i protiv, a neki se i otisnu, tako da svi znaju o čemu se radi; a na sljedećem zborovanju održi se redovita rasprava i naposljetku glasovanje podizanjem ruku. Ako je odnos glasova podjednak, pitanje se ponovno odlaže za daljnju raspravu; ako je pak razlika velika, manjinu pitaju hoće li popustiti pred većinskim stavom, što ona često, zapravo najčešće i čini. Ako pak odbije, o pitanju se debatira i treći put, i tada manjina, ako se nije primjetno povećala, uvijek popusti; iako vjerujem da još postoji neko napola zaboravljeno pravilo prema kojemu mogu ići i dalje; no, velim, naposljetku uvijek budu uvjereni, možda ne da je njihovo gledište pogrešno, nego da ne mogu nagovoriti ili prisiliti zajednicu da ga usvoji.”

“Vrlo dobro”, rekoh, “no što se događa ako je odnos i dalje podjednak?”

Na to će on: “U načelu i sukladno pravilu za takve slučajeve, pitanje tada mora otpasti i većina, ako je tako neznatna, mora pristati na *status quo*. No moram vam reći da manjina u zbilji vrlo rijetko provodi to pravilo te uglavnom prijateljski popušta.”

“No, znate li”, rekoh, “da u svemu tome ima nečega vrlo nalik na demokraciju; a mislio sam kako se za demokraciju prije mnogo, mnogo godina smatralo da je na umoru.”

Starome momku oči zablistaju. “Slažem se da naše metode imaju taj nedostatak. Ali što da se čini? Ne možemo svakome među nama dopustiti da se žali kako nije uvijek po njegovu nasuprot zajednici, kad je jasno da se *svima* ne može tako udovoljiti. Doista, što činiti?”

“Pa”, priznah, “ne znam.”

A on će: “Jedina alternativa našoj metodi koju mogu zamisliti jest sljedeća. Prvo, da odaberemo, ili odgojimo, sloj nadmoćnih osoba koje bi bile kadre suditi o svim pitanjima ne savjetujući se sa susjedima; ukratko, da uspostavimo ono što se nekoć nazivalo aristokracijom duha; ili, drugo, da se, radi očuvanja slobode pojedinačne volje, vratimo sustavu privatnog vlasništva te da ponovno imamo robove i robovlasnike. Što mislite o tim dvama izlazima?”

“Pa”, rekoh, “postoji i treća mogućnost, naime da svaki čovjek bude posve neovisan o svakom drugom, i da se tako tiranija društva ukine.”

Strogo me pogledao na časak ili dva a onda prasnuo u grohotan smijeh; ja sam mu se, priznajem, pridružio. Pribravši se, kimnuo je i kazao: “Da, da, potpuno se slažem s vama – kao i svi mi.”

“Da”, rekoh, “i osim toga, to nije prevelik pritisak na manjinu; jer, uzmemo li na primjer taj most, nitko nije obvezan raditi na njemu ako se ne slaže s njegovom gradnjom. Barem pretpostavljam da nije.”

Nasmiješio se i kazao: “Oštroumno rečeno, no ipak s gledišta stanovnika drugog planeta. Ako su osjećaji pripadnika manjine povrijeđeni, on to nesumnjivo može ublažiti tako da odbije pomoći u gradnji mosta. No, dragi susjede, to i nije neki djelotvoran melem na ranu koju nanosi ‘tiranija većine’ u našem društvu; jer, sav posao koji se čini ili je blagotvoran ili štetan za sve članove društva. Čovjeku gradnja mosta koristi ako se ispostavi da je posrijedi dobar posao, a šteti mu ako on ispadne loš, pomogao on pri tome ili ne pomogao; a u međuvremenu svojim radom pomaže samim graditeljima mosta, tko god oni bili. Zapravo, ne vidim za nj druge pomoći doli užitka da im kaže ‘lijepo sam vam rekao’ ako se ispostavi da je gradnja mosta bila pogreška koja mu je nanijela štetu; ako mu pak donese korist, mora trpjeti u tišini. Strašna je tiranija taj naš komunizam, zar ne? Narod su nekoć upozoravali upravo na tu nesreću, i to u doba kad ste na svaku dobro uhranjenu, zadovoljnu osobu vidjeli tisuću izglednijih bijednika. Dočim mi pod jarmom tiranije postajemo lijepi i debeli; tiranije koja se, istinu govoreći, ne može vidjeti nijednim mikroskopom za koji ja znam. Ne bojte se, prijatelju; nećemo tražiti nevolje nazivajući svoj mir, obilje i sreću pogrđnim imenima čije smo značenje već zaboravili!”

Nakratko se zamislio pa me upitao: “Imate li još pitanja, dragi goste? Jutro brzo protječe u mojoj brbljavosti.”

15. O izostanku prisile na rad u komunističkom društvu

“Imam”, rekoh. “Očekujem da će se Dick i Clara svakog časa pojaviti; no imam li vremena postaviti tek jedno ili dva pitanja prije nego što dođu?”

“Pokušajte, dragi susjede, pokušajte”, reče stari Hammond. “Što me više ispituje te ja sam zadovoljniji; a i ako dođu i zateknu me usred odgovora, morat će šutke sjesti i praviti se da slušaju dok ne završim. To im neće naškoditi; bit će im dovoljno zabavno sjediti jedno uz drugo, svjesnima uzajamne blizine.”

Nasmiješio sam se, kao što je i bio red, pa kazao: “Dobro, nastavit ću govoriti ne obraćajući pažnju na njih kad uđu. Elem, htio sam vas pitati sljedeće: kako privolijevate ljude na rad kad za nj nema nagrade, a pogotovo na naporan rad?”

“Kad za nj nema naknade?” ozbiljno će Hammond. “Nagrada za rad je život. Nije li to dovoljno?”

“Ali nema nagrade za posebno vrijedan posao”, rekoh.

“Nagrade ima u izobilju”, odvrati on, “nagrade stvaranja. Plaće koju udjeljuje Bog, kao što bi ljudi nekoć možda rekli. Budete li tražili da vas plaćaju za užitak stvaranja, a izvrsnost u poslu znači upravo to, uslijedit će slanje računa za rađanje djece.”

“Dobro”, rekoh, “ali čovjek devetnaestoga stoljeća rekao bi da postoje prirodna želja za stvaranjem djece i prirodna želja da se ne radi.”

“Da, da”, reče on, “znam za tu staru, otrcanu frazu – posve neistinitu, a za nas, štoviše, i posve besmisleni. Fourier, kojemu su se svi smijali, razumio je to bolje.”¹

“Zašto je to za vas besmisleno?” upitah.

“Zato što podrazumijeva da je svaki rad patnja, a mi nipošto ne mislimo tako, i zbog toga, kao što ste mogli primijetiti, iako nam ne manjka bogatstva, među nama raste strah da bi nam jednoga dana moglo ponestati posla. Bojimo se da ćemo izgubiti užitak, a ne patnju.”

“Da”, rekoh, “primijetio sam to, i htio vas i o tome nešto pitati. No u međuvremenu, što zapravo znači vaša tvrdnja da vam rad donosi ugodu?”

“Pa, to da je *sav* rad danas ugodan; bilo zbog nade u stjecanje bogatstva i časti s kojom se posao obavlja, a koja izaziva ugodno uzbuđenje, čak i ako konkretni posao nije ugodan; bilo zato što je postao ugodnom *navikom*, kao u slučaju onoga što biste mogli nazvati mehaničkim radom; i napokon (a većina našega posla je takva) zato što je u samom radu prisutan svjesni osjetilni užitak, to jest obavljaju ga umjetnici.”

“Shvaćam”, rekoh. “A možete li mi sada reći kako ste dosegli to sretno stanje? Naime, iskreno govoreći, ta promjena okolnosti negdašnjega svijeta čini mi se daleko većom i važnijom nego sve ostale promjene koje ste mi spomenuli u vezi s kriminalom, politikom, vlasništvom, brakom.”

---

¹ Fourier je držao da se rad treba zasnivati na načelu “privlačnog posla”. Svatko bi trebao raditi ono što mu pričinja najveće zadovoljstvo, a budući da ljudi imaju različite “strasti”, od kojih svaka iziskuje zadovoljenje, zadaće imaju sukladno tome biti raznolike. Tako u “falangama” svatko svakoga dana obavlja dvanaest različitih poslova.

“Tu ste u pravu”, potvrdi on. “Dapače, moglo bi se prije kazati da ta promjena omogućuje sve ostale. Koji je cilj revolucije? Zacijelo taj da se ljudi usreće. Ako je revolucija donijela promjenu unaprijed osuđenu na propast, kako ćete spriječiti izbijanje revolucije osim tako što ćete ljude učiniti sretnima? Ta zar ćemo od nesreće očekivati mir i stabilnost? Razumnije je očekivati branje grožđa s gloga i smokava s čička! A sreća je bez sretnoga svakodnevnog rada nemoguća.”

“To je bjelodana istina”, prekinuh ga, jer pomislih da se stari momak već pomalo upustio u propovijedanje. “No odgovorite mi na pitanje, kako ste postigli tu sreću.”

“Ukratko”, reče on, “odsutnošću umjetne prisile i slobodom za svakoga da čini ono što najbolje umije činiti, združenima sa znanjem o tome kakve proizvode rada doista želimo. Do te smo spoznaje, moram priznati, došli polako i mukotrpno.”

“Nastavite”, rekoh, “objasnite mi to podrobnije, jer ta me tema silno zanima.”

“Hoću”, reče on, “ali da bih to mogao, morat ću vam najprije malo dodijavati pripovijedajući vam o prošlosti. Tom je objašnjenju potrebno isticanje suprotnosti. Imate li što protiv?”

“Ne, nikako”, odvratih.

Namjestivši se ponovno na stolcu i pripremvši se za dugačak govor, on počne:

“Prema svemu što smo čuli i pročitali, jasno je da su u posljednje doba civilizacije ljudi upali u začarani krug kad je riječ o proizvodnji robe. Dosegnuli su čudesnu lakoću proizvodnje, i da bi najbolje iskoristili tu lakoću postupno su stvorili (ili bolje kazano, dopustili da nastane) iznimno razrađen sustav kupovine i prodaje, koji je nazvan ‘svjetskim tržištem’, a to ih je svjetsko tržište, jednom pokrenuto, prisililo da nastave stvarati sve više te robe, bez obzira da li im je bila potrebna ili nije. I tako su, ne mogući se (naravno) osloboditi muke izrade pravih potrepština, u isti mah stvarali beskonačan niz tobožnjih ili umjetnih potrepština, koje su im, pod željeznom vladavinom rečenoga svjetskog tržišta, postale jednako važne kao i zbiljske potrepštine od kojih su živjeli. Tako su sebi na vrat naprtili golemu količinu posla koji je služio isključivo održavanju njihovog bijednog sustava.”

“Dobro, i onda?”

“E pa, budući da su sami sebe prisilili na teturanje pod strašnim teretom nepotrebne proizvodnje, na rad i njegove rezultate mogli su gledati još samo kao na beskrajan trud da se utroši što je manje moguće manje rada na svaki artikl, a da se istodobno ipak proizvodi što je više moguće artikala. Tome ‘pojeftinjenju proizvodnje’, kako su ga nazivali, žrtvovalo se sve: sreća radnika u njegovu radu, dapače njegova najosnovnija udobnost i golo zdravlje, njegova hrana, odjeća, njegova dokolica, razonoda, njegovo obrazovanje – riječju, njegov život – nisu vrijedili ni pišljiva boba naspram te surove nužde ‘jeftine proizvodnje’ stvari, kojih dobar dio uopće nije bio vrijedan proizvodnje. Kažu, štoviše, a moramo im vjerovati jer su dokazi tako bjelodani, iako mnogi među nama teško u to mogu vjerovati, da su čak i bogati i moćni ljudi, gospodari maločas spomenutih siromaha, pristajali živjeti među prizorima, zvucima i mirisima kojih se čovjek po samoj svojoj naravi grozi i od njih bježi, kako bi njihova bogatstva mogla poduprijeti tu skrajnju ludost. Cijela je zajednica zapravo bila bačena u ralje te proždrljive nemani, ‘jeftine proizvodnje’, pod prisilom svjetskoga tržišta.”

“Zaboga!” uskliknuh. “Ali što se dogodilo? Nisu li njihova domišljatost i lakoća u proizvodnji naposljetku nadvladale taj kaos bijede? Zar nisu mogli dostići svjetsko tržište pa se latiti posla kako bi iznašli sredstva da se oslobode te strašne zadaće dodatnoga rada?”

On se gorko nasmiješi. “Jesu li to uopće pokušali?” upita. “Nisam siguran. Vi znate da se prema staroj posloviци buba navikne živjeti u gnoju; a ti ljudi, bio im gnoj mio ili ne bio, svakako su u njemu živjeli.”

Od njegova suda o životu u devetnaestom stoljeću pomalo mi je zastao dah, te slabašnim glasom upitah: “Ali što je sa strojevima koji uštedeju ljudski rad?”

“Pa to je bio vrhunac!” reče on. “O čemu govorite? O strojevima koji uštedeju rad? Da, oni su bili napravljeni da ‘uštede rad’ (ili, jednostavnije govoreći, ljudske živote) u nekom poslu kako bi se on mogao utrošiti – prije bih rekao protratiti – na neki drugi, vjerojatno beskoristan posao. Prijatelju, sva njihova sredstva za pojeftinjenje rada za posljedicu su imala naprosto povećanje tereta rada. Appetit svjetskoga tržišta rastao je u mjeri u kojoj je bio hranjen: zemlje unutar kruga ‘civilizacije’ (tj. organizirane bijede) bile su zasićene podbačajima tržišta, a prisilom i prevarom koristilo se neštedimice ne bi li se zemlje *izvan* toga kruga ‘otvorile prometu’. Taj proces ‘otvaranja prometu’ neobičan je onima koji čitaju iskaze ljudi iz toga doba i ne razumiju njihove postupke, a možda nam i u najgorem svjetlu prikazuje veliki porok devetnaestoga stoljeća, utjecanje lice-mjerju i dvoličnosti kako bi se izbjegla odgovornost za neizravnu surovost. Kad bi civilizirano svjetsko tržište bacilo oko na zemlju koja još nije bila u njegovim kandžama, pronašla bi se neka prozirna izlika – uklanjanje ropstva koje je različito od onoga trgovinskog ili nije tako okrutno; nametanje religije u koju njegovi promicatelji više ne vjeruju; ‘spašavanje’ nekog razbojnika ili ubojice koji je zbog svojih nedjela upao u nevolje među stanovnicima ‘barbarske’ zemlje – ukratko, što god je ikako moglo poslužiti svrsi. Tada bi našli nekog smjelog, besprincipijelnog, neukog pustolova (što u doba natjecanja nije bila teška zadaća) i podmitili ga da ‘stvari tržište’ uništavajući tradicionalno društvo, kakvo god ono bilo, u osuđenoj zemlji, kao i svaku dokolicu i veselje kojeg ondje ima. Domaćem stanovništvu nametao bi robu koju ono nije željelo i uzimao njihove prirodne proizvode u sklopu ‘razmjene’, kako se taj oblik pljačke nazivao, te je time ‘stvarao nove potrebe’. Da bi ih pak zadovoljili (to jest da bi im bilo dopušteno živjeti pokraj svojih novih gospodara), ti ubogi, bespomoćni ljudi morali su sebe prodavati u ropstvo beznadnoga kuluka ne bi li stekli nešto čime će moći kupovati ništavnosti ‘civilizacije’. Ah”, nastavi starac pokazujući prema Muzeju, “pročitao sam ondje knjige i članke koji donose doista neobične priče o tome kako je civilizacija (odnosno organizirana bijeda) postupala s ‘neciviliziranim’ narodima, od vremena kad je britanska vlada namjerno slala pokrivače zaražene velikim boginjama kao birane darove nezgodnim plemenima crvenokožaca, do doba kad je Afriku poharao čovjek po imenu Stanley,² koji je...”

“Oprostite”, prekinuh ga, “ali, kao što znate, vrijeme je kratko, i želim se najstrože moguće držati našega pitanja, pa bih vas odmah pitao za kakvoću predmeta koji su se izrađivali za svjetsko tržište; predmnijevam da su ih ti ljudi, tako spretni u izradi razne robe, pravili dobro?”

“Za kakvoću!” odvrati starac otresito, jer ga je prilično ozlovoljilo što sam ga prekinuo u pripovijedanju. “Ta kako su mogli obraćati pozornost na trice kao što je kakvoća robe koju su prodavali? Najbolja je bila jedva prosječna, najgoru su pak tvorile prozirne zamjene za tražene stvari, koje nitko ne bi podnosio da su mogli nabaviti išta drugo. U ono doba se često čula šala da roba nije proizvedena za uporabu, nego za prodaju; šala koju vi, budući da dolazite s drugog planeta, možete razumjeti, ali našem narodu bila bi neshvatljiva.”

“Što! Pa zar nisu proizvodili ništa dobro?”

“Pa, jesu”, odgovori on. “Postojala je jedna vrsta robe koju su pravili doista dobro, a to su bili strojevi za proizvodnju stvari. Obično su to bili predmeti savršene izrade, zadivljujuće prilagođeni svojoj svrsi. Stoga se može opravdano kazati da je veliko postignuće devetnaestoga stoljeća

---

² Sir Henry Morton Stanley (1841. – 1904.), britanski istraživač i novinar koji je djelatno poticao kolonizaciju Afrike.

bila izrada strojeva koji su bili prava čuda domišljatosti, vještine i strpljenja, a koji su se rabili za proizvodnju neizmernih količina bezvrijednih nadomjestaka. Istinu govoreći, vlasnici tih strojeva nisu ništa od onoga što su oni proizvodili smatrali robom, nego tek sredstvom za vlastito bogaćenje. Dakako, jedini priznati ispit korisnosti robe bilo je pronaći kupce za nju – pametne ili glupe, kako bi se već slučajilo.”

“A ljudi su to trpjeli?” upitah.

“Neko vrijeme”, odvrati on.

“A onda?”

“A onda se dogodio preokret”, reče starac smiješeći se, “i devetnaesto stoljeće je sebe vidjelo kao čovjeka koji je izgubio odjeću dok se kupao te sada mora gol hodati gradom.”

“Veoma ste žučljivi kad je riječ o tom nesretnom devetnaestom stoljeću”, primijetih.

“Naravno”, otpovrne on, “kad toliko znam o njemu.”

Neko je vrijeme šutio a onda kazao: “U mojoj obitelji postoje predaje – ma što kažem, prave pripovijesti – o njemu: moj je djed bio jedna od njegovih žrtava. Ako nešto znate o tome, razumjet ćete što je pretrpio ako vam kažem da je u ono doba bio istinski umjetnik, genijalan čovjek i revolucionar.”

“Mislim da razumijem”, rekoh. “Ali sada ste, čini se, vi sve to preokrenuli?”

“Uglavnom”, potvrdi on. “Roba koju mi izrađujemo pravi se zato što je potrebna: ljudi je izrađuju za uporabu svojih bližnjih kao da je izrađuju za sebe, a ne za neko mutno tržište o kojemu ne znaju ništa i nad kojim nemaju nadzora: budući da nema kupovanja i prodavanja, bila bi čista ludost proizvoditi robu a da ona nije tražena; jer više nema nikoga tko bi je bio *prisiljen* kupovati. Stoga se sve izrađuje kako valja i posve prikladno svojoj svrsi. Ništa se i *ne može* praviti ako nije za uporabu, i zato se ne pravi nevaljala roba. K tome, kao što rekoh, sada smo ustanovili što želimo pa ne proizvodimo više nego što želimo; a kako nismo prisiljeni proizvoditi goleme količine beskorisnih stvari, imamo dovoljno vremena i sredstava te uzimamo u obzir i svoj užitek u njihovoj izradi. Sav posao koji bi bilo zamorno raditi rukama radi se iznimno usavršenim strojevima, a sav posao koji je ugodno raditi ručno obavlja se bez strojeva. Nije teško pronaći posao koji odgovara svačijoj naravi, i stoga se nitko ne žrtvuje potrebama drugoga. S vremena na vrijeme, kad utvrdimo da je neki posao suviše neugodan ili mučan, odustajemo od njega i posve se lišavamo stvari koja se na taj način izrađuje. Sada zacijelo možete uvidjeti da je pod tim okolnostima sav posao koji radimo više ili manje ugodna vježba duha i tijela, pa ga svi traže umjesto da ga izbjegavaju. A budući da su se ljudi iz naraštaja u naraštaj izvještali u svome poslu, on je postao tako lagan te se čini da se manje radi, iako se vjerojatno više proizvodi. Držim da to objašnjava maločas spomenuti strah od mogućeg pomanjkanja posla, koji ste možebit već primijetili, a koji je u posljednjih dvadesetak godina sve izraženiji.”

“Ali zar mislite”, upitah, “da postoji strah od potpune nestašice rada?”

“Ne, ne mislim”, reče on, “i reći ću vam zašto: zadaća je svakog čovjeka da vlastiti posao čini sve ugodnijim, čime on dakako teži povisivanju mjerila izvrsnosti, jer nitko ne uživa u obavljanju posla koji mu ne služi na čast; a postoji tako neizmjeran broj stvari koje se mogu tretirati kao umjetnička djela te se već samo time mnoštvu vještih ljudi pruža prigoda za posao. Ako je pak umjetnost neiscrpna, tako je i sa znanošću; i premda ona više nije jedino nedužno zanimanje koje se smatra vrijednim utrošenog vremena pametna čovjeka, kao što je bila nekoć, ipak ima, a držim da će i biti, mnogo ljudi koje uzbuđuje nadvladavanje teškoća na tom području te im je do njega stalo više no do ičega drugog. Nadalje, budući da se u rad unosi sve više užitka, mislim da ćemo se posvetiti vrstama rada kojima se proizvodi poželjna roba, ali od kojih smo odustali

jer ih nismo mogli obavljati na ugodan način. Usto, držim da ćete jedino u dijelovima Evrope koji su napredniji od ostatka svijeta čuti da se govori o strahu od nestašice posla. Zemlje koje su nekoć bile kolonije Velike Britanije, primjerice, a osobito Amerika – nadasve onaj njen dio koji se nekoć zvao Sjedinjene Države – danas su, i još će dugo biti, naše važno utočište. Jer te su zemlje, a, kažem, osobito sjeverni dijelovi Amerike, tako strašno patili od punog zamaha posljednjih dana civilizacije, i postale su tako grozna mjesta za život, te su sada veoma nazadne u pogledu svega što život čini ugodnim. Štoviše, moglo bi se kazati da je već gotovo stotinu godina stanovništvo sjevernih dijelova Amerike zauzeto izgradnjom prebivališta od smrdljivog smetlišta; a posla još ima u izobilju, pogotovo s obzirom na to da je ta zemlja tako velika.”

“E, pa”, rekoh, “iznimno mi je drago što smatrate da vam se otvara tako sretna perspektiva. No želio bih vam postaviti još nekoliko pitanja, a onda bih završio za danas.”

16. Ručak u dvorani Bloomsbury Marketa

Dok sam tako govorio, začuo sam korake iza vrata; zasun se pokrenuo i ušlo je dvoje ljubavnika, koji su izgledali tako krasno te čovjek nije ćutio sram promatrajući njihovu neprikrivenu zaljubljenost; jer uistinu se činilo da cijeli svijet mora biti zaljubljen u njih. Stari Hammond, pak, gledao ih je kao umjetnik koji je netom naslikao sliku gotovo jednaku onoj kakvu je zamislio prije početka slikanja, i bio je savršeno sretan. Pa reče:

“Sjednite, sjednite, mladeži moja, i budite tihi. Naš gost ima još nekoliko pitanja za mene.”

“Pa i očekivao bih da je tako”, reče Dick, “tek ste tri i pol sata zajedno, a nitko se ne bi nadao da se povijest dvaju stoljeća može ispričovijedati u tri i pol sata; k tome si, koliko znam, možebit odlutao i u područja zemljopisa i obrtništva.”

“Koliko je do tišine”, reče Clara, “ubrzo će vas prekinuti zvuk zvona za objed, koji će, mislim, biti glazba za uši našega gosta. On je, čini se, rano doručkovao, a jučer je vjerojatno imao iscrpljujući dan.”

Na to ja odvratih: “Pa kad ste već spomenuli tu riječ, počinjem osjećati da je tako, ali u proteklo vrijeme hranio sam se čuđenjem: da, to je živa istina”, kazah vidjevši njezin osmijeh, tako krasan osmijeh!

Ali upravo je tada odozgo, s nekog visokog tornja, dopro zvuk srebrnastih zvona koja su svirala umilan napjev, napjev koji je u mojim nenaviknutim ušima zazvučao kao pjesma prvoga proljetnog kosa i u mome duhu izazvao navalu sjećanja, uspomena na dobra i loša vremena, ali sve su se one sada slatko stapale u sušti užitak.

“Više nikakvih pitanja prije ručka”, rekla je Clara, primila me za ruku poput privržena djeteta i izvela me iz sobe pa povela niza stube do predvorja Muzeja, ostavivši dvojicu Hammonda da idu za nama korakom koji im odgovara.

Došli smo na trg na kojemu sam bio prije, a uz nas su u rijetkom nizu koračali otmjeno¹ odjeveni ljudi. Zašli smo u trijem i stupili pred bogato dekorirana i izrezbarena vrata, gdje nam je vrlo lijepa tamnokosa djevojka dala svakome krasan stručak ljetnog cvijeća, pa ušli u dvoranu mnogo veću od one u konačištu u Hammersmithu, raskošnije izgrađenu a možda i ljepšu. Bilo mi je teško skinuti pogled sa zidnih slikarija (jer sam držao nepristojnim zuriti u Claru sve vrijeme, premda je ona toga bila itekako dostojna). Na prvi pogled vidio sam da su im teme preuzete iz osebnih mitova i maštarija staroga svijeta o kojima bi u dojučerašnjem svijetu tek šačica ljudi u zemlji nešto znala; a kad su dvojica Hammonda sjela nasuprot nama, pokazujući prema frizu rekoh starome:

“Kako je neobično ovdje vidjeti ovakve likove!”

“Zašto?” upita on. “Ne vidim razloga iznenađenju; svi znaju te pripovijesti, a njihove su teme dražesne i ugodne, ne odviše tragične za mjesto na kojemu ljudi većinom jedu, piju i zabavljaju se, pa ipak pune dramatike.”

---

¹ Kad kažem “otmjeno”, mislim na otmjenost kakva resi kakav perzijski uzorak, a ne na “otmjeno” bogate gospođe koja izlazi u jutarnji posjet. Potonju bih prije nazvao “gospoštinom”. (Nap. W. Morris.)

Nasmiješih se i rekoh: “Pa, nisam baš očekivao naći prikaz Sedam labudova, Kralja Zlatne planine i Vjernoga Henrika, uz one neobične, vedre likove što ih je Jakob Grimm sakupio iz djetinjstva cijeloga svijeta, napola zaboravljene već u njegovo vrijeme: pomislio bih da su vam takve djetinjarije dosad iščezle iz sjećanja.”

Starac se osmjehne i ne reče ništa, ali Dick se zarumenje i prozbori:

“Kako to mislite, goste? Ja ih smatram vrlo lijepima, mislim, ne samo slike, nego i priče; a kad smo bili djeca zamišljali smo da se takve stvari zbivaju u svakom kutku šume, pokraj svakog potoka: svaka kuća u poljima za nas je bila kuća Vilinskoga kralja. Sjećaš li se, Clara?”

“Da”, rekla je, i kao da je oblačak lagano prešao preko njezina krasnog lica. Zaustio sam da joj o tome nešto kažem, kad su do nas došle lijepe jelonoše, smješkajući se i čavrljajući poput malih pjevica uz rijeku, i stale nam posluživati objed. Kao i prilikom doručka, sve je bilo skuhanu i posluženo ljupkošću koja je pokazivala da je onima koji su pripremili obrok do toga bilo stalo; no nije bilo pretjerivanja, ni u količini niti u sladokusnosti: sve je bilo jednostavno, iako izvrsna okusa, a bilo nam je jasno dano do znanja da posrijedi nije gozba, nego tek običan obrok. Stakleno, zemljano i srebrno posuđe, pak, bilo je gozba za moje oči, naviknute na izučavanje srednjovjekovne umjetnosti; no posjetitelj devetnaestostoljetnih klubova prigovorio bi, mislim, na grubosti i manjku završne obrade; zemljano posuđe bilo je olovom pocakljena lončarija, premda divno ornamentirana, a od porculana je bio tek pokoji komad staroga orijentalnog posuđa. Staklo je, nadalje, iako otmjeno i slikovito, i oblikom veoma raznoliko, imalo pokoji mjehurić i bilo malko grublje izbrušeno no trgovački artikli devetnaestoga stoljeća. Pokućstvo i uređenje dvorane bili su uvelike u skladu sa stolnim suđem i priborom, lijepi oblikom i bogato urešeni, ali lišeni komercijalne “dorađenosti” stolarā našega doba. U isti mah bila je primjetna posvemašnja odsutnost onoga što devetnaesto stoljeće naziva “udobnošću” – to jest odsutnost krute i ukočene pretrpanosti; sve u svemu, čak i ako bih izuzeo sva sjajna uzbuđenja toga dana, nikad prije nisam tako ugodno objedovao.

Kad smo završili s jelom i posjedili neko vrijeme uz bocu veoma dobrog bordoškog vina, Clara se vratila na pitanje onih slika, kao da ju je to sve vrijeme mučilo.

Dignula je pogled prema njima i kazala: “Kako to da se, iako nas najviše zanima naš život, ljudi koji pišu pjesme i slikaju slike rijetko bave našim suvremenim životom, a ako to i čine, pomno paze da im pjesme ili slike ne budu nalik na taj život? Zar nismo dovoljno dobri da bismo slikali sami sebe? Kako to da su nam strašna minula vremena tako zanimljiva – u slikarstvu i pjesništvu?”

Stari Hammond se nasmiješi. “Oduvijek je bilo tako, a držim da će uvijek i biti”, reče on, “kako god mi to objasnili. Istina je da je u devetnaestom stoljeću, kad je bilo tako malo umjetnosti a toliko govora o njoj, postojala teorija prema kojoj se umjetnost i stvaralačka književnost moraju baviti suvremenim životom; no one se njime nikad nisu bavile jer, ako je ikad i bilo takvih težnji, autor bi se uvijek potrudio da (kao što je Clara maločas natuknula) preruši, pretjera ili idealizira, i da na ovaj ili onaj način tu zbilju učini neobičnom; tako da se, uza svu realističnost, isto tako mogao baviti faraonskim vremenima.”

“Pa”, priklupi Dick, “sklonost neobičnosti zasigurno je prirodna; baš kao što smo se kao djeca, kako sam malo prije rekao, običavali pretvarati da smo taj-i-taj na tom-i-tom mjestu. To čine i ove slike i pjesme, a zašto i ne bi?”

“Dobro si pogodilo, Dick”, reče stari Hammond; “djetinji dio nas stvara djela mašte. Dok smo djeca, vrijeme prolazi tako sporo te se čini da imamo vremena za sve.”

Uzdahnuo je, pa se nasmiješio i dometnuo: “Barem se radujmo što smo vratili svoje djetinjstvo. Pijem u čast današnjih dana!”

“Drugo djetinjstvo”, rekoh ispotiha, pa se zarumenjeh zbog svoje dvostruke neuljudnosti, u nadi da me nije čuo.² Ali čuo me je, sa smiješkom na usnama se okrenuo prema meni i kazao: “Da, zašto ne? Što se mene tiče, nadam se da će dugo potrajati, i da će nas sljedeće svjetsko razdoblje mudrog i nesretnog čovječanstva, ako do njega dođe, brzo odvesti u treće djetinjstvo: ako, uostalom, i ovo doba nije naše treće. U međuvremenu, prijatelju moj, morate znati da smo mi odveć sretni, i pojedinačno i skupno, da bismo razbijali glavu time što će biti poslije.”

“Pa, koliko je do mene”, reče Clara, “željela bih da budemo dovoljno zanimljivi da o nama pišu i slikaju nas.”

Dick joj je odgovorio ljubavnim blagorječjem koje je ovdje nemoguće zapisati, a onda smo kraće vrijeme šutke sjedili.

---

² Po svoj prilici je riječ o aluziji na čuveni Jacquesov govor u Shakespeareovu djelu *Kako vam drago*, gdje se starost čovjekova nazivlje “drugom djetinjastošću”.

17. Kako je nastupila promjena

Dick je napokon prekinuo tišinu rekavši: “Goste, oprostite nam na blagoj fjaki nakon obroka. Što biste željeli činiti? Da izvedemo Sivka i otkasamo natrag u Hammersmith? Ili biste pošli s nama i poslušali velške narodne pjesme u obližnjoj dvorani? Ili biste pak pošli sa mnom u Grad i pogledali pokoju doista lijepu zgradu? Ili – kako ćemo?”

“Pa”, rekoh, “budući da sam stranac, moram vas pustiti da odaberete umjesto mene.”

U stvari, u tom se trenutku nipošto nisam želio “razonoditi”, i osjećao sam da je starac, svojim znanjem o prošlosti pa čak i nekom izvrnutom naklonošću prema njoj, uzrokovanom živom mržnjom spram minulih vremena, za mene bio tako reći pokrivač koji me štiti od hladnoće toga novog svijeta u kojemu sam se, da tako kažem, zatekao razgoličen, bez pokrova uobičajenih misli i načina djelovanja, i stoga ga nisam želio prebrzo napustiti. A on mi je smjesta pritekao u pomoć i rekao:

“Čekaj malo, Dick; ovdje ima još netko s kime se treba savjetovati osim tebe i našega gosta, a to sam ja. Ne želim se istoga časa lišiti zadovoljstva njegovog društva, naročito stoga što me on želi još nešto pitati. Idi, dakle, svakako svojim Velšanima, ali prije toga donesi još jednu bocu vina u ovaj kutak, a onda pođi čim te bude volja. Poslije se vrati i povedi našeg prijatelja prema zapadu, ali ne prebrzo.”

Dick je kimnuo smiješeći se, a starac i ja smo se uskoro zatekli sami u velikoj dvorani. Poslije-podneвно sunce obasjavalo je crveno vino u našim visokim starinskim čašama. Hammond tada reče:

“Zbunjuje li vas nešto posebno u vezi s našim načinom života, sada kad ste o tome prilično mnogo čuli i malo vidjeli?”

“Mislim da me najviše zbunjuje kako je do svega toga došlo”, odvratih.

“To i jest zbunjujuće”, na to će on, “s obzirom na veličinu promjene. Bilo bi doista teško ispričovijedati vam cijelu priču, možda i nemoguće: spoznaja, nezadovoljstvo, izdaja, razočaranje, propast, bijeda, očaj – oni koji su radili na promjeni jer su vidjeli dalje od drugih prošli su kroz sve te faze patnje; a većina ljudi bez sumnje je sve vrijeme to samo pasivno promatrala, ne znajući što se zbiva, držeći da je sve to nešto posve prirodno, poput izlaska i zalaska sunca – a tako je doista i bilo.”

“Recite mi nešto, ako možete”, kazao sam. “Je li se promjena, ‘revolucija’, kako su je nazivali, dogodila mirnim putem?”

“Mirnim putem?” odvrati on. “Kakvog je to mira bilo među tim bijednim, zbunjenim jadnicima u devetnaestom stoljeću? Bio je to rat od početka do kraja: ljuti boj, dok ga nada i užitak nisu okončali.”

“Mislite li na zbiljsku oružanu borbu”, upitah, “ili na štrajkove, isključenja s rada i skapavanje od gladi o kojima smo slušali?”

“Mislim na oboje”, otpovrne on. “Pravo govoreći, povijest strašnog razdoblja prijelaza iz trgovačkog ropstva u slobodu mogla bi se tako sažeti. Kad se, potkraj devetnaestoga stoljeća, probudi-

la nada u ostvarenje zadružnog života za sve ljude, moć srednjih slojeva, tada tirana društva, bila je tako golema i silna te se gotovo svim ljudima, čak i onima koji su, mogli biste kazati, unatoč svome zdravom razumu, gajili takve nade, to činilo kao san. Do te mjere da su pojedini prosvjećeniji ljudi, koji su se tada nazivali socijalistima, iako su dobro znali pa i javno obznanjivali da je jedino prihvatljivo stanje društva ono čistoga komunizma (kakav sada vidite oko sebe), prezali pred, činilo im se, jalovom zadaćom propovijedanja ostvarenja sretnog sna. Osvrnemo li se sada na to, vidimo da je glavni pokretač te promjene bila čežnja sa slobodom i jednakošću, srodna, ako hoćete, bezumnoj strasti ljubavnika; boljka srca koja je s gnušanjem odbijala besciljni samotnički život imućnih obrazovanih ljudi toga vremena. Sve su to, dragi prijatelju, izrazi koji su za nas današnje izgubili značenje, toliko smo već daleko od strahotnih činjenica što ih oni predstavljaju.

Elem, ti ljudi, iako svjesni tog osjećaja, nisu imali vjere u nj kao sredstvo pokretanja promjene. A to nije bilo bajno: jer, gledajući oko sebe, vidjeli su golemu masu potlačenih slojeva koji su bili odviše pritisnuti bijedom svoga života i odviše opterećeni sebičnošću bijede a da bi mogli osmisliti bilo kakav izlaz iz nje, osim uobičajenog puta propisanog sustavom ropstva u kojemu su živjeli; a ovaj je donosio tek neznatne izgleda za uspon iz potlačenoga u ugnjetavački stalež.

Stoga su, iako znajući da je jedini prihvatljivi cilj za one koji žele popraviti svijet stanje jednakosti, u svome nestrpljenju i očaju uspjeli sebe uvjeriti da bi, ako milom ili silom izmijene proizvodni mehanizam i upravljanje vlasništvom na taj način da se ropstvo 'nižih slojeva' (tako je glasila ta grozna riječ) malo ublaži, ti slojevi bili spremni uskladiti se s tim mehanizmom i sve se više koristiti njime za poboljšavanje svoga stanja te bi konačni ishod bio praktična jednakost (vrlo su rado upotrebljavali riječ 'praktično'), jer bi 'bogat' bili primorani toliko plaćati za održavanje 'siromašnih' u podnošljivom položaju da bi položaj bogatih izgubio na vrijednosti i postupno bio ukinut. Pratite li me?"

"Djelomice", rekoh. "Nastavite."

"Pa, budući da me pratite, vidjet ćete da to kao teorija uopće nije bilo nerazumno, ali 'praktično' se pokazalo kao promašaj", reče stari Hammond.

"Kako to?" upitao sam.

"Ta zar ne vidite?" odvratio je. "Jer je podrazumijevalo da mašineriju stvaraju oni koji nisu znali što bi od tih strojeva htjeli. Mase potlačenog sloja pridonosile su tom programu usavršavanja zato da povećaju svoja ropska sljedovanja; činili su to svi koji su mogli. A da se u tim slojevima doista nije mogao probuditi spomenuti nagon koji je izazivao strast za slobodom i jednakošću, onda bi se, držim, zbilježilo: određen dio radničkog staleža toliko bi unaprijedio svoj položaj te bi se približio položaju srednjih bogataša; ali ispod njih bi se našao velik sloj najbjeđenijih robova, čije bi ropstvo bilo daleko beznadnije no što je bilo starije klasno ropstvo."

"Što je priječilo da bude tako?" upitah.

"Pa, naravno", odvrati on, "upravo rečeni nagon za slobodom. Istina je da ropski sloj nije mogao zamisliti sreću slobodnog života. No s vremenom su ipak uvidjeli (i to veoma brzo) da ih njihovi gospodari ugnjetavaju, i pretpostavili su, vidite i sami koliko opravdano, da mogu i bez njih, iako možda i nisu znali kako; i tako se slučajilo da su, iako nisu mogli s veseljem očekivati sreću i mir slobodnjaka, barem iščekivali rat za koji im je nejasna nada ipak govorila da će donijeti taj mir."

"Možete li mi podrobnije ispričati što se zapravo dogodilo?" upitah, jer mi se činilo da je *on* sada nejasan.

"Da", odvrati on, "mogu. Taj mehanizam života za upotrebu ljudi koji nisu znali što od njega žele, i koji je u to doba bio poznat kao 'državni socijalizam', djelomično je pokrenut, iako tek posve nepotpuno. No nije išlo glatko; stvar je, dakako, na svakom koraku nailazila na otpor ka-

pitalista; što i ne čudi, jer je pokret sve više težio remećenju trgovačkog sustava o kojemu sam vam govorio, ne nudeći ništa doista djelotvorno namjesto njega. Rezultat je bio rastuća zbrka, velika patnja među radničkim slojevima i, slijedom toga, veliko nezadovoljstvo. Stvari su se dugo tekle ovako. Moć viših staleža se smanjila, jer se smanjila i njihova vlast nad bogatstvom, i nisu više mogli postupati onako samovoljno kao što su bili prije naviknuti. Takav je ishod državnim socijalistima još uvijek davao za pravo. S druge strane, radničke klase bile su slabo organizirane te su u stvarnosti siromašile, unatoč dobitima (također stvarima na duge staze) koje su izvođili od svojih gospodara. Tako su stvari visjele u ravnoteži, gospodari nisu svoje robove mogli potpuno podjarmiti, iako su pojedine slabašne i djelomične pobune lako ugušili. Radnici su prisiljavali gospodare na poboljšanja, zbiljska ili zamišljena, svoga položaja, ali se za slobodu nisu mogli izboriti. A onda se, napokon, dogodio veliki lom. Da bih vam to objasnio, morate razumjeti da je među radništvom došlo do znatnog napretka, premda, kao što već rekoh, tek neznatnog u pogledu zarade.”

Pravio sam se naivan pa upitao: “A u kojem onda ako ne u pogledu zarade?”

“U moći da postignu stanje stvari u kojemu će sredstva za život biti obilnija te će ih biti lakše zaraditi. Napokon su se naučili udruživati nakon dugog razdoblja pogrešaka i promašaja. Radnici su sada bili propisno organizirani u borbi protiv svojih gospodara, borbi koja je više od pola stoljeća bila prihvaćana kao neizbježan dio uvjeta suvremenog sustava rada i proizvodnje. To je udruživanje poprimilo oblik federacije svih ili gotovo svih priznatih plaćenih zvanja, i tim su putem izborena poboljšanja uvjeta za radnike od gospodara: i premda je nerijetko bilo skopčano s bunama do kojih je naročito često dolazilo u prvo vrijeme njihova organiziranja, to nipošto nije bio bitan dio njihove taktike; štoviše, u doba o kojemu govorim postali su toliko snažni te je i obična prijetnja ‘štrajkom’ bila dovoljna da ishode neko manje poboljšanje: jer tada su već odustali od glupe taktike starih sindikata da na štrajk pozovu samo dio radnika u određenoj privrednoj grani te ih, dok izostaju s posla, uzdržavaju radom onih koji su ostali unutra. Skupili su ovelika novčana sredstva za potporu štrajkova pa su, ako bi tako odlučili, mogli na neko vrijeme potpuno zaustaviti neku industriju.”

“Zar nije postojala ozbiljna opasnost od toga da se taj novac zloupotrijebi, dapače od korupcije?” upitah.

Stari Hammond se nelagodno promeškolji na stolcu i reče:

“Iako se sve to zbivalo tako davno, još bolno osjećam sram kad vam moram reći da je to bila i više nego opasnost. Do takvog je nitkovluka, naime, dolazilo često, štoviše više no jednom činilo se da sve to udruživanje zbog toga pada u vodu. No u doba o kojemu govorim stvari su izgledale tako prijeteće, a potreba da se nose s nagomilanim teškoćama što ih je izazvala radnička borba radnicima je bila tako jasna te su svi razumni ljudi onoga vremena shvatili koliko je stanje ozbiljno; prisutna je bila odlučnost koja je sve nebitne stvari bacala u sjenu i koja je u očima misleće čeljadi slutila na sve skoriju promjenu; takav je element za obične izdajice i sebičnjake bio odveć opasan te su oni jedan za drugim bivali izbačeni i mahom su se pridružili deklariranim reakcionarima.”

“A kakva su bila poboljšanja koja ste spomenuli?” upitao sam.

“Neka od njih, ona najvažnija za standard tih ljudi, gospodari su odobrili uslijed njihove izravne prisile; tako stečeni novi uvjeti rada bili su, dakako, samo stvar običaja, lišeni potkrepe zakona: nakon njihove uspostave, međutim, gospodari se nisu usuđivali ukinuti ih suočeni s rastućom moći udruženih radnika. Neki među njima i opet su bili koraci na putu ‘državnog socijalizma’, a najvažniji takav korak može se posve kratko sažeti. Potkraj devetnaestoga stoljeća počelo se

pozivati gospodare da svoje ljude zapošljavaju manje sati u danu; taj je poziv ubrzo postao glasan, i poslodavci su morali popustiti pred njegovom prisilom. No, dakako, bilo je jasno da će sve to, ne bude li značilo višu cijenu rada po satu, biti ništavno. I da će gospodari, ako ih se ne primora na suprotno, pri tome i ostati. Stoga je nakon duge borbe donesen još jedan zakon kojim je utvrđena najniža cijena rada u najvažnijim privrednim granama, što je pak valjalo dopuniti zakonom koji će odrediti najvišu cijenu za glavnu robu koja se tada smatrala nužnom za život radnika.”

“Opasno ste se približili daćama za siromašne u kasnome starom Rimu”, primijetih smješeći se, “i dijeljenju kruha proletarijatu.”

“Toliki su u ono doba govorili”, otpovrne starac suho, “i opće mjesto dugo je glasilo da takva močvara na koncu očekuje državni socijalizam, ako on dođe do konca, što se, kao što znate, kod nas nije dogodilo. Stvar je, međutim, išla dalje od tog određivanja minimuma i maksimuma, za koje, uostalom, danas možemo vidjeti da je bilo nužno. Vlada je tada postavila imperativ da se udovolji prosvjedu staleža gospodara što se tiče prijetecjeg uništenja trgovine (koje je, da su samo to znali, bilo poželjno koliko i iskorjenjivanje kolere, a srećom se poslije i dogodilo). A bili su mu prisiljeni udovoljiti mjerom koja je zapravo išla nauštrb gospodara, uspostavom vladinih tvornica za proizvodnju nužne robe i trgovina za njenu prodaju. Tim je mjerama u cjelini nešto postignuto: bili su to zapravo propisi kakve donosi zapovjednik opsjednutog grada. Ali povlaštenim je slojevima, naravno, izgledalo kao da je s tim zakonima nastupio kraj svijeta.

A to i nije bilo posve neopravdano: širenje komunističkih teorija i djelomična praksa državnog socijalizma najprije su poremetili a naposljetku i gotovo paralizirali čudesan trgovinski sustav u kojemu je stari svijet tako grozničavo živio, i koji je nekolicini pružao život kockarskog užitka, a mnogima, odnosno većini, голу bijedu: uvijek iznova nastupala su ‘loša vremena’, kako su ih zvali, a za robove-nadničare doista su i bila loša. Godina 1952. bila je u to doba jedna od najgorih; radnici su strašno trpjeli: neučinkovite vladine tvornice, jezivo natrpane, gotovo su propale, a golem dio stanovništva morao se prehranjivati od neprikrivenog ‘milosrđa’, kako su ga tada zvali.

Udruženi radnici situaciju su promatrali s mješavinom nade i strepnje. Već su bili formulirali svoje opće zahtjeve, ali su sada, nakon svečanoga sveopćeg glasovanja svih ujedinjenih društava, ustrajali na tome da se poduzme prvi korak u ostvarivanju njihovih zahtjeva: taj bi korak vodio izravno u predavanje uprave nad svim prirodnim bogatstvima zemlje, zajedno s postrojenjima za njihovo korištenje, u ruke Udruženih radnika, i svođenju povlaštenih slojeva na položaj umirovljenika bjelodano ovisnih o dobroj volji radnika. ‘Rezolucija’, kako su je nazvali, objavljena mahom u svim onodobnim novinama, u stvari je bila objava rata, a stalež gospodara tako ju je i prihvatio te je počeo zauzimati čvrst stav spram, prema njihovim riječima, ‘surovog i okrutnog komunizma današnjice’. A kako su umnogome i dalje bili veoma moćni, ili se barem tako činilo, još su se uvijek nadali sirovom silom vratiti nešto od onoga što su izgubili, a naposljetku možda i sve. Među njima se sa svih strana čulo kako je bila velika pogreška raznih vlada što se nisu ranije oduprle; a liberale i radikale (što je, kao što možda znate, bio naziv za demokratskije nastrojeni dio vladajućih klasa) uvelike se krivilo zbog toga što su svojim cjepidlačenjem u pogrešno vrijeme i glupavom sentimentalnošću natjerali svijet u takav škripac. Naročito su u tom pogledu osuđivali nekog Gladstonea ili Gladsteina, uglednog političara devetnaestog stoljeća (koji je, sudeći prema njegovu imenu, vjerojatno bio skandinavskog podrijetla). Ne trebam vam niti isticati koliko je sve to bilo besmisleno. Ali iza tog rezanja kroz ormu reakcionarne stranke krila se strašna tragedija. ‘Nezasitna pohlepa nižih slojeva mora se obuzdati’ – ‘Narodu treba pokazati’ – bili su to posvećeni, itekako zloslutni izrazi koji su tada kružili među reakcionarima.”

Starac je zastao, zagledao se u moje pozorno i začuđeno lice, pa kazao:

“Znam, dragi goste, da se koristim riječima i izrazima koje bi malo tko među nama mogao razumjeti bez dugog i napornog objašnjavanja, a možda niti onda. No budući da još niste zaspali, i budući da vam govorim kao da ste s drugog planeta, usudio bih vas se pitati jeste li me dosad mogli slijediti?”

“O, da”, odgovorih, “posve vas razumijem. Molim vas, nastavite; dobar dio onoga o čemu ste govorili bio je posve uobičajena stvar među nama dok... Dok...”

“Da”, reče on ozbiljno, “dok ste živjeli na drugom planetu. E, a sada o spomenutom lomu. Nekom razmjerno beznačajnom prigodom radnički vođe sazvali su veliko okupljanje na Trafalgar Squareu (mjestu na kojemu su godinama plamsale trzavice te je za takvu svrhu bilo sasvim pogodno). Civilna buržujaska straža (zvana policijom) na okupljene je, sukladno svom običaju, nasrnula toljagama; mnogi su u okršaju bili ozlijeđeni, a od njih je petoro poginulo. Neki su, pregaženi, poginuli na licu mjesta, drugi su pak preminuli od posljedica batinanja. Okupljeni su rastjerani, a njih stotinjak bačeno je u tamicu. Slično okupljanje u mjestu zvanom Manchester, kojega danas više nema, završilo je na sličan način. Tako je počela ‘lekcija’. Nakon toga u cijeloj zemlji nastalo je komešanje; održavali su se sastanci na kojima se nekako pokušavalo organizirati sljedeći sastanak kako bi se uzvratilo vlastima. Silna gomila okupila se na Trafalgar Squareu i okolici (tada puno napučenih ulica), a masa je bila odviše brojna da bi se policija naoružana batinama mogla nositi s njome; udarci golim rukama pljuštali su na sve strane. Troje ili četvero ljudi je ubijeno, desetak policijaca je u gužvi nasmrtno premlaćeno, a ostali su se razbježali kamo je tko stigao. Bila je to kakva-takva pobjeda naroda. Sutradan je u cijelom Londonu (a sjetite se kakav je onomad bio) nastao metež. Mnogi bogataši pobjegli su na selo; izvršna vlast je sakupila vojsku, ali je se nije usudila upotrijebiti; a policiju se nije moglo zgrnuti na jednome mjestu, jer je posvuda bilo pobuna ili prijetnji pobunama. Ali u Manchesteru, gdje narod nije bio tako hrabar ili tako očajan kao u Londonu, nekolicina narodnih vođa je uhićena. U Londonu su vođe iz Federacije udruženih radnika održali skupštinu i zasjedali pod starim revolucionarnim imenom Odbora za javnu sigurnost; no kako na raspolaganju nisu imali obučene i naoružane ljude, nisu pokušali ni s kakvim nasilnim mjerama, nego su samo oblijepili zidove oglasima koji su pomalo nejasno pozivali radnike da ne dopuste da budu pregaženi. Međutim, nakon dva tjedna od posljednjega spomenutog okršaja sazvali su sastanak na Trafalgar Squareu.

Grad se u međuvremenu nije stišao, a posao je priveden kraju. Novine – tada, kao i uvijek dotad, gotovo isključivo u rukama gospodara – od vlade su bučno zahtijevale represivne mjere; bogati građani unovačeni su u posebne policijske jedinice, također naoružane toljagama; mnogi od njih bili su snažni, uhranjeni, punokrvni mladići koji su itekako imali želucu za borbu, ali ih se vlada nije usudila upotrijebiti te se zadovoljila time da joj Parlament izglasa pune ovlasti za suzbijanje svake pobune i da dovodi sve više vojnika u London. Tako je prošlo tjedan dana nakon velikog sastanka; u nedjelju je održano gotovo jednako veliko okupljanje, koje je u cjelini proteklo mirno, jer nije bilo suprotstavljanja, i narod je ponovno klicao ‘pobjeda!’ Ali narod se u ponedjeljak probudio gladan. Tokom nekoliko prethodnih dana skupine ljudi stupale su ulicama moleći (ili, ako hoćete, zahtijevajući) novac da kupe hranu; i što iz dobrohotnosti, što iz straha, bogatiji ljudi davali su im poprilično. Općinske vlasti (nemam sada vremena objasniti taj izraz) također su, htjele-ne htjele, čeljad koja je tumarala opskrbiti zalihama koliko su mogle, a i vlada je, putem svojih kukavnih nacionalnih radionica, nahranila priličan broj poluizgladnjelog naroda. No usto je nekoliko pekarnica i drugih trgovina živežnim namirnicama ispražnjeno bez većih nereda. Dotad je još sve bilo dobro. Ali u rečeni ponedjeljak Odbor za javnu sigurnost, s jedne strane u strahu od sveopće neorganizirane pljačke, a s druge ohrabren kolebljivim ponašanjem

vlasti, poslao je odaslanstvo opskrbljeno kolima i svom potrebnom opremom da počisti dvije ili tri velike trgovine živežnim namirnicama u središtu grada, te da vlasnicima trgovina ostavi poruke u kojima će im obećati da će sve biti namireno; a i u dijelu grada u kojemu su bili najjači, zauzeli su nekoliko pekarnica i u njima namjestili ljude da rade za dobrobit naroda. Sve je to proteklo bez većih nereda, a u održavanju reda pomagala je policija, kao za velikog požara.

No taj je posljednji udarac reakcionare toliko uzbunio te su odlučili primorati izvršnu vlast na djelovanje. Sve su novine sutradan frcale od bijesa prema ustrašenom narodu, i prijetile njemu, vladi i svakome koga su se mogle sjetiti, ako se 'odmah ne uspostave red i mir'. Odaslanstvo vodećih ljudi iz trgovine posjetilo je vladu i kazalo njenim članovima da će, ako ona smjesta ne uhititi Odbor za javnu sigurnost, oni sami naoružati skupinu ljudi koji će nasrnuti na 'palikuće', kako su ih nazivali.

Zajedno s nekolicinom novinskih urednika, dugo su razgovarali s vođama vlade i dvjema ili trima vojnim osobama, najvještijima u svom umijeću u cijeloj zemlji. Članovi odaslanstva su se, tvrdi svjedok događaja, vratili s razgovora nasmiješeni i zadovoljni, i više nisu kazali ni riječi o uspostavljanju protunarodne vojske, nego su istoga popodneva napustili London i s obiteljima otišli na svoja seoska ladanja ili drugamo.

Sljedećega jutra vlada je u Londonu proglasila opsadno stanje, što je bilo uobičajeno među apsolutističkim vladama u Evropi, ali je u ondašnjoj Engleskoj bilo nečuveno. Odredili su najmlađeg i najpronicavijega generala da zapovijeda gradom, čovjeka koji je stekao svojevrstan ugled u sramotnim ratovima u kojima je zemlja s vremena na vrijeme već dugo sudjelovala. Novine su bile u zanosu, a najvatreniji reakcionari odreda su izbili u prvi plan; ljudi koji su u obična vremena bili prisiljeni zadržati svoje mišljenje za sebe ili krug najbližih ljudi, ali koji su počeli iščekivati da se jednom za svagda slome sve socijalističke, čak i demokratske težnje, prema kojima se, govorilo se, u posljednjih šezdeset godina postupalo s tako budalastom popustljivošću.

Pronicavi general, međutim, nije poduzimao nikakve vidljive akcije, pa ipak ga je samo nekoliko manje važnih novina kudilo; promišljeni ljudi iz toga su razabrali da se kuje urota. Što god pak članovi Odbora za javnu sigurnost mislili o svome položaju, sada su otišli predaleko da bi se povukli; a mnogi su od njih, čini se, držali da se vlada neće umiješati. I dalje su mirno organizirali opskrbu hranom, no ona je sve u svemu bila šaka jada; usto su, kao uzvrat za opsadno stanje, naoružali što su više ljudi mogli u četvrti u kojoj su bili najsnažniji, ali ih nisu pokušali obučiti ili organizirati, misleći, možda, da ih ni u najboljem slučaju ne bi mogli pretvoriti u izvježbane vojnike dok ne dođu do malo predaha. Pametni general, njegovi vojnici i policija nisu se u to ni najmanje miješali, i stanje je toga vikenda u Londonu bilo mirnije, iako je u mnogim mjestima u provinciji bilo pobuna koje su vlasti bez puno muke ugušile. Najveće su izbile u Glasgowu i Bristolu.

Svanula je nedjelja za koju je bilo predviđeno okupljanje, i velika gomila u povorkama je došla na Trafalgar Square, među njima i veći dio Odbora, okružen družinom svakojako naoružanih ljudi. Ulice su bile prilično mirne i tihe, iako su mnogi promatrali povorku kako prolazi. Na Trafalgar Squareu nije bilo policije, ljudi su ga mirno zauzeli, i skup je započeo. Naoružani ljudi stajali su oko glavne tribine, a nekolicina ljudi s oružjem bila je i među okupljenom svjetinom, no najveći dio bio je nenaoružan.

Većina ljudi mislila je da će skup proteći u miru, no članovi Odbora čuli su s raznih strana da će se nešto protiv njih pokušati. Te su glasine, međutim, bile nejasne, i oni nisu imali predodžbu o tome što im prijeti. Ubrzo su to otkrili.

Jer, prije nego što su se ulice oko trga ispunile, odred vojnika slio se na nj sa sjeverozapadnog ugla i zauzeo mjesta uz kuće koje su stajale na zapadnoj strani. Narod je negodovao ugledavši vojnike; naoružani ljudi iz Odbora neodlučno su stajali ne znajući što da poduzmu, a novi priljev ljudi tako je natisnuo gomilu da su, onako neorganizirani, imali slabe izgleda da se kroz nju probiju. Tek što su shvatili da su njihovi neprijatelji ondje, druga povorka vojnika, nahrupivši iz ulica koje su vodile prema velikoj južnoj cesti u smjeru zgrade Parlamenta (koja još postoji i naziva se Tržnica gnojem), kao i s nasipa uz Temzu, napredovala je zbijajući svjetinu u sve gušću masu te se postrojila na južnoj strani trga. Svi koji su mogli vidjeti što se zbiva odmah su shvatili da su u klopci, i mogli su se samo pitati što će s njima učiniti.

Nagurana gomila nije se htjela ili nije mogla maknuti s mjesta, osim pod utjecajem krajnjeg straha, koji će im ubrzo biti utjeran u kosti. Nekolicina naoružanih ljudi probila se na čelo, ili se popela na postolje spomenika koji je tada ondje stajao, kako bi se suočila s bedemom skrivene vatre pred sobom. Većini ljudi (među kojima je bilo i mnogo žena) činilo se da je nastupio kraj svijeta, a današnjica se doimala čudnovato drukčijom od jučerašnjeg dana. Čim su se vojnici postrojili, kaže očevidac, 'blistavi časnik dojahao je šepireći se iz vrste na južnoj strani i pročitao nešto s papira koji je držao u ruci; malo je njih čulo o čemu je bila riječ, ali kasnije su mi rekli da je to bila zapovijed da se razidemo i upozorenje da on u suprotnom ima zakonsko pravo pucati na gomilu te da će to i učiniti. Gomila je to prihvatila kao svojevrstan izazov, i iz njihovih grla zaorila se prijeteća rika. Nakon toga je kraće vrijeme vladala razmjerna tišina, dok se časnik nije vratio u vrstu. Bio sam blizu ruba svjetine, okrenut prema vojnicima', pripovijeda taj svjedok, 'i ugledao tri manja stroja dovezena ispred vrste, za koja sam znao da su automatski topovi. Povikao sam: "Bacite se na zemlju! Zapucat će!" No masa je bila toliko zbijena da se malne nitko nije mogao baciti. Čuo sam kako se izdaje oštra zapovijed i zapitao se što će u sljedećem trenutku biti sa mnom; a onda – kao da se zemlja otvorila i pakao se stvorio pred nama. Nema svrhe pokušati opisati prizor koji je uslijedio. Među naguranom gomilom usječeni su duboki prolazi; mrtvi i umirući prekrili su tlo, a zrak su ispunjavali užasnuti krici i vapaji, dok se nije učinilo da na svijetu više nema ničeg doli ubijanja i smrti. Oni naši naoružani ljudi koji su još bili neozlijeđeni divlje su klicali i otvarali nasumičnu vatru na vojnike. Jedan ili dvojica vojnika su pala, i vidio sam časnike kako idu gore-dolje i nukaju ljude u postrojbi da ponovo zapucaju, ali oni su primali zapovijedi u prkosnoj tišini i pustili da nišani njihovih topova padnu. Samo je jedan narednik pohitao do topa i pokrenuo paljbu, ali neki visoki mladić, također časnik, istupio je iz vrste, dograbio ga za ovratnik i odvuкао ga; a vojnici su nepomično stajali ondje dok je prestravljena gomila, gotovo posve nenaoružana (jer je većina naoružanih pala u prvoj paljbi), bježala s trga. Kasnije su mi rekli da su i vojnici na zapadnoj strani pucali i dali svoj obol pokolju. Ni sam ne znam kako sam utekao s trga: hitao sam ne osjećajući tlo pod nogama, gonjen bijesom, užasom i očajem.'

Tako zbori naš svjedok. Broj ubijenih na strani naroda tokom te jednominutne paljbe bio je golem, ali bilo je teško točno ga utvrditi; vjerojatno je poginulo između jedne i dvije tisuće ljudi. Među vojnicima šestorica su smjesta poginula, a njih desetak je ranjeno."

Slušao sam drhteći od uzbuđenja. Starčeve su oči blistale a lice mu se zažarilo dok je pripovijedao o onome za što sam često pomišljao da bi se moglo dogoditi. No začudio sam se kako se mogao tako zanijeti nad jednim golim krvoprolićem i kazao:

"O, užasa li! A predmnijevam da je s tim pokoljem do daljnjega okončana cijela revolucija?"

"Ne, ne", uzvikne stari Hammond, "s njime je počela!"

Natočio je svoju i svoju čašu, ustao i uskliknuo: "Ispijte ovu čašu u sjećanje na one koji su ovdje poginuli, jer trebalo bi dugo pripovijedati da se ispriča koliko im dugujemo."

Ispio sam je, a on je ponovo sjeo i nastavio s pričom.

“S tim masakrom na Trafalgar Squareu počeo je građanski rat, iako se on, kao i svi takvi događaji, tek polako uobličio, a ljudi jedva da su bili svjesni u kakvoj se krizi nalaze. Koliko god pokolj bio jeziv a prvotni užas nesnosan, kad su ljudi o tome stigli razmisliti, osjetili su bijes prije nego strah, premda je pronicavi mladi general sada bezobzirno provodio vojnu organizaciju opsadnoga stanja. Jer, unatoč tome što su vladajući slojevi, kad se sutradan ujutro vijest pročula, oćutjeli bojazan pa i stravu, vlada i njeni izravni pobornici osjećali su da više nema odstupanja. Međutim, čak su i najreakcionarnije novine, uz dvije iznimke, zapanjene strašnim novostima, naprosto donijele prikaz onoga što se dogodilo, bez ikakva komentara. Prva iznimka bile su takozvane ‘liberalne’ novine (ondašnja vlada bila je takvog usmjerenja) koje su, nakon uvoda u kojemu su objavile nepokolebljivu naklonost radničkoj stvari, istaknule kako u vremenima revolucionarnih nemira vladi dolikuje da bude pravedna ali čvrsta, i da je daleko najmilosrdniji način postupanja s ubogim luđacima koji nasrću na same temelje društva (koje ih je učinilo ubogima i ludima) taj da ih se smjesta ustrijeli, kako bi se spriječilo da drugi budu dovedeni u položaj u kojemu bi mogli biti ustrijeljeni. Ukratko, odlučna akcija vlade pohvaljena je kao vrhunac ljudske mudrosti i milosrđa, i klicalo se uspostavi epohe razumne demokracije koja će biti slobodna od tiranskih hirova socijalizma.

Drugu iznimku činile su novine za koje se držalo da su među najžešćim protivnicama demokracije, a to su i bile; no njihov urednik pronašao je ljudskosti u sebi te progovorio u osobno, a ne u ime svojih novina. U nekoliko jednostavnih, ogorčenih riječi tražio je od ljudi da razmisle o tome koliko vrijedi društvo koje se mora braniti pokoljem nenaoružanih građana, pozvao vladu da ukine opsadno stanje te zahtijevao da se generalu i njegovim časnicima sudi za ubojstvo. Otišao je i dalje te ustvrdio da, što god sâm mislio o doktrinama socijalista, želi podijeliti sudbinu naroda dokle god se vlada ne iskupi za svoje zvjerstvo pokazujući da je spremna poslušati zahtjeve ljudi koji znaju što žele i koje je zapuštenost društva primorala da na ovaj ili onaj način objave svoje zahtjeve.

Naravno, tog su urednika smjesta uhitile vojne snage, ali njegove hrabre riječi već su dospjele u ruke javnosti i izazvale su silan učinak: toliki da je vlada, nakon kraćeg oklijevanja, ukinula opsadno stanje, iako je istodobno ojačala i postrožila vojnu organizaciju. Trojica pripadnika Odbora za javnu sigurnost ubijena su na Trafalgar Squareu, a većina ostalih vratila se na svoje staro okupljalište i ondje mirno iščekivala događaj. Ondje su uhićeni u ponedjeljak ujutro, i general, koji je bio običan vojni stroj, bio bi ih smjesta ustrijelio da vlada nije ustuknula pred odgovornošću ubijanja ljudi mimo ikakva suđenja. Isprva se govorilo o tome da će im suditi posebno sudačko vijeće, kako se to nazivalo – tj. skup ljudi čiji je posao bio da ih proglašuju krivim. No glave su se u vladi ohladile te su zatvorenici dovedeni pred okružni sud. Ondje je vladu dočekao nov udarac; jer unatoč nalogu suca, koji je porotu izričito uputio da zatvorenike proglasi krivima, ovi su bili oslobođeni optužbe, a porota je presudi dodala izjavu u kojoj je osudila postupak vojske, neobičnim ondašnjim rječnikom, kao ‘nepromišljen, nesretan i nepotreban’. Odbor za javnu sigurnost ponovo je počeo zasjedati i otada je predstavljao zbornu mjesto oporbe Parlamentu. Vlada je sada popuštala na svakom koraku i hinila da udovoljava zahtjevima naroda, iako je među vođama dviju takozvanih suprotstavljenih stranaka u parlamentarnoj borbi frakcija pokrenuta opsežna urota u svrhu provođenja tobožnjeg državnog udara. Dobronamjerni dio javnosti bio je ushićen i smatrao je da je svaka opasnost od građanskog rata prošla. Pobjeda naroda slavila se na golemim okupljanjima u parkovima i drugdje, u spomen na žrtve velikoga krvoprolića.

No provedene mjere za pomoć radnicima, iako su višim staležima izgledale razorno revolucionarne, nisu bile dovoljno temeljite da bi narodu osigurale hranu i pristojan život, i morale su biti dopunjene nepisanim odredbama bez zakonske valjanosti. Premda su vladu i parlament podržavali sudovi, vojska i 'društvo', Odbor za javnu sigurnost postao je određena snaga u zemlji, koja je odista zastupala proizvodne klase. U vrijeme koje je uslijedilo nakon oslobođenja njegovih članova počeo se iznimno razvijati. Njegovi stari članovi nisu imali osobite organizacijske sposobnosti, iako su to uz iznimku nekolicine sebičnjaka i izdajica bili čestiti, odvažni ljudi, a mnogi među njima bili su veoma nadareni na drugim područjima. Ali sada kad su vremena pozivala na izravno djelovanje, u prvi plan stupili su ljudi sposobni da ga pokrenu, i vrlo brzo narasla je nova mreža radničkih udruženja, čiji je isključivi cilj bio taj da zajednica uplovi u luku komunizma. Budući, pak, da su na sebe preuzela vodstvo u svakidašnjoj radničkoj borbi, uskoro su postala glasnogovornicima i posrednicima u ime cjelokupne radničke klase, i proizvodni špekulanti postali su nemoćni pred takvim savezom, uviđajući da su, ako *njihov* odbor, Parlament, ne skupi hrabrosti i ponovo ne započne građanski rat te stane pucati na sve strane, primorani udovoljavati zahtjevima ljudi koje su zapošljavali i plaćati im sve veće nadnice za sve kraće radno vrijeme. No jednog su saveznika ipak imali, a to je bio slom cjelokupnog sustava zasnovanog na svjetskom tržištu i njegovoj opskrbi, koji se ubrzano bližio. To je sada cijelom narodu postalo tako jasno te su srednji slojevi, nakratko zgroženi i ustiju punih riječi osude za vladu zbog velikog pokolja, načinili gotovo masovan preokret i pozvali vladu da se pobrine za cijelu stvar i okonča tiraniju socijalističkih vođa.

Na taj poticaj, reakcionarna zavjera razotkrivena je vjerojatno i prije no što je sazrela, no ovaj put su narod i njegovi vođe bili upozoreni te su, prije nego što su se reakcionari mogli pokrenuti, poduzeli korake koje su smatrali nužnima.

Liberalnu vladu (očito u dosluhu) porazili su konzervativci, iako su potonji bili nominalno u uvjerljivoj manjini. Narodni zastupnici u parlamentu dobro su razumjeli što to znači i, nakon pokušaja da se za svoju stvar izbore pomoću podjela u Donjem domu, uložili su prosvjed, napustili parlament i zajedno otišli u Odbor za javnu sigurnost; i tako se građanski rat iznova rasplamsao.

No njegov prvi čin nije bio obična borba. Nova torijevska vlada bila je odlučna djelovati, ali se nije usudila ponovo proglasiti opsadno stanje, nego je poslala odred vojnika i policije da odreda uhite sve članove Odbora za javnu sigurnost. Oni se nisu odupirali, iako su mogli, jer su sada raspolagali značajnim brojem ljudi potpuno pripremljenih za krajnje slučajeve. Ali odlučili su najprije upotrijebiti oružje koje su smatrali moćnijim od ulične borbe.

Članovi Odbora tiho su otišli u zatvor, ali su za sobom ostavili svoj duh i svoju organizaciju. Jer, oni nisu ovisili o pomno uređenom središtu podvrgnutom svakovrsnim opetovanim provjerama, nego o golemome mnoštvu ljudi svesrdno naklonjenih pokretu, povezanih brojnim sponama s malim središtima pomoću vrlo jednostavnih uputa. Te su upute sada bile provedene.

Sutradan ujutro, dok su se reakcionarni vođe smijuljili iščekujući učinak što će ga novinski izvještaj o njihovom udarcu imati na javnost – nikakve se novine nisu pojavile; i tek je oko podneva nekoliko raštrkanih araka, po prilici veličine sedamnaestostoljetnih tiskovina, koje su izradili policajci, vojnici, poslovođe i novinari, prokolalo ulicama. Ljudi su ih pohlepno grabili i čitali, ali u tom je času ozbiljni dio njihovih novosti već bio lanjski snijeg, i nikome nije trebalo reći da je počeo sveopći štrajk. Vlakovi nisu vozili, telegrafi nisu radili; meso, riba i povrće dovezeno na tržnice ostavljeno je neraspakirano da trune; tisuće obitelji iz srednjeg sloja, čiji je sljedeći obrok potpuno ovisio o radnicima, preko svojih odrješitijih članova iz petnih žila su se upinjale da namire dnevne prehrambene potrebe, a one među njima koji su uspjeli otkloniti strah pred

onime što će uslijediti donekle je i zabavljao taj neočekivani piknik, po čemu se dalo naslutiti nadolazeće vrijeme, u kojemu će svekoliki rad postati ugodan.

Tako je protekao dan, a vlada se predvečer poprilično izbezumila. Imala je samo jedno sredstvo za gušenje narodnih pokreta, naime голу silu, ali nisu imali protiv koga iskoristiti svoju vojsku i policiju: na ulicama nije bilo naoružanih skupina; uredi Udruženih radnika bili su sada, barem naoko, pretvoreni u mjesta za pomoć ljudima izbačenima s posla, a pod tim se okolnostima nisu usuđivali hapsiti ljude zauzete takvim poslom, tim više što su se upravo te noći brojni ugledni ljudi obratili tim uredima za pomoć i progutali milostinju revolucionara skupa sa svojom večerom. Stoga je vlada mjestimično rasporedila vojnike i policajce pa je te noći mirovala, iščekujući sutradan javni proglas 'pobunjenika', kako su ih počeli zvati, koji bi joj pružio priliku da na ovaj ili onaj način stupi u akciju. Ostali su razočarani. Obične novine toga su jutro odustale od borbe, i tek se jedan veoma žestok reakcionarni list (po imenu *Daily Telegraph*) odvažio pojaviti te je biranim izrazima osudio 'pobunjenike' zbog njihove ludosti i nezahvalnosti kojom paraju utrobu svoje 'zajedničke majke', Engleske Nacije, na dobrobit nekolicine pohlepkih plaćenih rovara i budala koje oni obmanjuju. S druge strane, socijalističke novine (od kojih su samo troje, kao predstavnici ponešto različitih struja, bile objavljujane u Londonu) izašle su dupkom pune valjano otisnuta sadržaja. Pomamno ih je pokupovala cijela javnost, koja je, dakako, kao i vlada, u njima očekivala neki manifest. Ali u njima nisu našli nijednu riječ koja bi se ticala velike teme. Činilo se kao da su njihovi urednici prekopali svoje ladice u potrazi za člancima koji bi bili na mjestu četrdeset godina prije, pod stručnim nazivom 'obrazovni članci'. Bili su to većinom izvrsni i neuvijeni prikazi učenja i prakse socijalizma, lišeni prenatrženosti, zlobe i grubih riječi, i na javnost su, usred sve tadašnje brige i straha, djelovali poput proljetnog lahora. Iako je znalcima bilo jasno da je značenje toga poteza u igri bilo čisti prkos i znak nepomirljivog neprijateljstva spram tadašnjih vladara društva, te iako ih 'pobunjenici' i nisu namijenili ničemu drugom, ti su tekstovi uistinu imali učinka kao 'obrazovni članci'. Međutim, 'obrazovanje' drukčije vrste u javnosti je nezadrživo uzimalo maha i vjerojatno malko i razbistrilo glave.

Članovi Vlade bili su pak posve užasnuti tim činom 'bojkota' (tada raširen šatrovački izraz za takvo odbijanje suradnje). Njihova su vijećanja postala sumanutna i krajnje kolebljiva: sad bi se založili za odustajanje od trenutačne zavjere dok ne osmisle sljedeću, a već za sat vremena malne bi izdali nalog da se listom pohapse pripadnici svih radničkih odbora; malo zatim samo što nisu zapovijedili svom oštroumnome mladom generalu da pronađe bilo kakvu izliku za još jedno krvoproliće. No kad bi se prisjetili da su vojnici u toj 'bitci' na Trafalgar Squareu bili toliko zgroženi pokoljem koji su počinili te ih se ne bi moglo nagnati na još jednu paljbu, ponovno im je pomanjkalo one strahotne hrabrosti potrebne za izvršenje još jednoga krvoprolića. U međuvremenu su zatvorenici, drugi put izvedeni pred suce pod jakom pratnjom vojnika, drugi put vraćeni u istražni zatvor.

Štrajk se nastavio i toga dana. Radnički odbori su bili prošireni te su pritekli u pomoć velikom broju ljudi, jer su s pomoću radnika na koje su se mogli osloniti organizirali značajnu proizvodnju hrane. Popriličan broj imućnih ljudi bio je sada primoran potražiti pomoć od njih. No dogodilo se još nešto neobično: družina mladića iz viših staleža naoružala se i hladnokrvno stala pljačkati po ulicama, uzimajući što im je odgovaralo od jestvina i prenosivih stvari na koje bi naišli u trgovinama koje su se usudile otvoriti svoja vrata. Tu su operaciju izveli u Oxford Streetu, tada velikoj ulici punoj svakovrsnih trgovina. Vlada, u taj sat u jednom od svojih popustljivih raspoloženja, smatrala je to lijepom prilikom da pokaže svoju nepristranost u održavanju 'reda' te je naložila da se ti gladni bogati mladići pohapse; ovi su, međutim, policiju iznenadili hrabrim otporom, pa

su pobjegli svi osim trojice. Vlada nije stekla ugled sa svoje nepristranosti koji je očekivala od tog poteza, jer je zaboravila da večernje novine ne izlaze, a opis okršaja se proćuo, ali u iskrivljenom obliku; o njemu se, naime, pričalo naprosto kao o haranju izgladnjelih ljudi iz istočnoga, radničkog dijela Londona, i svi su smatrali da je prirodno da Vlada, kada i gdje bude mogla, tome stane na kraj.

Te večeri zatvorene su pobunjenike u ćelijama posjetile *veoma* uljudne i simpatične osobe, koje su im ukazale na njihovo samoubilačko ponašanje i na to koliko su njihovi ekstremni postupci opasni po narodnu stvar. Jedan od zatvorenika je kazao: 'Bilo je zabavno uspoređivati bilješke kad smo izašli zahvaljujući pokušaju Vlade da u zatvoru ponaosob nešto izvuče iz nas, i vidjeti kako smo odgovarali na laskanje "oštroumnih i ugladenih" ljudi zaduženih da nas ispipaju. Jedan od nas se smijao, drugi je izaslanicima pripovijedao uvrnute i nevjerovatne priče, treći je mrko šutio, četvrti je prokleo uljudnog špijuna i kazao mu da zaveže – i to je bilo sve što su izvukli iz nas.'

Tako je prošao drugi dan velikoga štrajka. Svim mislećim ljudima bilo je jasno da će treći dan donijeti krizu, jer su trenutačna napetost i slabo prikriveni strah bili neodrživi. Vladajući su slojevi, kao i nepolitčari iz srednje klase koji su bili njihova prava snaga i podrška, bili poput ovaca bez pastira: doslovce nisu znali što da čine.

Ustanovili su da moraju poduzeti jedno: pokušati navesti 'pobunjenike' da nešto učine. I tako su se sutradan, ujutro trećega dana štrajka, članovima Odbora za javnu sigurnost, kad su se ponovo pojavili pred sućem, obratili s najvećom mogućom ljubaznošću – prije kao prema poslanicima i ambasadorima nego kao prema zatvorenicima. Ukratko, sudac je primio naloge, i tek je uz otegnut, glupav govor kakav bi u poruzi bio mogao napisati Dickens, pustio zatvorenike na slobodu, a oni su se vratili na svoje zborna mjesto i odmah počeli zasjedati. Bilo je krajnje vrijeme. Jer, toga trećeg dana u narodu je nastalo pravo komešanje. Postojao je, naravno, neizmjeran broj radnika koji nisu bili ni najmanje organizirani: ljudi koji su bili naviknuti djelovati vođeni svojim gospodarima, odnosno vođeni sustavom kojega su njihovi gospodari bili dijelom. Taj se sustav sada raspadao, i kako su se ti ljudi riješili negdašnjeg pritiska gospodara, činilo se vjerojatnim da će njima ovladati isključivo životinjske potrebe i strasti, a da će ishod toga biti korenitiji preokret. To bi se bez sumnje i dogodilo da golema masa nije u prvom redu bila prožeta socijalističkim nazorima, a u drugom zbiljskim dodirom s deklariranim socijalistima, od kojih su mnogi, čak većina, bili članovi spomenutih radničkih udruženja.

Da se išta takvo dogodilo nekoliko godina prije, kad se na gospodare rada još gledalo kao na prirodne vladare naroda te su čak i najbjedniji i najneukiji ljudi u njima tražili potporu puštajući da im deru kožu, bio bi uslijedio potpun slom cjelokupnog društva. No dug niz godina tijekom kojih su radnici naučili prezirati svoje vladare ukinuo je njihovu ovisnost o njima te su se sada počeli uzdati (što je bilo i donekle opasno, kao što su pokazala zbivanja) u nezakonite vođe koje su ti događaji isturili u prvi plan; i premda je većina njih sada postala običnim figurama, njihova su imena i ugled bili korisni u nastaloj krizi kao privremena zamjena.

Ućinak vijesti o oslobađanju Odbora dao je, dakle, Vladi, nešto vremena da predahne: radnici su, naime, novost primili s beskrajnom radošću, a čak su i imućni u njoj vidjeli odgodu golog razaranja pred kojim su počeli strepiti, dok je strah od njega većina pripisivala slabosti Vlade. U danom su trenutku u tome možda imali i pravo."

"Kako to mislite?" upitao sam. "Što je Vlada mogla učiniti? Često sam pomišljao da bi u takvoj krizi bila bespomoćna."

“Ne sumnjam, dakako, da bi stvari na dulji rok ispale kao što jesu. No da se Vlada mogla prema svojoj vojsci odnositi kao prema pravoj vojsci, i da se mogla njome služiti strateški kao što bi činio neki general, gledajući u narodu otvorenog neprijatelja na kojega valja pucati i tjerati ga gdje god se pojavi, vjerojatno bi u to vrijeme bila izvojsmila pobjedu”, odvrati stari Hammond.

“No bi li vojnici djelovali protiv svoga naroda na taj način?” upitah.

“S obzirom na sve što sam čuo, mislim da bi tako postupili da su naišli i na odrede ma kako loše naoružanih i slabo organiziranih ljudi. Čini se, također, da bi prije pokolja na Trafalgar Squareu bili mogli bez zadržke pucati na nenaoružano mnoštvo, iako su bili uvelike prožeti socijalizmom. Razlog tome bio je taj što su strahovali da bi naoko nenaoružani ljudi mogli upotrijebiti eksploziv zvan dinamit, kojim su se radnici uoči tih zbivanja često hvastali, iako se ispostavilo da je od male koristi kao ratno oruđe, s obzirom na ono što se od njega očekivalo. Dakako, vojni časnici potpirivali su taj strah do krajnjih granica, pa su obični vojnici tom prilikom vjerojatno mislili da ih vode u beznadnu bitku s ljudima koji su stvarno naoružani i čije je oružje tim strašnije jer je sakriveno. Nakon toga krvoprolića, međutim, bilo je uvijek dvojbeno bi li običan vojnik zapucao na nenaoružanu ili polunaoružanu gomilu.”

“Običan vojnik? Bilo je, dakle, i drugih boraca protiv naroda?”

“Jest”, odvrati on, “ubrzo ćemo doći na to.”

“Svakako”, rekoh, “bolje je da nastavite s pričom. Vidim da nam vrijeme brzo odmiče.”

“Vlada nije gubila vrijeme u pokušaju da se nagodi s Odborom za javnu sigurnost, jer nije mogla razmišljati ni o čemu osim o trenutačnoj opasnosti. Poslala je opunomoćenog izaslanika da pregovara s tim ljudima, koji su nekako pridobili duh građana za sebe, dok su formalni vladari imali vlast samo nad njihovim tijelima. Sada nema potrebe da ulazimo u pojedinosti primirja (jer o tome je bila riječ) između dviju ugovornih strana, Vlade carstva Velike Britanije i šačice radnih ljudi (kako su ih tada prezrivo nazivali), među kojima je bilo nekoliko vrlo sposobnih i predanih osoba, iako, kao što rekoh, sposobniji ljudi u ono vrijeme nisu bili priznati vođe. Ishod je bio taj da se svim jasno određenim zahtjevima naroda moralo udovoljiti. Danas možemo vidjeti da većina tih zahtjeva sama po sebi nije bila vrijedna ni postavljanja niti otpora, ali u to doba ih se smatralo najvažnijima, a ako ništa drugo bili su znaci pobune protiv bijednog sustava života koji se tada počeo urušavati. Jedan je zahtjev, međutim, bio od krajnje neposredne važnosti, i Vlada se silno trudila da ga mimoide; ali kako nije imala posla s budalama, naposljetku je morala popustiti. Bio je to zahtjev za priznavanjem i formalnim statusom Odbora za javnu sigurnost i svim udruženjima pod njegovim okriljem. To je bjelodano značilo dvoje: prvo, opće pomilovanje ‘pobunjenika’, velikih i malih, koje se, bez izričite objave građanskog rata, više nije moglo napadati; i, potom, nastavak organizirane revolucije. Vlada je uspjela ishoditi samo jedno, a to je bio naziv. Grozni revolucionarni naslov je odbačen te je udruženje, zajedno sa svojim ograncima, počelo djelovati pod uglednim imenom ‘Vijeće za pomirenje i njegovi mjesni uredi’. Pod tim je imenom stalo na čelo naroda u građanskom ratu koji je uskoro uslijedio.”

“O”, rekoh pomalo zabezeknut, “građanski se rat dakle nastavio unatoč svemu što se dogodilo?”

“Tako je”, odgovori on. “U stvari, upravo to zakonsko priznanje omogućilo je građanski rat u uobičajenom smislu rata; ono je odijelilo borbu od pukih pokolja s jedne, te trpljenja i štrajkova s druge strane.”

“A možete li mi reći kako se vodio rat?”

“Da”, reče, “imamo o tome zapisa napretek, a njihovu vam bit mogu izložiti u nekoliko riječi. Kao što sam vam rekao, reakcionari se nisu mogli osloniti na obične vojnike, ali časnici su općenito bili spremni na sve, jer bili su to mahom najgluplji ljudi u zemlji. Što god Vlada učinila,

velik dio višega i srednjeg sloja bio je odlučan pokrenuti kontrarevoluciju, jer im se komunizam, čiji su se obrisi nazirali, doimao posve neizdrživim. Družine mladih ljudi, poput onih pljačkaša za velikog štrajka o kojemu sam vam maločas govorio, naoružale su se i uvježbale te stale u svakoj prilici i pod svakom izlikom sukobiti s narodom na ulicama. Vlada im nije pomagala niti im se suprotstavljala, nego je stajala po strani i nadala se da će se nešto izleći iz svega toga. Ti 'Prijatelji poretka', kako su se nazivali, isprva su imali stanovitog uspjeha te su se ohrabрили; za pomoć su pridobili mnoge časnike redovne vojske i zahvaljujući njima raspolagali su svakojakom vojnom opremom. Dio njihove taktike sastojao se od nadziranja, pa čak i zauzimanja onodobnih velikih tvornica, neko su vrijeme, primjerice, držali cijelo mjesto po imenu Manchester koje sam vam malo prije spomenuo. Svojevrsan neregularan rat vodio se diljem zemlje, a Vlada, koja je isprva hinila da ne zna za sukobe, ili se prema njima odnosila kao prema pukim pobunama, naposljetku se izjasnila za 'Prijatelje poretka', priključila njihovim odredima svu redovnu vojsku koju je mogla i očajnički se trudila savladati 'pobunjenike', kako su ih sada opet zvali, a tako su oni nazivali i sami sebe.

Bilo je prekasno. Svaka pomisao na mir na temelju nagodbe nestala je na obje strane. Bilo je razvidno da će se sve okončati ili posvemašnjim ropstvom za sve osim za povlaštene, ili sustavom života zasnovanom na jednakosti i komunizmu. Lijenost, beznađe i, ako tako mogu reći, kukavičluk prethodnog stoljeća, odmijenjeni su gorljivim, nemirnim junaštvom otvoreno revolucionarnog razdoblja. Ne kažem da su ljudi u to doba predviđali život kakav mi danas vodimo, ali postojao je neki opći nagon koji ih je vodio prema bitnome dijelu toga života, a mnogi su s onu stranu tadašnje očajničke borbe jasno vidjeli mir koji će ona donijeti. Ljudi toga vremena koji su bili na strani slobode nisu, držim, bili nesretni, iako su ih mučili strahovi i nade, a katkad razdirale sumnje i sukob dužnosti koji je bilo teško pomiriti."

"Ali kako je narod, revolucionari, vodio rat? Koje su bile osnove uspjeha na njihovoj strani?"

Postavio sam to pitanje jer sam želio skloniti starca na konkretnu povijest i odvratiti ga od zamišljenog raspoloženja kojemu su stari ljudi toliko skloni.

A on odgovori: "Pa, nije im manjkalo organizatora; jer sâm sukob, u doba kad su, kao što vam rekoh, ljudi iole snažnijeg duha posve prestali razmišljati o svakidašnjim životnim zanimanjima, razvio je među njima potrebnu darovitost. Štoviše, prema svemu što sam čuo i pročitao, itekako sumnjam u to da bi se bez toga naizgled strašnoga građanskog rata među radnicima razvio talent za upravljanje. Kako god bilo, u tome su uspjeli, i na čelo su im došli vođe više nego ravni najboljima među reacionarima. K tome, nisu imali poteškoća u nabavi vojne opreme, jer je onaj revolucionarni nagon tako djelovao na obične vojnike da je veći, a zacijelo i najbolji dio vojnika stao na stranu naroda. No glavni element njihova uspjeha bio je taj da su radnici, gdje god nisu bili izvrgnuti prisili, radili, ne za reacionare, nego za 'pobunjenike'. Reacionari nisu mogli pridobiti nikoga da radi za njih osim u okruzima u kojima su bili svemoćni, a čak su i u njima bili suočeni s neprestanim ustancima; i nigdje i ni u kojem slučaju nisu mogli ništa ishoditi bez zapreka, mrkih pogleda i prkosa. Stoga njihova vojska ne samo da je bila posve iscrpljena poteškoćama s kojima se morala nositi nego su i ljudi izvan borbe koji su stali na njihovu stranu bili tako pritisnuti brigom, mržnjom i tisućama sitnih nevolja i neugodnosti te im je život u tim uvjetima postao gotovo neizdrživ. Nerijetki su među njima doista i svisnuli od briga, a mnogi su počinili samoubojstvo. Dakako, golem broj njih djelatno se pridružio reakciji i u žestini sukoba pronašao stanovitu utjehu u svojoj bijedi. Napokon, tisuće njih je popustilo i predalo se 'pobunjenicima', a s obzirom na broj posljednjih svima je postalo jasno da ideal koji je nekoć bio beznadan sada trijumfira te da je beznadna upravo ideja ropstva i povlaštenosti."

18. Početak novog života

“I tako ste se”, rekoah, “izbavili iz svih nevolja. Jesu li ljudi bili zadovoljni novonastalim poretkom?”

“Ljudi?” upita on. “Pa, zacijelo je svima bilo drago što je nastupio mir, osobito kad su ustanovili, a morali su, da nakon svega ne žive odveć loše, čak ni oni nekoć bogati. Što se tiče onih koji su bili siromašni, tijekom cijeloga rata, koji je trajao oko dvije godine, njihov se položaj popravljao, unatoč borbama; a kad je najzad došao mir, veoma brzo stali su grabiti krupnim koracima prema pristojnom životu. Velika poteškoća počivala je u tome što su nekadašnji siromasi imali veoma oskudnu predodžbu o pravom užitku života: oni, da tako kažemo, nisu dovoljno tražili, nisu znali kako dovoljno tražiti od novoga stanja stvari. Možda i nije bila loša okolnost što ih je potreba za obnovom imovine razorene tijekom rata primorala da rade gotovo jednako naporno kao što su bili naviknuti prije Revolucije. Jer svi se povjesničari slažu u tome da nikad nije bilo rata u kojemu su se toliko uništavala dobra i oruđe za njihovu izradu kao u tome građanskom ratu.”

“To me prilično čudi”, rekoah.

“Doista? Ne razumijem zašto”, reče Hammond.

“Pa”, odvratih, “zato što je stranka poretka imovinu zacijelo smatrala svojim vlasništvom, kojega ni dio ne bi trebao pripasti njihovim robovima u slučaju da pobijedi. S druge strane, pak, ‘pobunjenici’ su se borili upravo za vlasništvo nad tim bogatstvom, i pomislio bih da će, naročito kad su vidjeli da pobjeđuju, paziti da razore što je manje moguće dobara koja će im uskoro pasti u ruke.”

“Bilo je, međutim, kao što sam vam kazao”, reče on. “Stranka poretka se, kad se pribrala od početne kukavičke zatečenosti – ili, ako hoćete, kad je uvidjela da će, što god se zbilo, biti uništena, stala žestoko boriti, ne mareći što čini dokle god je nanosila gubitke neprijatelju koji im je oduzeo slasti života. Što se tiče ‘pobunjenika’, rekao sam vam da im, kad je izbio pravi rat, nije bilo stalo do toga da sačuvaju bijedne ostatke onoga što su imali. Česta je izreka među njima glasila: neka se iz zemlje počisti sve osim smionih živih ljudi, radije nego da ponovo dospijemo u ropstvo!”

Kraće je vrijeme šutke razmišljao, pa kazao:

“Kad je sukob uistinu počeo, vidjelo se koliko je malo ikakvih vrijednosti bilo u starome svijetu ropstva i nejednakosti. Shvaćate li što to znači? U doba o kojemu razmišljate i o kojemu, čini se, toliko znate, nije bilo nikakve nade; ničega osim jednoličnog klipsanja kljusadi tjerane bičem. No u doba kreševa koje je uslijedilo, sve je bilo nada: ‘pobunjenici’ su se napokon osjećali dovoljno snažni da nanovo izgrade svijet od njegovih ostataka – a to su i učinili!” reče starac, dok su mu oči blistale pod nadvijenim obrvama, pa produži: “A njihovi su protivnici napokon naučili nešto o stvarnosti života, o njegovu čemeru, o kojemu oni – naime njihov stalež – nekoć nisu ništa znali. Ukratko, dva suparnika, radnik i gospodin, između sebe...”

“Između sebe su”, priklopih hitro, “uništili komercijalizam!”

“Da, da, DA”, reče on, “tako je. A drukčije ga se i nije moglo uništiti; osim, možda, tako da je cijelo društvo tonulo sve dublje, dok na koncu ne bi dospjelo u stanje nalik na barbarstvo, ali lišeno nade i užitaka barbarstva. Nije li kraći, oštrij lijek bio najpogodniji?”

“Zacijelo”, odvratih.

“Da”, reče starac, “svijet je bio drugi put rođen, a kako se to moglo dogoditi bez tragedije? Osim toga, razmislite. Duh novoga doba, našega doba, imao je biti užitek u životu svijeta, snažna i smiona ljubav spram same kore i površine zemlje na kojoj čovjek obitava, takva kakvu ljubavnik ćuti spram same puti žene koju ljubi; to je, velim, imao biti novi duh našega vremena. Sva su druga raspoloženja osim ovoga bila iscrpljena: neprestana kritika, neizmijerna radoznalost u pogledu ljudskih navika i misli, kojoj su bili skloni drevni Grci, a kojima takve stvari nisu bile toliko sredstvo koliko svrha, nepovratno je nestala; a od nje nije bilo ni sjene ni u takozvanoj znanosti devetnaestoga stoljeća, koja je, kao što zacijelo znate, pretežno bila privjesak trgovačkom sustavu, a nerijetko i privjesak redarstvu toga sustava. Prividu unatoč, bila je ograničena i kukavička, jer zapravo nije vjerovala u sebe. Bila je ona ishod, a ujedno i jedino olakšanje, nesreće toga razdoblja koja je čak i bogatima zagorčavala život i koju je, kao što na svoje oči možete vidjeti, velika promjena izbrisala. Srodniji našem načinu gledanja na život bio je duh srednjega vijeka, za koji su raj i život na onome svijetu bili tako stvarni da su za ljude toga doba postali dijelom života na zemlji, a koji su sukladno tome ljubili i resili, unatoč asketskim učenjima svoje formalne vjere, koja im je nalagala da ga preziru.

Ali ni toga, kao ni čvrste vjere u raj i pakao kao u dvije zemlje u kojima se može živjeti, više nema, i mi sada, riječju i djelom, vjerujemo u trajan život svijeta ljudi i takorekuć dodajemo svaki dan toga zajedničkog života maloj zalih dana koju nam naše obično pojedinačno iskustvo donosi; i stoga smo sretni. Čudite li se tome? U prošlim vremenima, doduše, ljudima se govorilo da ljube svoje bližnje, da vjeruju u religiju čovječanstva i tome slično. Ali, vidite, upravo srazmjerno tome kako je sebe uzvisio i usavršio svoj um u dostatnoj mjeri da bude kadar cijeniti takvo shvaćanje, čovjeka je odbila vanjština pojedinaca koji su tvorili mnoštvo što ga je on imao štovati; a tu je odbojnost mogao izbjeći jedino stvaranjem konvencionalne apstrakcije čovječanstva koja je imala malo stvarne ili povijesne veze s ljudskim rodnom – rodnom koji je u njegovim očima bio podijeljen na slijepe tirane s jedne strane i bezvoljne, ponižene robove s druge. Ali gdje su sada zapreke prihvaćanju religije čovječanstva, kad su žene i muškarci koji tvore čovječanstvo slobodni, sretni i u najmanju ruku poduzetni, a najčešće i tjelesno lijepi, kad su okruženi lijepim stvarima vlastite izrade i prirodom koja je uslijed dodira s ljudskim rodnom poboljšana, a ne narušena? To nam je namrlo ovo doba svijeta.”

“Čini se da je tako”, rekoh, “ili bi moralo biti, ako je ono što sam na svoje oči vidio znak života koji u cjelini vodite. Možete li mi sada nešto reći o vašem napretku nakon godina borbe?”

“Lako bih vam mogao ispričati više nego što biste imali vremena slušati, ali vam barem mogu ukazati na jednu od glavnih teškoća s kojima smo se morali suočiti: kad su se ljudi nakon rata počeli sređivati, a njihov je rad dobro popunio jaz u imovini izazvan ratnim razaranjem, kao da se pojavilo stanovito razočaranje te se činilo da će se predviđanja nekih reakcionara iz prošlih vremena ostvariti i da će mlitava razina svrsishodne udobnosti za neko vrijeme biti kraj naših težnji i uspjeha. Izostanak natjecateljskih pobuda nije se, dakako, odrazio na potrebnu proizvodnju zajednice, ali kakva korist od toga ako su ljudi omlitavjeli dobivši previše vremena za razmišljanje i dokono snatrenje? Nadvivši se nad nama, međutim, taj je tmurni oblak samo zaprijetio, i na koncu se raspršio. Iz onoga što sam vam već kazao vjerojatno naslućujete koji je bio utuk takvoj nesreći, imajući vazda na umu da su se mnoge stvari koje su se prije proizvodile – ropska roba za siromašne i neumjereno skupa roba za bogate – prestale izrađivati. Taj je utuk, ukratko, bio proizvodnja onoga što se nekoć nazivalo umjetnošću, ali danas među nama nema imena, jer je postalo nužan dio rada svakog čovjeka koji proizvodi.”

“Što! Zar su ljudi imali prilike i vremena njegovati lijepe umjetnosti usred očajničke borbe za život i slobodu o kojoj ste mi govorili?” upitah.

“Nemojte misliti da se novi oblik umjetnosti temeljio poglavito na sjećanju na umjetnost prošlosti; premda je, za divno čudo, građanski rat bio mnogo manje razoran po umjetnost nego po druge stvari, i premda je ono što je od umjetnosti opstalo u starim oblicima na krasan način oživjelo u kasnijem razdoblju borbe, osobito u pogledu glazbe i pjesništva. Umjetnost radnog užitka, kako bi je valjalo zvati, a o kojoj sada govorim, nastala je gotovo spontano, čini se, iz svojevrsnog nagona u narodu, koji više nije bio očajnički primoran na mučno i prenaporno rintanje, da čini najbolje što može radeći vlastitim rukama – da taj rad bude izvrstan u svojoj vrsti; a kad je to uzelo maha, u svijesti ljudi probudila se, čini se, žudnja za ljepotom, te su počeli sirovo i nespretno ukrašavati predmete koje su pravili; a jednom kad su se primili takvog posla, on je ubrzo počeo napredovati. Svemu tome uvelike je pridonijelo ukidanje prljavštine koju su naši izravni preci tako hladnokrvno podnosili, a zahvaljujući ležernom, ali ne i glupom seoskom životu koji je (kao što rekoh) prevladao, takav je rad među nama postao uobičajen. Tako smo napokon polako unosili užitak u svoj posao; tada smo postali svjesni tog užitka, stali smo ga njegovati i brinuti se da ga imamo u izobilju. A tada je sve postignuto, i postali smo sretni. Neka tako bude dok je svijeta i vijeka!”

Starca je obuzelo snatrenje, ne posve lišeno sjete, pomislih, ali nisam ga u njemu želio prekidati. Odjednom se trgnuo i kazao: “Evo, dragi goste, došli su Dick i Clara da vas povedu, i ovdje je kraj mojoj priči, zbog koje valjda niste požalili; dugi dan primiče se kraju, i čeka vas ugodna vožnja natrag do Hammersmitha.”

19. Povratak u Hammersmith

Nisam ništa rekao, jer nisam bio sklon praznoj uljudnosti prema njemu nakon tako ozbiljnog govora; no u stvari bih rado bio nastavio razgovarati sa starcem, koji je mogao razumjeti barem ponešto od mojih ustaljenih životnih nazora, dočim sam za mlađe ljude, unatoč svoj njihovoj ljubaznosti, doista bio biće s drugog planeta. Ali snalazio sam se najbolje što sam umio i prijazno se smiješio mladome paru, a Dick je uzvratilo osmijeh uz riječi: “E pa, goste, drago mi je da smo ponovno zajedno i da vi i moj rođak niste u razgovoru odlutali na drugi svijet; dok sam slušao one Velšane, pribojavao sam se da ćete ubrzo otići od nas te sam sebi već dočarao sliku pradjeda kako sjedi u predvorju, zuri u prazno i otkriva da već neko vrijeme ne govori nikome.”

Te su mi njegove riječi ulile priličnu nelagodu, jer mi je pred očima odjednom iskrsao prizor kukavne, prljave i bijedne tragedije života koji sam na neko vrijeme napustio; pred sobom sam tako reći vidio sve svoje čežnje za mirom i spokojem te se gnušao same pomisli o povratku u nj. No, smijuljeći se, starac je kazao:

“Ne boj se, Dick. U svakom slučaju nisam govorio u prazno, a ni samo našem novom prijatelju. Tko zna nisam li govorio mnoštvu ljudi? Jer možda se naš gost jednoga dana vrati narodu iz kojega je došao i prenese mu poruku od nas koja bi mogla biti plodonosna njima, a stoga i nama.”

Dick se doimao smeten te je rekao: “Pa, stari, nije mi posve jasno što ti je na umu. Mogu samo reći kako se nadam da nas neće napustiti: jer, zar ne vidiš, on je drukčiji od ljudi na koje smo navikli, i nekako nas navodi na razmišljanje o koječemu; i već osjećam da mogu bolje razumjeti Dickensa nakon što sam razgovarao s njime.”

“Da”, ubaci se Clara, “a ja mislim da ćemo ga za nekoliko mjeseci pomladiti; voljela bih vidjeti kako je izgledao bez bora na licu. Zar ne misliš da će izgledati mlađe nakon nekog vremena provedenog među nama?”

Starac odmahne glavom i usrdno me pogleda, ali joj ne odgovori, i tako smo nekoliko trenutaka bili bez riječi. Tada Clara prekine šutnju:

“Rođače, ne sviđa mi se ovo: nešto me muči, i osjećam kao da će se zbiti nešto neugodno. Našem si gostu govorio o nekadašnjoj bijedi i uživio se u nesretna prošla vremena, koja su sada oko nas u zraku pa osjećamo kao da čežnemo za nečim što ne možemo imati.”

Starac joj se ljubazno nasmiješi i reče: “Ako je tako, dijete drago, vrati se sadašnjem životu i ubrzo ćeš se otresti tog osjećaja.” Potom se okrenuo prema meni i upitao me: “Sjećate li se nečega sličnog ovome, goste, u zemlji iz koje dolazite?”

Ljubavnici su sada pošli u stranu i nježno čavrljali ne obazirući se na nas, pa sam tiho rekao: “Da, iz vremena dok sam bio sretno dijete za sunčanih praznika i imao sve čega sam se mogao sjetiti.”

“Tako je”, reče on. “Sjećate se kako ste me maločas bocnuli u vezi s drugim djetinjstvom svijeta. Vidjet ćete da je život u ovom svijetu sretan; bit ćete sretni ovdje – neko vrijeme.”

Ni ovaj put mi se nije dopala njegova jedva prikriivena prijetnja, i počeo sam se upinjati da se prisjetim kako sam dospio među ove neobične ljude, kad je starac razdraganim glasom uskliknuo:

“A sada, djeco, povedite svoga gosta i posvetite mu osobitu pažnju, jer vaša je zadaća da mu pružite lagodu tijela i spokoj duše: on nije ni izdaleka bio takve sreće kao vi. Sretan put, goste!” Uz te riječi toplo mi stegne ruku.

“Zbogom”, reko, “i mnogo vam hvala na svemu što ste mi ispričali. Običi ću vas čim se vratim u London. Smijem li?”

“Naravno”, reče, “svakako dođite – budete li mogli.”

“To neće biti odveć skoro”, reče Dick veselo, “jer sad je u jeku skupljanje sijena, pa ću ga provesti kroz sela između sjenokoše i žetve pšenice, da vidi kako žive naši prijatelji na sjeveru zemlje. Kad se bude žela pšenica svojski ćemo se primiti posla, nadam se – po mogućnosti u Wiltshireu; stajat će ga nešto muke taj život na otvorenom, a ja ću biti neumoljiv.”

“Ali povest ćeš me sa sobom, zar ne, Dick?” reče Clara položivši mu svoju dražesnu ruku na rame.

“Kako ne bih?” usklikne Dick razigrano. “Svake večeri poslat ćemo te dobrano umornu u postelju; i bit ćeš krasna onako preplanula vrata i ruku, u haljini bijeloj poput jasmína, pa će ti oni čudnovati, mrzovoljni hirovi, draga, hitro izvjetriti iz glavice. No tjedan dana košnje po sebi će posve dostajati u tu svrhu.”

Djevojka krasno porumenje, ali ne zbog srama nego od radosti, a starac se nasmiija i reče:

“Goste, vidim da će vam biti sasvim udobno, jer ne morate se bojati da će vam se ovo dvoje odviše nametati: bit će toliko zauzeti jedno drugim da će vas, siguran sam, u dobroj mjeri prepustiti samome sebi, a to je, uostalom, i prava ljubaznost prema gostu. O, ne morate se bojati ni da ćete biti suvišni. Ove ptičice u gnijezdu vole upravo to: imati nadohvat dobra prijatelja kojemu se mogu uteći kako bi ljubavne ushite ublažili običnim, trezvenim prijateljstvom. Osim toga, Dick, a Clara mnogo više, vole se povremeno raspričati, a vi znate da ljubavnici ne govore osim ako ih snađe nevolja, nego samo cvrkuću. Zbogom, dragi goste, neka vam bude sa srećom!”

Clara je prišla starom Hammondu, ovila mu ruke oko vrata, srdačno ga poljubila i rekla: “Vi ste draga stàrina, i možete mi se podrugivati koliko vas volja. Uskoro ćemo se ponovo vidjeti, a možete biti sigurni da će naš gost biti sretan s nama; iako, vidite, ima istine u onome što govorite.”

Još jedanput sam se rukovao s njime, pa smo izišli iz predvorja na trijem i na ulici zatekli Sivka koji nas je zapregnut čekao. Bio je valjano timaren, jer momčić od kojih sedam godina držao ga je za uzdu i odozdo svečano gledao u lice. Na konjevím leđima sjedila je četrnaestgodišnja djevojčica, koja je pred sobom držala trogodišnju sestricu, a druga djevojčica, oko godinu dana starija od dječaka, visjela je pozadi. Njih su troje dijelom bili zabavljeni jedenjem trešanja, dijelom tapšanjem i lupkanjem Sivka, koji je sve to dobroćudno primao, ali je strignuo ušima kad se pojavio Dick. Djevojčice su tiho sišle, prišle Clari i privilege se uz nju. Potom smo ušli u kočiju, Dick je zatresao uzdama, i odmah smo krenuli. Sivko je odmjereno kasao među ljupkim drvećem londonskih ulica, koje je svježí predvećernji zrak ispunjavalo miomirisom; sunce je, naime, već padalo.

Morali smo cijelim putem íći polako i ravnomjerno, jer je na ulicama u taj sat bilo mnoštvo ljudi. Gledajući tolike ljude, još mi je više u oči upala njihova vanjština; i moram reći da je moj ukus, naviknut na mrko sivilo, ili prije na smeđu boju devetnaestoga stoljeća, bio sklon osuditi šarolikost i sjaj njihove odjeće, te sam se čak odvažio to reći Clari. Doimala se prilično iznenađenom, čak pomalo srditom, i rekla je: “Ma, kako to mislite? Oni ne rade nikakav nečist posao, samo koriste lijepu večer za razonodu, i ništa im ne može uprljati odjeću. Hajdete, pa zar to sve ne izgleda lijepo? Ta nema na toj odjeći ničega drečavog i napadnog.”

To je zbilja bilo istina; jer mnogi su na sebi nosili boje koje, iako lijepe, nisu bile nimalo pretjerane, a sklad boja bio je savršen i divan.

Pa rekoh: “Da, tako je. Ali kako si svi mogu priuštiti tako skupu odjeću? Pogledajte! Eno sredovječna čovjeka u ozbiljnom sivom odijelu, ali odavde mogu vidjeti da mu je ruho satkano od vrlo fine vune i izvezeno svilom.”

“Mogao bi on nositi i otrcanu odjeću da ga je volja – to jest, kad ne bi mislio da bi time povrijedio ljude”, reče Clara.

“Ali recite mi, molim vas”, ustrajah, “kako to mogu sebi priuštiti?”

Čim sam to izustio shvatih da sam učinio svoju staru pogrešku, jer sam vidio kako se Dicku tresu ramena od smijeha; ali on nije kazao ni riječi, nego me prepustio nemilosrdnosti Clare, koja je rekla:

“Ne znam kako to mislite. Naravno da to možemo sebi priuštiti, inače ne bismo šili takvu odjeću. Lako bismo mogli reći: u redu, posvetit ćemo svoj rad tome da nam odjeća bude udobna; ali mi na tome ne stajemo. Zašto nam prigovarate? Čini li vam se da se mi izglednujemo kako bismo sebi skrojili lijepu odjeću? Ili mislite da ima nečega pogrešnog u tome što volimo da nam tijelo bude pokriveno jednako lijepo kao što su lijepa naša tijela, kao što je jelenje ili vidrino krzno otpočetka lijepo? Molim vas, što je vama?”

Sklonio sam se pred olujom i promrmljao neku ispriku. Moram reći da sam mogao znati da ljudi koji toliko vole arhitekturu neće zaostajati ni u ukrašavanju samih sebe, tim više što je oblik njihova ruha, izuzev njegove boje, bio ujedno lijep i umjeren – zastirao je obličje a da ga pritom nije skrivao ili karikirao.

Clara se uskoro smekšala, i dok smo se vozili prema prije spomenutoj šumi, kazala je Dicku:

“Znaš što, Dick: sada kad je Hammond Stariji vidio našega gosta u njegovoj neobičnoj odjeći, mislim da bismo mu morali pronaći nešto pristojno da odjene za naše sutrašnje putovanje: tim više što ćemo u suprotnom morati odgovarati na svakojaka pitanja o njegovoj odjeći i o tome odakle mu. Osim toga”, nadoda vragolasto, “kad bude pristalo odjeven, neće nas tako lako kriviti za djetinjastost s koje tratimo vrijeme nastojeći da jedni drugima budemo oku ugodni.”

“U redu, Clara”, reče Dick, “dobit ćeš sve što ti – što on želi. Potražiti ću nešto za njega prije nego što sutra ustane.”

20. Ponovno konačište u Hammersmithu

Razgovarajući tako i tiho se vozeći kroz mirisnu večer, stigli smo u Hammersmith, gdje su naši prijatelji lijepo dočekali. Boffin mi je, u novome gizdavom ruhu, dostojanstveno zaželio dobrodošlicu; tkalac me želio zadržati u razgovoru i izvući iz mene što mi je stari Hammond ispričao, ali se ponio veoma prijateljski i veselo kad ga je Dick opomenuo da se kloni toga; Annie se rukovala sa mnom i rekla da se nada da sam ugodno proveo dan – i to tako srdačno te sam se malko lecnuo kad su nam se ruke razdvojile; jer, da budem iskren, ona mi se sviđala više nego Clara, koja je uvijek bila u pomalo obrambenom stavu, dok je Annie bila sušta otvorenost te se činilo da bez najmanjeg napora iskreno uživa u svemu i svakome oko sebe.

Te je večeri priređena mala gozba, dijelom u moju čast, a dijelom, slutim, iako o tome nije bilo riječi, u čast toga što su Dick i Clara ponovo zajedno. Vino je bilo vrhunsko, prostorija je odimala mirisom bujnoga ljetnog cvijeća, a nakon večere imali smo ne samo glazbu (pri čemu je Annie, prema mom mišljenju, nadmašivala sve ostale milinom i jasnoćom glasa, kao i osjećajem i smislom za izvedbu) nego su se najzad stale kazivati priče te smo sjedili i slušali, a svijetlila nam je jedino ljetna mjesečina kroz krasne čipkaste ukrase na prozorima, kao da smo pripadali davno minulom vremenu, kad je knjiga manjkalo a umijeće čitanja bilo je rijetkost. Pa i doista, mogu ovdje reći da moji prijatelji, iako su, kao što ste zacijelo primijetili, mahom imali nešto reći o knjigama, s obzirom na istančanost manira i očito obilje dokolice, nisu bili osobiti čitači. Naročito je Dick, kad bi spomenuo neku knjigu, činio to držeći se kao čovjek koji je nešto postigao, kao da kaže: "Evo vidite, zaista sam to pročitao!"

Večer mi je prošla i prebrzo; jer tog sam se dana, prvi put u životu, naužio ljepote bez i trunke onog osjećaja proturječnosti, one strepnje pred nadolazećim rasulom koja bi me uvijek dotad obuzela kad bih se našao među krasnim umjetničkim djelima prošlosti, združenima s ljupkom prirodom u sadašnjosti; pri čemu je oboje, u stvari, bilo proizvod dugih stoljeća tradicije koja je primorala ljude na stvaranje umjetnosti a prirodu da se uklopi u duh vremena. Ovdje sam mogao uživati u svemu bez primisli o nepravdi i bijednom kuluku koji je omogućio moju dokolicu, o neznanju i jednoličnosti života koja me je navela na svesrdno uvažavanje povijesti, o tiraniji i borbi punoj straha i nesreće koja me učinila romantičnim. Jedini teret na mome srcu, kako se primicalo vrijeme lijeganja, bio je neodređen strah glede mjesta na kojemu ću se sutradan probuditi; ali suspregnuo sam taj osjećaj, otišao u postelju sretan i ubrzo usnuo čvrsto, bez snova.

21. Uz rijeku

Kad sam se, u prekrasno sunčano jutro, probudio, iskočio sam iz kreveta još uvijek pritisnut sinoćnjom bojazni, no ona se divno raspršila u trenutku kad sam se ogledao po svojoj maloj spavaćoj sobi i vidio likove naslikane na zidnoj žbuci, u blijedim ali čistim bojama, ispod kojih bijahu ispisani stihovi što sam ih i predobro poznao. Brzo sam obukao plavo odijelo spremno za mene, tako lijepo te sam se zacrvanio odjenuvši ga, čuteći uzbuđenje u iščekivanju praznika i ponovnog dolaska kući koje, iako sam ga dobro pamtio, nisam osjetio još od djetinjstva.

Činilo se da je prilično rano, i očekivao sam da ću se naći sâm u predvorju kad sam iz hodnika gdje se nalazila moja spavaća soba ušao u nj; ali istog trena susreo sam Annie, koja je pustila da joj metla padne i udijelila mi cjelov, posve bez značenja, bojim se, osim kao znak prijateljstva, iako se pritom zarumenjela, ne iz sramežljivosti nego iz prijateljskog užitka, pa se pognula, ponovo dohvatila metlu i nastavila čistiti, kimajući mi kao da mi kaže da joj ne budem na putu te da samo i dalje gledam; a to mi je, istinu govoreći, bilo prilično zabavno, jer joj je pomagalo još pet djevojaka, čije je ljupke figure, zauzete poslom lišenim žurbe, doista vrijedilo vidjeti, kao što je i njihovo veselo čavrljanje i smijeh kojim su popraćale malne znanstveni pristup svome poslu vrijedilo čuti. No Annie mi je ubrzo dobacila riječ ili dvije dok je odlazila na drugi kraj predvorja: “Goste”, rekla je, “drago mi je što ste rano na nogama, iako vas mi ne bismo uznemiravale; jer naša Temza je u šest i pol, u lipanjsko jutro, predivna rijeka; a kako bi bila šteta da to propustite, rekoše mi da vam samo ovdje vani dadem čašu mlijeka i malo kruha i odvedem vas u čamac, jer Dick i Clara već su posve spremni. Pričekajte pola minute dok pometem ovaj red.”

I tako je ubrzo ponovo odložila metlu i pavela me za ruku na terasu iznad rijeke, do stolića pod krošnjom, gdje su se moji kruh i mlijeko pretvorili u doručak kakav se samo mogao poželjeti, pa sjela uz mene dok sam jeo. Za koji časak do mene su došli Dick i Clara; djevojka je djelovala svježije i krasno u laganoj, svilom izvezenoj haljini, koja je za moje nesviknute oči bila neumjereno živih i blještavih boja, a i Dick je bio u lijepom odijelu od bijelog flanela. Clara je zadigla haljinu, zaželjela mi dobro jutro i rekla kroza smijeh: “Pogledajte, goste! Dotjerani smo barem koliko i bilo tko od ljudi koje ste sinoć bili skloni grditi; vidite već da nećemo natjerati ovaj blistavi dan i cvijeće da se posrame. Hajde, sada me grdite!”

“Ne bih, doista; vas dvoje izgledate kao da vas je sam ovaj dan stvorio, i izgrdit ću vas budem li grdio i njega”, otpovrnuh.

“Pa, znate”, reče Dick, “ovo je poseban dan – mislim, kao i svi ovi dani. Sjenokoša je u neku ruku, zbog lijepog vremena, bolja nego žetva žita; doista, ako po lijepom vremenu niste radili na polju, ne možete znati koliko je to ugodan posao. I žene tada izgledaju lijepo”, nadoda stidljivo. “Pa kad se sve sagleda, mislim da imamo pravo jednostavno ukrasiti takav dan.”

“Rade li pritom žene u svilenim haljinama?” upitah smiješeći se.

Dick je zaustio da mi trezvono odgovori, ali Clara mu je stavila ruku preko usta i rekla: “Ne, ne, Dick, ne zatrpavaj ga obavijestima, jer ću pomisliti da si se pretvorio u svoga starog rođaka. Neka to otkrije sam; neće morati dugo čekati.”

“Tako je”, složi se Annie, “neka ti opis prizora ne bude suviše podroban, inače će biti razočaran kad se zavjesa podigne. Ne želim da bude razočaran. Ali sada je vrijeme da krenete ako želite iskoristiti povoljnu razinu vode, kao i ovo sunčano jutro. Zbogom, goste.”

Poljubila me na svoj iskren, prijateljski način, i gotovo mi oduzela želju za predstojećim izletom; ali morao sam prijeći preko toga, jer je bilo jasno da tako sjajna žena zacijelo ima dolična ljubavnika svojih godina. Sišli smo pristanišnim stubama i ukrcali se u lijepu brodicu, ne odveć laganu kako bismo se sa svojim stvarima udobno smjestili, i zgodno urešenu; i netom smo ušli kad su do nas došli Boffin i tkalac da nas isprate. Potonji je svoju gizdavost sada zastro primjerenom radnom odjećom i šeširovom lepezasta oboda, koji je međutim skinuo da nam, u svojoj svečanoj ugladenosti starošpanjolskog stila, mahne u znak pozdrava. Dick je tada gurnuo čamac u rijeku i žustro se latio vesala, pa su nam se Hammersmith, njegova veličajna stabla i krasne kuće uz obalu počeli gubiti iz vida.

Dok smo se vozili, nisam mogao a da uz obećanu sliku sjenokoše usporedo ne stavljam sliku koje sam se sjećao, a osobito su preda mnom iskršavali prizori žena zauzetih tim radom: niz mršavih i sumornih spodoba pljosnatih prsa, lišenih draži u obliku i licu, u bijednim i pohabanim haljinama od kretona; na glavama im jezive kape s preklopima za uši, a grablje pomiču bezvoljno i mehanički. Koliko mi je samo puta to nagrdilo ljepotu lipanjskog dana, koliko sam puta čeznuo vidjeti sjenokoše napučene muškarcima i ženama dostojnima slatkog obilja sredine ljeta, njegova beskrajnog bogatstva prekrasnih prizora, milozvučja i miomirisa. A sada je svijet postao stariji i mudriji te mi se nada napokon ispunila.

22. Hamptonov dvor i jedan pobornik minulih vremena

I tako smo išli dalje, Dick je veslao s neumornom lakoćom, a Clara je sjedila kraj mene diveći se njegovoj muževnoj ljepoti i srdačnome, dobrodušnom licu, i ne misleći, držim, ni na što drugo. Kako smo odmicali dalje uz rijeku, bilo je sve manje razlike između Temze toga vremena i Temze koju sam ja pamtio; jer izuzev grozne vulgarnosti malograđanskih vila imućnih, burzovnih mešetara i njima sličnih, koje su u negdašnje doba narušavale ljepotu obala zasjenjenih krošnjama, čak je i ovaj početak Temze izvan grada bio uvijek lijep; i dok smo klizili među ljupkim ljetnim zelenilom, malne sam osjetio kako mi se vraća mladost, i kao da sam se obreo na jednome od onih riječnih izleta u kojima sam toliko uživao u doba kad sam bio odveć sretan a da bih pomišljao kako igdje ima nekog većeg zla i nevolje.

Iza jednog zavoja naposljetku smo stigli do preglednog dijela rijeke, gdje se s lijeve strane ubavo seoce s nekoliko starih kuća spuštalo do ruba vode, na kojoj je plutala skela; a iza tih kuća brijestovima načičkane livade završavale su nizom visokih vrba, dok se zdesna pružao kanal uz vodu i čistina ispred drvoreda, koji se, gorostasan i drevan, uzdizao kao ures velikog parka: ali to se drveće prostiralo još dalje od ruba riječnog zavoja, sve do gradića ispunjenog lijepim, neobičnim kućama, od kojih su neke bile nove a neke stare. Među potonjima su se isticali dugi zidovi i oštri zabati ponad stupova na zdanju od crvene opeke, dijelom obilježenom kasnom gotikom, dijelom pak dvorskim stilom Vilima Oranskog, ali ta su dva stila bila tako stopljena jarkim suncem i ubavim okolišem, uključujući blistavo plavu rijeku na koju je zgrada odozgo gledala, te ju je čak i među krasnim zdanjima toga sretnog novog doba krasio neki osebujan čar. Veliki val mirisa, među kojima se jasno mogao razaznati lipov cvijet, zapahnuo nas je iz nama nevidljivih vrtova. Clara se uspravila i rekla:

“Dragi Dick, zašto danas ne bismo zastali u Hamptonovu dvoru, malo proveli gosta po parku i pokazali mu one ljupke stare zgrade? Nekako me rijetko vodiš u Hamptonov dvor, valjda zato što živiš tako blizu njega.”

Dick se načas naslonio na vesla i kazao: “Gle, gle, danas si mi nešto lijena, Clara. Nisam kanio stati da prenoćimo prije Sheppertona; a da odemo ručati u Dvor pa oko pet sati krenemo dalje?”

“Hja”, odvrati ona, “neka bude tako; ali voljela bih da naš gost provede sat ili dva u Parku.”

“U Parku!” na to će Dick. “Pa cijeli kraj uz Temzu je u ovo doba godine park; a što se mene tiče, ja bih radije ležao pod nekim brijestom na rubu žitnog polja, da pčele zuje oko mene i hariši klikću od brazde do brazde, nego u bilo kojem parku u Engleskoj. Osim toga...”

“Osim toga”, reče ona, “ti želiš produžiti prema svojoj ljubljenoj gornjoj Temzi i pokazati svoje junaštvo s teškim balama pokošene trave.”

Nježno ga je pogledala, i bje mi jasno da ga u svome duhu vidi kako pokazuje svoje obličje u najljepšem svjetlu sred ritmičnih udaraca kosā; i promotrila je vlastita lijepa stopala s poluuzda-

hom, kao da uspoređuje svoju krhku žensku ljepotu s ljepotom svoga muškarca; kao što žene i čine kad su doista zaljubljene, a nisu pokvarene konvencionalnim nazorima.

Dick je, pak, neko vrijeme zadivljeno promatrao nju, i onda napokon rekao: "Pa, Clara, doista bih želio da smo ondje! Ali – ahaj! – evo nas nazad." Ponovno se latio vesala, i za dvije minute svi smo stajali na šljunčanom žalu ispod mosta, koji, kao što možete zamisliti, više nije bio onaj stari, jezivi željezni promašaj, nego lijepa i vrlo solidna građevina od hrastova drva.

Krenuli smo u Dvor, pa ravno u ono nezaboravljeno veliko predvorje, gdje su stolovi bili prostirani za ručak, a sve je bilo namješteno uvelike slično kao u gostinskoj dvorani u Hammersmithu. Nakon ručka smo prolunjali smo po starim sobama, gdje su slike i tapiserija još bili očuvane i ništa se nije osobito promijenilo, osim što su ljudi koje smo ondje sretali nekako izgledali kao da su kod kuće i kao da se osjećaju neusiljeno, što su prenijeli i na mene, pa sam ćutio da je to krasno staro mjesto moje u najboljem smislu riječi, i moje raspoloženje od proteklih dana kao da se nadovezalo na ovo današnje te mi je cijelu dušu ispunilo zadovoljstvom.

Dick (koji je, unatoč Clarinu zadirkivanju, vrlo dobro poznao to mjesto) kazao mi je da se prekrasnim starim tudorskim sobama, u kojima su, pamtio sam, stanovali niži dvorski lakaji, sada naveliko služe ljudi koji dolaze i odlaze; jer, koliko god se sada arhitektura proljepšala, i premda je cjelokupan krajolik zemlje vratio svoju ljepotu, još je postojala nekovrsna tradicija uživanja i ljepote koja se vezivala uz tu skupinu zgrada, i ljudi su odlazak u Hamptonove dvore smatrali neizostavnim ljetnim izletom, kao i u doba kad je London bio onako prljav i bijedan. Zašli smo u pojedine sobe koje su gledale na stari vrt i u njima zatekli ljude koji su nas srdačno dočekali, ubrzo zapodjenuli razgovor s nama i uz uljudno, poluskriveno čuđenje promatrali moje neobično lice. Osim tih ptica selica i nekoliko stalnih stanovnika, na livadama u blizini vrta, uz "Dugu vodu", kako se nekoć nazivala, vidjeli smo brojne živopisne šatore oko kojih su bili muškarci, žene i djeca. Ti su ljubitelji užitka, činilo se, voljeli život u šatoru uza sve njegove neudobnosti, koje su, međutim, također pretvarali u užitak.

Napustili smo toga starog prijatelja u dogovoreno vrijeme, i ja sam se nespretno pokušao latiti vesala, ali je Dick odbio moju pomoć. To me, moram reći, i nije odviše ražalostilo, jer mi je posve dostajalo uživati u krasnom vremenu i svojim dokono izmiješanim mislima.

Bilo je, uostalom, posve dolično prepustiti vesla Dicku, jer je on bio snažan kao konj i nadasve se veselio svakom obliku tjelovježbe. Bilo nam je poprilično teško natjerati ga da stane kad se počelo smrkavati, a mjesečina je zablistala netom smo dospjeli pred Runnymede. Ondje smo se iskrcali i stali tražiti mjesto gdje bismo razapeli šatore (jer bijasmo ih ponijeli dva), kad nam je prišao neki starac, zaželio nam dobru večer i upitao imamo li gdje odsjesti te noći; kad smo rekli da nemamo, pozvao nas je u svoju kuću. Bez oklijevanja smo pošli s njime, a Clara ga je primila za ruku na onaj udvoran način što sam ga u nje opazio kad su u pitanju bili stariji ljudi i, dok smo hodali, iznijela neku otrcanu primjedbu o lijepom danu. Starac je zastao, pogledao je i kazao: "Dakle, doista vam je lijepo?"

"Jest", odvrati ona, silno začuđena, "a vama nije?"

"Pa", reče on, "možda i jest. U svakom slučaju mi je bilo dok sam bio mlađi, ali sada bih više volio da je svježije."

Ona ne reče ništa i produži. Padala je mrkla noć, i na uzvisini smo se obreli pred živicom u kojoj su bila vrata. Starac ih je otvorio i poveo nas u vrt, na čijem smo kraju vidjeli omanju kuću, a jedan od njenih prozorčića već je bio obasjan žutom svjetlošću svijeće. Čak smo i na treperavoj mjesečini i ostacima rumenila na zapadu mogli vidjeti da je vrt prepun cvijeća. Miris što ga je ono širilo u večernjoj svježini bio je tako čudesno opojan te kao da se u njemu sažimala sva slast

lipanjskog sumraka. Sve troje nagoni smo zastali, a Clara je ispustila sitan, milozvučan usklik divljenja, kao ptica koja počinje pjevati.

“Što je?” upita starac pomalo mrzovoljno, vukući je za ruku. “Nema pasa u blizini; ili ste možda nagazili na trnje i ozlijedili nogu?”

“Nisam, susjede”, reče ona, “ali ovdje je tako krasno i mirisno!”

“Naravno da jest”, na to će on, “ali zar vam je toliko do toga?”

Ona se zvonko nasmije, a mi ostali joj se pridružismo našim grubljim glasovima. Potom je rekla: “Dakako, susjede, ta zar vama nije?”

“Hja, ne znam”, otpovrne starina pa dodaje, kao da se pomalo srami sebe: “Osim toga, znate, kad se vode izliju i Runnymede se poplavi, ovdje uopće nije tako ugodno.”

“Meni bi se to sviđjelo”, ubaci se Dick. “Bilo bi zabavno u vedro, mrazno siječanjsko jutro ovdje zaploviti po bujici!”

“Zar doista?” upita naš domaćin. “Pa dobro, susjede, nema svrhe da vam protuslovim. Uđite i pojedite nešto.”

Popločanom stazom između ruža dospjeli smo ravno u vrlo lijepu prostoriju obloženu izrezbarenim drvom i čistu kao suza; no njen glavni ures bila je mlada žena, svijetle kose i sivih očiju, čije su lice, ruke i bosa stopala, međutim, bila dobrano preplanula. Iako je bila vrlo lagano odjevena, to je očito bio njezin izbor a ne posljedica siromaštva, premda su to bili prvi stanovnici koliba na koje sam naišao; jer njezina haljina bila je od svile a na zapešćima je nosila narukvice za koje mi se činilo da su veoma vrijedne. Ležala je na ovčjoj koži pokraj prozora, ali je poskočila čim smo ušli, a kad je iza starca ugledala goste, pljesnula je rukama i uskliknula od veselja te je, kad nas je dovela u sredinu prostorije, ushićena našim društvom upravo zaplesala oko nas.

“Što!” obrati joj se starac. “Vesela si, je li, Ellen?”

Djevojka je doplesala do njega, ovila mu ruke oko vrata i rekla: “Jesam, a i ti bi trebao biti, djede.”

“Pa dobro, jesam”, odvrati starac, “koliko god mogu biti. Gosti, molim vas da sjednete.”

Te su nam riječi zazvučale neobično; još čudnije, slutim, mojim prijateljima nego meni, ali Dick je uhvatio priliku kad su se i domaćin i njegova unuka našli izvan sobe te mi je ispotiha rekao: “Nezadovoljnik: još se nađe pokoji takav. Nekoć su, kažu, bili prilično neugodni.”

Starac je ušao dok je Dick izgovarao te riječi i sjeo pokraj nas uz uzdah koji kao da je naglasio da bismo ga primijetili; ali u tom času ušla je djevojka noseći namirnice, i čiča nije postigao željeni učinak, što zbog gladi nas sviju, što zbog moje zaokupljenosti promatranjem unuke koja se vzmala oko nas, lijepa kao slika.

Sve jelo i pilo, iako ponešto drukčije od onoga posluženog u Londonu, bilo je više nego dobro, ali starac je prilično kisela izraza promotrio glavno jelo na stolu, na kojemu je stajao lijep komad grgeča, i kazao:

“Hm, grgeč! Žao mi je što za vas, gosti, nemamo ništa bolje. Da je drugo doba, mogli bismo za vas nabaviti krasnog lososa, ali vremena su postala bijedna i tričava.”

“Da, ali mogli smo ga imati”, rekla je djevojka hihoćući se, “da si znao da dolaze.”

“Naša je greška što ga nismo ponijeli, susjedi”, reče Dick raspoloženo. “Ali ako su vremena tričava, ovaj grgeč to u svakom slučaju nije; onaj tamo u sredini zacijelo je težio dobar kilogram dok je svoje tamne pruge i crvene peraje pokazivao ribljoj sitneži. A što se lososa tiče, susjede, moj prijatelj ovdje, koji dolazi iz inozemstva, bio je prilično iznenađen jučer ujutro kad sam mu rekao da u Hammersmithu ima lososa u izobilju. Ja nisam čuo ništa o tome da su vremena sve gora.”

Izgledao je kao da mu je malko nelagodno. Starac je pak, okrenuvši se prema meni, rekao vrlo uljudno:

“Dakle, gospodine, sretan sam što vidim čovjeka koji dolazi s onu stranu mora, ali vas moram zamoliti da kažete nije li vam, sve u svemu, bolje u vašoj zemlji. Prema onome što kaže naš gost, predmijevam da ste vi ondje žustriji i življi, jer se niste posve lišili natjecanja. Vidite, pročitao sam priličan broj knjiga iz prošlosti, koje su svakako kudikamo življe od onih koje se pišu sada; a dobro i zdravo neograničeno natjecanje tvorilo je okolnosti pod kojima su one napisane. Kada to ne bismo znali iz povijesnih zapisa, znali bismo iz samih knjiga. U njima je prisutan pustolovni duh, kao i znaci sposobnosti da se iz zla izvuče dobro, koja našoj književnosti danas posve nedostaje; i ne mogu a da ne pomislim kako naši moralisti i povjesničari uvelike pretjeruju kad je riječ o nesreći koja je vladala u prošlosti, u kojoj su stvorena tako sjajna djela mašte i uma.”

Clara ga je gledala nemirnim očima, kao da je uzbuđena i zadovoljna u isti mah; Dick je izvio obrve te se činilo kao da mu je još više nelagodno, ali nije kazao ništa. Zagrijavši se za temu, starac se postupno lišio podrugljivosti te je govorio i izgledao vrlo ozbiljno. Ali djevojka je uskliknula prije nego što sam dospio izreći odgovor koji sam oblikovao u sebi:

“Knjige, knjige! Uvijek knjige, djede! Kada ćeš shvatiti da nas na kraju krajeva ipak zanima svijet u kojemu živimo? Pogledaj!” reče, rastvorivši prozorska krila i pokazujući nam bijelu svjetlost koja se iskrila između crnih sjena u mjesječinom obasjanom vrtu, kojim je strujao dašak ljetnoga noćnog vjetra. “Gledaj! To su danas naše knjige! I oni”, doda, lagano iskoračivši prema dvoma ljubavnicima i položivši oboma ruke na rame, “i ovaj gost, sa svojim prekomorskim znanjem i iskustvom – i da, čak i ti, djede” (smiješak joj preleti preko lica dok je govorila), “s tvojim gundanjem i željom da se vratiš u dobre stare dane – u kojima bi, koliko mogu dokučiti, bezazlen i lijen starac poput tebe ili malne skapao od gladi, ili pak bio primoran vojnicima i ljudima plaćati da narodu silom oduzimaju hranu, odjeću i kuće. Da, to su naše knjige; a ako želimo više, možemo sebi naći posla u krasnim zgradama koje podižemo diljem zemlje (a znam da u prošlosti nije bilo ničega na njih nalik), gdje čovjek može iznijeti sve što mu je na duši i rukama iskazati sve što mu je na umu.”

Načas je zastala, a ja nisam mogao ne zuriti u nju i misliti kako je ona, ako je knjiga, doista ljupko oslikana. Krv joj je navrla u nježne, preplanule obraze, a njezine oči, svijetle naspram puti, srdačno su gledale sve nas dok je govorila. Tada je nastavila:

“Koliko je do tvojih knjiga, one su bile dobre za vrijeme kad su umni ljudi imali malo što drugo u čemu bi mogli uživati, i kad su prljavu bijedu vlastita života morali dopuniti zamišljenim životima drugih ljudi. Ali otvoreno kažem da, unatoč svem njihovom oštroumlju, krepkosti i pripovjedačkom daru u njima ima nečega mrskog. Neke od njih, istina, tu i tamo pokazuju neki osjećaj za one što ih povijesne knjige nazivaju ‘siromašnima’, a o čijoj životnoj bijedi ponešto slutimo; ali one ubrzo od toga odustaju, pa se potkraj pripovijesti moramo zadovoljiti time da vidimo junaka i junakinju kako sretno žive na otoku blaženstva sred nevolja drugih ljudi; a sve to nakon dugog niza tobožnjih nevolja (ili mahom tobožnjih) koje su sami stvorili, ilustriranih dosadnim introspektivnim besmislicama o njihovim čuvstvima i težnjama, i tome slično; a svijet se zacijelo i tada okretao te se kopalo, šilo, peklo, gradilo i tesarilo oko tih beskorisnih – životinja.”

“Evo!” reče starac, ponovo poprimajući oporo i mrzovoljno držanje. “To je rječitost! Vjerujem da vam se sviđa!”

“Da”, rekoh vrlo odrješito.

“No dobro”, reče on, “sada kad se oluja rječitosti nakratko stišala, biste li mi možebit odgovorili na pitanje? Mislim, ako želite”, nadoda u nenadanom nastupu uljudnosti.

“Koje pitanje?” upitah. Jer, moram priznati da sam ga zbog Ellenine osebnosti i gotovo divlje ljepote smetnuo s uma.

“Prije svega (oprostite mi na ispitivanju), ima li u zemlji iz koje dolazite natjecanja u životu, nadmetanja one nekadašnje vrste?”

“Ima”, odgovorih, “ono je ondje vladajuće načelo.” Izgovorivši to, zapitao sam se u kakve ću još se dodatne neprilike uvaliti ovim odgovorom.

“Pitanje drugo”, reče čiča, “glasi: niste li zbog toga u cjelini slobodniji, energičniji – riječju, zdraviji i sretniji?”

Nasmiješio sam se. “Ne biste tako govorili kad biste imali ikakvu predodžbu o našem životu. Izgleda mi da vi ovdje živite u raj u usporedbi s nama u zemlji iz koje sam došao.”

“U raj?” reče. “A vama se sviđa raj, je li?”

“Da”, odvratih – i to otresito, bojim se, jer mi je njegova formula postala prilično odbojna.

“Pa, ja ni izbliza nisam siguran da se i meni sviđa”, ustvrdi on. “Mislim da čovjek sa svojim životom može napraviti više nego sjediti na oblaku i pjevati himne.”

Ta me nedosljednost prilično razljutila pa sam kazao: “Pa, susjede, ukratko i bez metafora rečeno, u zemlji iz koje dolazim, gdje natjecanje koje je proizvelo književna djela kojima se toliko divite još uvijek prevladava, većina ljudi vrlo je nesretna, a ovdje, barem mi se tako čini, većina ljudi vrlo je sretna.”

“Bez uvrede, goste – bez uvrede”, reče on, “ali dopustite mi da vas pitam: vama se to sviđa, je li?”

Formula na kojoj je tako tvrdokorno ustrajao natjerala nas je sve na grohotan smijeh, kojemu se čak i starac potajice pridružio. No on nipošto nije bio stjeran u kut te je ubrzo dometnuo:

“Prema svemu što čujem, držim da bi mlada žena lijepa poput moje drage Ellen bila dama, kako se govorilo u staro doba, i ne bi morala nositi nekoliko svilenih krpa kao danas niti tamniti na suncu kao što mora danas. Što kažete na to, ha?”

Na to se Clara, koja je dotad bila prilično tiha, ubacila i rekla: “No, doista, ja ne mislim da biste vi mogli popraviti stvari, niti da ih treba popravljati. Zar ne vidite da je sjajno odjevena za ovo krasno vrijeme? Koliko je do preplanulosti na sjenokošama, i ja se nadam malko potamniti na suncu kad se odvezemo malo dalje uzvodno. Zar bi mojoj koži bijeloj kao snijeg škodilo malo sunca?”

Na to je zasukala rukav i položila ruku pored Ellen, koja je sjedila uz nju. Istinu govoreći, bilo mi je prilično smiješno vidjeti Claru kako sebe ističe kao finu gradsku damu, jer je bila jednako čvrste građe i čiste kože kao djevojke koje ste mogli vidjeti bilo gdje drugdje. Dick je sramežljivo pomilovao njezinu lijepu ruku i spustio joj rukav, a ona se zarumenjela od njegova dodira. Starac na to reče kroza smijeh: “Dakle, vjerujem da vam se to doista sviđa, zar ne?”

Ellen poljubi svoju novu prijateljicu; svi smo kraće vrijeme sjedili bez riječi, dok ona nije zapjevala milozvučnu pjesmu te nas sve opčinila svojim čudesno jasnim i prodornim glasom, a staro gundalo je sjedilo i s ljubavlju je gledalo. Zapjevala je potom i ostala mladež, a onda nas je Ellen odvela do naših postelja u malim seljačkim sobama, mirisnim i čistim poput ideala starih pastoralnih pjesnika; a užitak u večeri posve je istisnuo moj strah od sinoć, strah da ću se probuditi u starome bijednom svijetu istrošenih užitaka i nada koje su napola strahovi.

23. Rano jutro kod Runnymede

Iako me nije budila nikakva buka, nisam sljedeće jutro mogao dugo ostati u postelji, kad se svijet doimao tako razbuđenim i, starome gundalu unatoč, tako sretan; pa sam ustao i ustanovio da je, unatoč ranome satu, netko već bio na nogama, jer je u maloj dnevnoj sobi sve bilo uredno i na svome mjestu, a stol prostrt za jutarnji obrok. U taj čas, međutim, nitko se nije kretao po kući, pa sam izišao i nakon kruga-dva po prebujnom vrtu, odšetao niz livadu do rijeke gdje je bio izvučen naš čamac, koji mi je već djelovao vrlo poznato i prisno. Hodao sam neko vrijeme uzvodno, promatrajući laganu izmaglicu kako se izvija iz rijeke dok sunce nije postalo dovoljno snažno da je rastjera; vidio sam bjelice kako izviruju na površinu pod vrbovim granjem, gdje se rojilo beskrajno mnoštvo mušica kojima se one hrane; čuo velike klenove kako zapljuskuju ponekog zakašnjelog noćnog leptira, i osjetio gotovo kao da sam se vratio u djetinjstvo. Potom sam se vratio do čamca, par časaka se zadržao ondje pa se polako uputio uz livadu prema kućici. Uočio sam da još četiri kuće približno iste veličine stoje na padini uz rijeku. Livada po kojoj sam hodao još nije bila za košnju, ali na obližnjim kosinama s obje strane vidio sam niz okvira od prepletene pruća, a u nešto daljem polju slijeva naveliko se spremalo sijeno, na onaj jednostavan način kao kad sam bio dječak. Noge su mi nagonski krenule onamo, jer sam želio vidjeti kako izgledaju kosci u ova nova i bolja vremena, a očekivao sam ondje vidjeti i Ellen. Došao sam do pletera i preko njega stao promatrati sjenokošu, u blizini posljednjega u dugom nizu kosaca koji su rasprostirali sijeno da se osuši od rose. Većina njih bile su mlade žene odjevene otprilike kao Ellen sinoć, iako mahom nisu nosile svilu, nego laganu, živopisno izvezenu vunenu odjeću, dok su svi muškarci imali odijela od bijelog flanela izvezena u jarkim bojama. Livada je stoga izgledala kao divovska lijeha tulipana. Sve su ruke radile polako ali valjano i postojano, iako su u veselom čavrljanju dizali bučnu graju poput jata jesenjih čvoraka. Njih petero ili šestero, muškaraca i žena, prišlo mi je i rukovalo se sa mnom. Zaželjeli su mi dobro jutro, postavili mi nekoliko pitanja o tome odakle sam i kamo idem te se, zaželivši mi sreću, vratili svome poslu. Na moje razočaranje, Ellen nije bila među njima, ali sam ubrzo ugledao svijetlu figuru kako izlazi iz sjenokoše na vrhu obronka i hoda prema našoj kući; a to je bila Ellen, koja je u ruci držala košaru. Prije nego što je stigla do vrtnog ulaza, izišli su i Dick i Clara, koji su za tili časak sišli do mene, ostavivši Ellen u vrtu; potom smo se nas troje, zabavljeni jutarnjim čavrljanjem, spustili do čamca. Zadržali smo se ondje neko vrijeme dok je Dick unutra sređivao naše stvari, jer smo u kuću odnijeli samo ono čemu bi rosa mogla naškoditi. Potom smo krenuli natrag prema kući, ali kad smo se približili vrtu, Dick nas je zaustavio primivši me za ruku i rekao:

“Pogledajte načas.”

Pogledao sam, i iza niske živice ugledao Ellen, koja je zaklanjala oči od sunca promatrajući sjenokošu, dok joj je povjetarac mrsio svjetlosmeđu kosu, a oči joj bijahu poput dragulja na preplanulom licu, koje je izgledalo kao da u sebi još čuva sunčevu toplinu.

“Pogledajte, goste”, reče Dick, “zar ovo sve ne sličići nekoj od onih Grimmovih priča o kojima smo razgovarali u Bloomsburyju? Evo nas, dvoje ljubavnika koji lutaju svijetom, stigli smo u vilinski vrt, a usred njega je i sama vila: pitam se što li će učiniti za nas.”

Staloženo, ali ne i usiljeno, Clara upita: “Je li to dobra vila, Dick?”

“O, da”, odvrati on, “a prema zapisu, bila bi još i bolja da nije patuljka ili šumskog duha, našega prijatelja gundala od sinoć.”

Nasmijali smo se, a ja rekoh: “Jasno vam je, nadam se, da ste mene izostavili iz priče.”

“Pa”, reče on, “to je istina. Smatrajte da vam je na glavi kapa tame koja vam omogućuje da sve vidite, a sami ostanete nevidljivi.”

Time me pogodio u slabu točku: nesigurnost glede moga položaja u ovoj krasnoj novoj zemlji. Stoga sam, da sve ne pokvarim, držao jezik za zubima, pa smo svi zajedno pošli u vrt i odande u kuću. Usput sam primijetio da je Clara zacijelo doista osjetila opreku između sebe kao gradske dame i ovoga ljetnog seoskog krajolika kojemu smo se svi toliko divili, jer se toga jutra odjenula prema Elleninu uzoru, lagano i oskudno, a na bosim je nogama imala tek lagane sandale.

Starac nas je u dnevnoj sobi ljubazno pozdravio i kazao: “E pa, gosti, dali ste se u potragu ne biste li našli netaknutu zemlju. Vjerujem da su se vaše sinoćnje tlapnje malko raspršile? Sviđa li vam se još uvijek sve ovo, ha?”

“Itekako”, rekoh ja nepopustljivo, “ovo je jedno od najljepših mjesta na donjoj Temzi.”

“Oho!” usklikne on. “Vi dakle poznajete Temzu, je li?”

Pocrvenjeo sam, jer sam vidio da me Dick i Clara gledaju, i nisam znao što da kažem. No kako sam prilikom jednog od prvih susreta s prijateljima iz Hammersmitha rekao da poznajem Epping Forest, pomislih da bi u svrhu izbjegavanja nepravilika letimično uopćavanje bilo bolje od otvorene laži, pa rekoh:

“Bio sam već u ovoj zemlji, a na Temzi sam bio ovih dana.”

“O”, dočeka starac gorljivo, “dakle već ste prije bili u ovoj zemlji. E pa, ne čini li vam se (mimo svih teorija, je li) da se uvelike izmijenila nagore?”

“Ne, uopće ne”, rekoh, “držim da se uvelike izmijenila nabolje.”

“Ah”, na to će on, “bojim se da vas je neka teorija učinila pristranim. Međutim, vi ovdje zacijelo niste bili naročito davno, pa u odnosu na to vrijeme pogoršanje i nije preveliko, jer tada smo, dakako, još živjeli prema istim običajima kao i danas. Mislio sam na starije doba.”

“Ukratko”, reče Clara, “vi imate *teorije* o promjeni koja se dogodila.”

“Imam i činjenice”, odvrati on. “Pogledajte amo! S ovoga brda možete vidjeti samo četiri kućice, uključujući ovu. E pa, zasigurno znam da ste u stara vremena, čak i ljeti, kad su krošnje najgušće, s istoga mjesta mogli vidjeti šest prilično velikih i lijepih kuća; malo dalje uzvodno, pak, vrt se naslanjao na vrt i tako sve do Windsora, a u svim tim vrtovima stajale su velike kuće. Ah! Engleska je u to vrijeme bila značajna zemlja.”

Razljutio sam se i kazao: “Hoćete reći da ste tu zemlju oslobodili malograđanštine, otarasili se prokletih ulizica, i da svi mogu živjeti udobno i sretno, a ne samo nekolicina prokletih razbojnika, koji su bili središta prostaštva i pokvarenosti gdje god da su bili, i koji su moralno razorili ljepotu ove divne rijeke, a bili su je malne razorili i fizički prije nego što su odande izbačeni.”

Nastala je tišina nakon ovog ispada, kojega se ni za živu glavu nisam mogao suzdržati, prisjećajući se kako sam u negdašnje doba na istim tim vodama patio od malograđanštine i njenih načela. No naposljetku je starac, prilično pribrano, kazao:

“Dragi moj goste, doista ne znam na što mislite pod malograđanima, ulizicama, razbojnicima niti prokletnicima, kao što ne razumijem ni kako je samo nekoliko ljudi moglo živjeti udobno i

sretno u bogatoj zemlji. Vidim samo da ste srditi, a bojim se da se srdite na mene; pa ako želite, promijenit ćemo temu.”

Smatrao sam da je to ljubazno i gostoljubivo od njega, s obzirom na tvrdoglavost kojom je zastupao svoju teoriju, pa sam požurio kazati da nisam govorio ljutito, nego odrješito. On se svečano naklonio, i već sam pomislio da je oluja gotova kadli se odjednom ubacila Ellen:

“Djede, naš je gost iz uljudnosti šutljiv, ali ono što ti ima kazati doista treba reći, a budući da ja prilično dobro znam što je to, reći ću umjesto njega: jer, kao što znaš, o tome sam učila od ljudi koji...”

“Da”, priklopi starac, “od mudraca iz Bloomsburyja i drugih.”

“O”, javi se Dick, “vi dakle poznajete moga starog rođaka Hammonda?”

“Da”, reče ona, “i druge ljude, kao što kaže moj djed, koji su me također naučili koječemu, a ovo je posljedica toga. Mi danas živimo u maloj kući, ne zato što ne bismo imali uzvišenijeg posla od rada u polju, nego zato što nam tako godi; jer kad bismo htjeli, mogli bismo otići živjeti u veliku kuću, među ugodne susjede.”

Starac progundā: “Nego kako! Kao da bih i htio živjeti među tom umišljenom čeljadi, koja me odreda gleda svisoka!”

Ona mu se ljubazno nasmiješi, ali nastavi kao da on ništa nije rekao. “U prošla vremena, kad je onih velikih kuća o kojima djed govori bilo u takvom izobilju, mi bismomoralī živjeti u kolibi, htjeli to ili ne htjeli; a rečena bi koliba, umjesto da u njoj ima svega što nam treba, bila pusta i prazna. Ne bismo imali dovoljno jela, a naša bi odjeća bila ružna, prljava i neuredna. Ti, djede, godinama nisi radio nikakav težak posao, nego samo šećeš, čitaš knjige i nemaš nikakvih briga; ja pak naporno radim kad me je volja, jer to volim i mislim da mi čini dobro, učvršćuje mi mišiće i čini me ljepšom, zdravijom i sretnijom. Ali u ono bi doba, djede, ti morao naporno raditi i pod stare dane, i uvijek bi strahovao neće li te zatvoriti u svojevrstan zatvor zajedno s drugim starim ljudima, poluizgladnjelima i lišenim rasonode. Meni je, pak, dvadeset godina. U ono vrijeme sada bih već bila zagazila u srednju dob, a za nekoliko godina oči i obrazi bili bi mi upali, bila bih mršava, pritisnuta nevoljama i bijedom, pa nitko ne bi mogao naslutiti da sam nekoć bila lijepa djevojka.”

“Jeste li to imali na umu, goste?” upita ona, sa suzama u očima pri pomisli na negdašnju bijedu u ljudi poput nje.

“Da”, rekoh, veoma ganut, “to, i više od toga. Često sam u svojoj zemlji viđao žalosne promjene kakve ste spomenuli – čila i pristala seoska djevojka prometnula bi se u bijednu i prljavu seosku žensku.”

Starac je kraće vrijeme sjedio bez riječi, ali se ubrzo pribrao i utekao se svojoj staroj uzrečici: “A vama se to jako sviđa, zar ne?”

“Da”, odvrati Ellen, “ja više volim život od smrti.”

“O, ta zar doista?” on će na to. “E pa, ja ti volim pročitati dobru staru knjigu punu šale i zabave, poput Thackerayeva *Sajma taštine*. Zašto se danas više ne pišu takve knjige? Pitaj to svog mudraca iz Bloomsburyja.”

Videći kako se Dickovi obrazi pomalo rumene na tu dosjetku, pomislio sam bi bilo bolje nekako prekinuti tišinu koja je uslijedila, pa rekoh: “Ja sam samo gost, prijatelji, ali znam da mi želite pokazati svoju rijeku u najboljem svjetlu, pa ne mislite li da bi bilo bolje da ubrzo krenemo, jer će sigurno biti vruć dan?”

24. Uz Temzu

Brzo su shvatili moj mig; i doista, s obzirom na doba dana, bilo je najbolje da krenemo, jer je prošlo sedam sati, a dan je nagovještao veliku vrućinu. Stoga smo ustali i sišli do čamca. Ellen je bila zamišljena i odsutna a starac vrlo ljubazan i uljudan, kao da se htio iskupiti zbog svoje čangrizavosti. Clara je bila vedra i neusiljena, ali, pomislio sam, pomalo povučena; a barem njoj nije bilo žao što idemo, i često je stidljivo i plaho pogledavala Ellen i njezinu neobičnu i divlju ljepotu. I tako smo ušli u čamac, a Dick je, zauzevši svoje mjesto, rekao: “E pa, dan je doista krasan!” da bi starac još jednom odvratio: “A vama se to sviđa, zar ne?” Dick je ubrzo hitro potjerao pramac uz sporu, vodenim raslinjem zakrčenu rijeku. Kad smo dospjeli na sredinu rijeke okrenuo sam se i mahnuo našim domaćinima; vidjevši Ellen kako se oslanja na starčevo rame i miluje njegov zdrav obraz crven poput jabuke, silno me zapeklo kad sam pomislio da više nikad neću vidjeti tu prekrasnu djevojku. Zamalo sam insistirao da preuzmem vesla te sam se toga dana dobro navjeslao; što nikako ne objašnjava činjenicu da smo veoma kasno došli do mjesta što ga je Dick odredio kao naš cilj. S veslačke sam klupe mogao primijetiti da je Clara posebno srdačna prema Dicku; on je pak bio neuvijeno ljubazan i veseo kao uvijek, a meni je to bilo drago vidjeti, jer čovjek njegove ćudi ne bi mogao primati njezine zagrljaje razdragano i bez srama da su ga imalo dotakle čari vile iz našega sinočnjeg konačišta.

Ne moram puno govoriti o ljupkim zavojima rijeke na tom području. Uočio sam onu odsutnost malograđanskih vila nad kojim je starac jadikovao, i s veseljem vidio da su moji stari neprijatelji, “gotički” mostovi od lijevana željeza, zamijenjeni lijepim građevinama od hrastovine i kamena. I rubovi šume kroz koju smo prolazili više nisu bili onako uglašeno lovočuvarski dotjerani, nego divlji i krasni kako i dolikuje, iako se o drveću očito vodila briga. Kako bih dobio najizravnije obavijesti, smatrao sam kako je najbolje da se pravim nevješt glede Etona i Windsora, ali mi je Dick, kad smo dospjeli do ustave u Datchetu, od svoje volje rekao što zna:

“Ondje gore ima krasnih starih zdanja, koja je za neko veliko učilište sagradio jedan od srednjovjekovnih kraljeva – Edvard Šesti, mislim” (na tu sam se prilično prirodnu omašku nasmiješio sebi u brk). “On je htio da sinovi siromašnih obitelji ondje dobiju poduku kakva je u ono doba bila dostupna; ali bilo je samorazumljivo da se u doba o kojemu vi, čini se, toliko znate, svaka dobra namjera utemeljitelja iznevjeri. Moj stari rođak kaže da su se spram njih odnosili veoma jednostavno i da su, umjesto da podučavaju sinove siromaha kako bi ovi nešto znali, podučavali bogataške sinove da ne znaju ništa. Prema njegovim riječima, bilo je to mjesto na kojemu se ‘aristokracija’ (ako znate što ta riječ znači; meni su rekli njeno značenje) veći dio godine lišavala društva svoje muške djece. Mislim da bi vam stari Hammond mogao mnogo potanje pričati o tome.”

“A čemu danas služe?” upitao sam.

“Pa”, reče on, “zgrade je dobro oštetilo posljednjih nekoliko naraštaja aristokrata, koji su, izgleda, gajili silnu mržnju spram lijepih starih zdanja, čak i spram sve povijesne ostavštine, ali to je i dalje sjajno mjesto. Naravno, mi ga ne možemo iskoristiti posve onako kao što je njegov

utemeljitelj zamislio, jer se naši nazori o podučavanju mladeži uvelike razlikuju od nazora njegova vremena. Stoga ono danas služi kao boravište ljudi zauzetih učenjem, a narod iz okolice dolazi onamo i dobiva poduku iz onoga što želi naučiti, Ondje je i velika knjižnica s najboljim knjigama. Zato ne mislim da bi pokojni stari kralj bio povrijeđen da uskrsne i vidi što mi ondje radimo.”

“Pa”, primijeti Clara, smijući se, “mislim da bi mu nedostajali dječaci.”

“Ne uvijek, draga”, reče Dick, “jer ondje često boravi mnoštvo dječaka koji dolaze radi poduke, a i zato”, nadoda uz osmijeh, “da nauče veslati i plivati. Volio bih da ovdje zastanemo, ali možda je bolje da pridemo nizvodno.”

Vrata ustave otvorila su se dok je to govorio, pa smo nastavili. O Windsoru mi, pak, nije rekao ništa dok kod Clewera nisam uzeo predah od veslanja i pogledavši uvis upitao: “Kakva su ona zdanja gore?”

“Evo, čekao sam da me sami to pitate. To je Windsorska tvrđava: kanio sam vam o njoj govoriti kada se spustimo nizvodno. Izgleda lijepo odavde, zar ne? No velik dio bio je sagrađen ili oljušten u doba Degradacije, a mi nismo htjeli srušiti zgrade kad su već bile ovdje, jednako kao i kad je u pitanju Tržnica gnoja. Vi, naravno, znate da je to bila palača naših srednjovjekovnih kraljeva, a kasnije su se njome u istu svrhu koristili parlamentarni, trgovački kvazi-kraljevi, kako ih naziva moj stari rođak.”

“Da”, rekoh, “sve to znam. A čemu danas služe?”

“Ondje živi mnoštvo ljudi”, reče on, “jer je to, uza sve nedostatke, ugodno mjesto; postoji i lijepo uređeno spremište raznoraznih starina za koje se činilo da ih vrijedi sačuvati – u vremenima koja vi tako dobro razumijete zvali bi ga muzejem.”

Čuvši posljednju rečenicu primio sam se vesala i silovito zaveslao, kao da bježim od tih vremena koja tako dobro razumijem, i uskoro smo se obreli na nekoć bolno filistariziranim okukama rijeke oko Maidenheada, koje su sada izgledale ugodno i zabavno poput dijelova u gornjem toku.

Jutro je već odmicalo, jutro u tom dragulju ljetnoga dana; jednoga od onih dana koji bi, kad bi na ovim otocima bili češći, činili naše podneblje neprijeporno najboljim od svijuju podneblja. Povjetarac je puhao sa zapada; oblačići koji su se pojavili u vrijeme našeg doručka kao da su bili sve viši na nebosklonu, a unatoč žarkome suncu više smo strahovali od kiše nego joj se nadali. Koliko god žarko bilo sunce, u zraku se čutila svježina zbog koje smo malne čeznuli za nastavkom toplog poslijepodneva i za prostranstvom pšenice u cvatu da je vidimo iz sjene granja. Svatko tko nije bio pritisnut teškim tjeskobama morao je toga jutra osjećati samo sreću: i mora se reći da, kakvi god nemiri možebit počivali ispod površine stvari, mi kanda smo ih listom zaobilazili.

Prošli smo pored nekoliko polja na kojima je košnja bila u punom jeku, ali su Dick i osobito Clara bili tako ljubomorni na našu svečanost u uzvodnom kraju te mi nisu dopuštali da im previše govorim. Mogao sam samo primijetiti da ljudi na poljima izgledaju snažno i pristalo, muškarci jednako kao i žene, i da na njihovoj nošnji nema naznaka bijede, naprotiv, činilo se da su odjeveni posebno za tu priliku – lagano, dakako, ali šareno i s obiljem uresa.

Toga dana kao i prethodnog, kao što možete i zamisliti, susretali smo, nailazili i prolazili kraj svakojakog brodovlja. Mnoga su plovila bila na vesla kao i naše, ili su to bile jedrilice kakvima se već jedri na gornjim tokovima rijeke; ali svako malo nabasali bismo na teglenice, nakrcane sijenom ili drugim seoskim proizvodima, ili pak opekom, vapnom, ogrjevnim drvom i sličnim dobrima, a ti su se brodovi kretali bez ikakve meni vidljive pogonske sile – tek bi jedan čovjek stajao za kormilom, a često bi se s jednim ili dvojicom prijatelja smijao i razgovarao. Primijetivši jednom zgodom toga dana da uporno zurim u nekog od njih, Dick je rekao: “To je jedna od naših teglenica; jednako je lako upravljati takvim pogonskim vozilima na vodi kao i na kopnu.”

Bilo mi je prilično jasno da su ta “pogonska vozila” zauzela mjesto naših starih parnih strojeva; ali pomno sam pazio da o njima ne postavljam nikakva pitanja, jer sam dobro znao da nikad ne bih mogao shvatiti kakva ih sila pokreće, i da bih se u pokušaju da to shvatim izdao ili uvalio u proturiječja koja bi bilo nemoguće objasniti, pa sam samo rekao: “Da, naravno, razumijem.”

Iskricali smo se u Bishamu, gdje su još stajali ostaci stare Opatije i elizabetinske kuće koja joj bijaše pripojena, očuvani mnogim godinama pažljivoga i zahvalnog boravljenja. Stanovništvo, muško i žensko, međutim, toga je dana mahom bilo na poljima, pa smo susreli tek dvojicu staraca i jednoga mlađeg muškarca koji je ostao kod kuće radi nekoga književnog rada, a koji je, mislim, bio počesto prekidan. No mislim i da zaposlenu čovjeku koji nas je primio nije bilo odviše žao zbog prekidanja. Kako god bilo, neprestance nas je nukao da ostanemo, te smo na koncu otišli od njega tek predvečer, kad je osvježilo.

To nas, međutim, nije odveć morilo; noći su bile lagane, jer je mjesec blistao u trećoj četvrti, a Dicku je bilo svejedno vesla li ili mirno sjedi u čamcu, pa smo krenuli punim tempom. Večernje sunce obasjavalo je ostatke starih zdanja u Medmenhamu, a u njihovoj blizini uzdizala se velika zgrada nepravilna oblika za koju nam je Dick rekao da je vrlo ugodna kuća. Na prostranim livadama sa suprotne strane, podno brežuljka, vidjelo se mnoštvo kuća; čini se da je ljepota Hurleyja nagnala ljude da ondje naveliko grade i stanuju. Sasvim nisko sunce otkrivalo nam je Henley, izvana malo drukčiji no što sam ga pamtio. Danjeg je svjetla nestalo dok smo prolazili kroz krasne predjele Wargravea i Shiplakea, ali se mjesec ubrzo podigao iza nas. Volio bih da sam na svoje oči mogao vidjeti s koliko se uspjeha novi poredak riješio raštrkanog nereda što ga je komercijalizam rasuo duž obala oko Readinga i Cavershama; no kako je noć padala, sve je odisalo tako slasnim mirisima te je bilo jasno da od stare zapuštene prljavštine takozvane manufakturne proizvodnje nije ostalo ništa; a na moje pitanje kakvo je mjesto Reading, Dick je odgovorio:

“O, lijep je to gradić, na svoj način; većinom je obnovljen u posljednjih stotinu godina, i u njemu je priličan broj kuća, kao što možete vidjeti po svjetlima podno onih brežuljaka. U stvari, to je jedno od najnapučenijih mjesta na Temzi u ovom kraju. Ne klonite duhom, goste! Bližimo se kraju današnjeg putovanja. Moram vam se ispričati što nismo zastali u jednoj od ovdašnjih kuća, ali jedan naš prijatelj, koji živi u vrlo ugodnoj kući na livadama Maple-Durhama, izričito je želio da ga Clara i ja posjetimo tijekom našeg putovanja Temzom, i mislio sam da nećete imati ništa protiv malo noćne plovidbe.”

Nije me morao zaklinjati da ne klonem duhom, koji je bio na najvećoj mogućoj visini, iako su, doduše, začuđenost i uzbuđenost sretnim i spokojnim životom koji sam viđao posvuda oko sebe pomalo popuštale, no namjesto njih obuzimalo me duboko zadovoljstvo, posve različito od mlakog prepuštanja sudbini, te sam takoreći bio nanovo rođen.

Ubrzo smo se iskricali, upravo na mjestu gdje je, koliko sam se sjećao, rijeka zavijala prema sjeveru, u smjeru drevne kuće Bluntovih; zdesna su se sterale prostrane livade, a s lijeva se protezao niz krasnih starih stabala nadvijenih nad vodom. Kad smo izišli iz brodice, upitao sam Dicka:

“Idemo li u onu staru kuću?”

“Ne”, odgovori on, “iako je ona u čiloj visokoj starosti, i dobrano je nastanjena. Usput budi kazano, vidim da dobro poznajete Temzu. No moj prijatelj Walter Allen, koji me zamolio da se ovdje zaustavimo, živi u ne odviše velikoj kući koja je ovdje nedavno sagrađena, jer su ove livade tako omiljene, osobito ljeti, te su ljudi počeli postavljati previše šatora na čistini; stoga su ovdašnje općine, koje to nisu odobravale, sagrađile tri kuće između ove i Cavershama te jednu prilično veliku u Basildonu, malo poviše. Gledajte, eno svjetala na kući Waltera Allena!”

Uputili smo se preko livada okupanih mjesecom i ubrzo stigli do kuće, koja je bila niska i sagrađena oko četverokutnog dvorišta, dovoljno velikog da primi obilje sunca. Walter Allen, Dickov prijatelj, čekao nas je oslonjen na dovratak i uveo nas u predvorje bez suvišnih riječi. Unutra nije bilo mnogo ljudi, jer su neki stanovnici bili na sjenokoši u susjedstvu, dok su drugi, kao što nam je rekao Walter, šetali livadama uživajući u divnoj, mjesecom obasjanoj noći. Dickov prijatelj doimao se kao da mu je četrdesetak godina; bio je visok, crnokos, veoma prijazna i zamišljenog izgleda; no, na moje iznenađenje, na licu mu je titrala nijansa sjete, i činio se pomalo odsutnim, kao da unatoč očitim naporima ne prati naše čavrljanje.

Dick ga je s vremena na vrijeme pogledavao, i djelovao je zabrinuto. Naposljetku je kazao: “Stari družo, ako te muči nešto što nismo znali kada si mi pisao, ne misliš li da bi bilo bolje da nam to odmah kažeš? U suprotnom ćemo pomisliti da smo došli u nezgodno vrijeme, ili da nismo posve poželjni.”

Walter se zacrvleno i kao da je s mukom zadržavao suze, ali je na kraju rekao: “Naravno da je ovdje svima drago što vide tebe, Dick, i tvoje prijatelje; ali istina je da se ne osjećamo najbolje, unatoč lijepom vremenu i sjajnoj sjenokoši. Imali smo smrtni slučaj.”

“Hja, morat ćeš to preboljeti, susjede; to je viša sila”, reče Dick.

“Jest”, reče Walter, “ali ovo je bila nasilna smrt, a čini se da bi mogla dovesti i do još jedne; zbog toga se nekako sramimo jedni drugih i, iskreno rečeno, to je jedini razlog s kojega nas večeras ovdje ima tako malo.”

“Ispričaj nam što je bilo, Waltere”, na to će Dick. “Možda će ti to pomoći da odagnaš tugu.”

“Pa i hoću, i truditi ću se biti kratak, iako mi se čini da bi se priča mogla otegnuti, kao što se događalo u starim romanima kad su takve teme bile u pitanju. Ovdje živi dražesna djevojka koja nam je svima draga, a nekima je i više nego draga; njoj se, naravno, jedan od nas svidio više od svih drugih. Drugoga među nama, pak (kojega neću imenovati), obuzelo je ljubavno bjesnilo te se stao ponašati krajnje neugodno – ne s predumišljajem, dakako; stoga se djevojci, kojoj se on isprva sviđao, iako ga nije voljela, prilično omrznuo. Naravno, oni koji su ga najbolje znali – a među njima i ja – savjetovali su mu da ode, jer je svakim danom samo sve više pogoršavao situaciju. No on nije poslušao naš savjet (što je, držim, također bilo očekivano), pa smo mu bili prisiljeni reći da *mora* otići, ili će uslijediti neizbježno otpremanje u Coventry; njegova ga je osobna muka, naime, toliko nadvladala te smo osjećali da *mi* moramo otići ne ode li on.

To je primio bolje nego što smo očekivali, dok ga nešto – razgovor s djevojkom, mislim, i oštre riječi koje je ubrzo potom razmijenio s muškarcem koji je kod nje uspio – nije posve izbacilo iz ravnoteže, pa se domogao sjekire i njome napao suparnika kad nikoga nije bilo u blizini. U borbi koja je uslijedila napadnuti čovjek ga je nesretno udario i usmrtio ga. Sada je, pak, ubojica toliko izvan sebe te se čini da će se ubiti; a ako to učini, djevojka će, bojim se, učiniti isto. A sve to nismo mogli spriječiti jednako kao ni potres prethodne godine.”

“To je velika nesreća”, reče Dick, “ali budući da je čovjek mrtav i više ga se ne može oživiti, i budući da ubojica nije zlo čeljade, nikako ne vidim zašto to kroz neko vrijeme ne bi mogao preboljeti. Zašto bi čovjek zauvijek zdvajao nad pukim nesretnim slučajem? A djevojka?”

“Nju je”, odvrati Walter, “cijela stvar više prestravila nego rastužila. Ono što kažeš za tog čovjeka istina je, ili bi barem trebalo biti, pa ipak, vidiš, sva ona ljubomora i komešanje koji su prethodili tragediji stvorili su zlo i grozničavo ozračje oko njega, iz kojega se on, čini se, nije kadar iskobeljati. Ipak, savjetovali smo mu da ode – u stvari, da otputuje preko mora; ali on je u takvom stanju te mislim da *ne može* otići ako ga netko ne *povede*, a mislim da će to meni pasti u dio, što mi baš i nije osobito veselje.”

“O, već ćeš ti iz toga izvući neku korist”, reče Dick. “A on će zasigurno, prije ili kasnije, morati cijelu stvar razumno sagledati.”

“No, kako god bilo”, ustvrdi Walter, “pošto sam si olakšao dušu izazvavši vama neugodnost, okončajmo zasad tu temu. Hoćete li odvesti svoga gosta u Oxford?”

“Ta morat ćemo proći onuda”, otpovrne Dick uz osmijeh, “jer idemo prema gornjem toku; ali nisam predvidio da se ondje zaustavimo, jer ćemo u tom slučaju zakasniti na sjenokošu. Stoga će Oxford i moje učeno predavanje o njemu, zasnovano na obavijestima što sam ih dobio od svoga starog rođaka, morati pričekati dok se za dva tjedna ne vratimo nizvodno.”

Slušao sam tu priču silno iznenađen, i isprva nisam mogao a da se ne čudim što čovjek koji je nekoga ubio nije zatvoren dok se ne dokaže da je ubio svoga suparnika u samoobrani. Međutim, što sam više o tome razmišljao, postajalo mi je jasnije da nikakvo ispitivanje svjedoka, koji su svjedočili jedino zloj krvi između dvojice suparnika, ne bi nimalo pridonijelo raščišćavanju slučaja. Nisam, također, mogao a da ne pomislim kako grižnja savjesti u toga ubojice potkrepljuje ono što mi je stari Hammond rekao o načinu na koji se ti neobični ljudi odnose spram onoga što bijah navikao čuti da se naziva zločinom. Grižnja je, uistinu, bila pretjerana, ali bilo je posve jasno da je ubojica preuzeo sve posljedice toga čina na sebe, i da nije očekivao da ga društvo iskupi tako što će ga kazniti. Više nisam strahovao da bi “svetost ljudskoga života” mogla među mojim prijateljima biti povrijeđena zbog odsustva vješala i zatvora.

25. Treći dan na Temzi

Dok smo se sutradan ujutro spuštali prema čamcu, Walter nije mogao posve zaobići sinoćnju temu, iako je bio optimističniji i smatrao je da bi nesretni ubojica, ako ga se ne bude moglo navesti da ode preko mora, barem mogao otići živjeti sâm negdje u blizini; barem je on sam to predložio. Dicku, a moram reći i meni, to je izgledalo kao neobičan lijek, pa je rekao:

“Waltere, prijatelju, nemoj dopustiti da čovjek u samoći zdvaja nad tragedijom. To će samo učvrstiti njegovo uvjerenje da je počinio zločin, te ćete ga zapravo navesti da dignu ruku na sebe.”

Uto se javi Clara: “Ne znam. Ako smijem reći što mislim o tome, bolje je da sada odžaluje svoje i da, tako reći, ubrzo uvidi kako za tim nije bilo potrebe, pa će nakon toga živjeti sretno. Što se samoubojstva tiče, ne trebate se toga bojati; jer, prema onome što sam od vas čula, on je doista zaljubljen u tu ženu; a, otvoreno govoreći, dok se ta ljubav ne odjelovi, on ne samo da će ustrajati u životu nego će iz njega izvući koliko god bude mogao, takoreći se privinuti uza nj. Mislim da je to pravo objašnjenje zašto je sve doživio tako pretjerano tragično.”

Walter se zamislio pa rekao: “Pa, možda si u pravu, i možda bismo se prema svemu tome trebali odnositi manje opterećeno. Ali vidite, goste” (nadoda okrenuvši se prema meni), “takve se stvari događaju tako rijetko da si mi, kad se jednom dogode, ne možemo pomoći a da nas posve ne zaokupe. Inače smo svi skloni oprostiti našem ubogom prijatelju što nas je toliko unesrećio, jer to čini iz pretjerana poštovanja prema ljudskom životu i sreći. Neću više o tome govoriti, tek da vas pitam: biste li me povelili uzvodno? Želim, naime, sirotome momku potražiti neko samotnu nastambu, kad on već hoće tako, a čujem da postoji takva na ledinama iza Streatleyja koja bi nam uvelike odgovala. Ako biste me onamo odbacili, prošetao bih uzbrdo i pogledao je.”

“Je li ta kuća prazna?” upitah.

“Nije”, odgovori Walter, “ali čovjek koji ondje stanuje izići će iz nje, naravno, kad čuje da je želimo. Znaite, smatramo da će svježi zrak na ledinama i pusti krajolik našem prijatelju činiti dobro.”

“Tako je”, reče Clara smiješeći se, “i usto neće biti tako daleko od svoje voljene a da se ne bi mogli lako sastajati ako to budu željeli – a sigurno hoće.”

U tom smo razgovoru sišli do čamca, i ubrzo zaplovili predivnom širokom rijekom. Još je bilo rano jutro, niti šest sati, a Dick je hitro tjerao pramac kroz vodu neuzburkanu vjetrom. Za tili čas stigli smo do ustave, i dok smo se dizali na nadirućoj vodi, nisam mogao a da se ne čudim tome kako moja stara prijateljica, pregrada s dva otvora, i to najjednostavnije i najruralnije vrsti, još stoji ondje, pa rekoh:

“Pitao sam se, dok smo prolazili svim tim ustavama, kako to da vi, ovako napredni i imućni, naročito s obzirom na to da ste toliko skloni ugodnom radu, niste izumili nešto čime biste se otarasili toga nezgrapnog uspinjanja s pomoću tako priprostih naprava.”

Dick se nasmija. “Dragi moj prijatelju”, reče, “dokle god voda bude imala tu nezgrapnu naviku da teče nizbrdo, bojim se da ćemo joj morati udovoljavati tako da se podižemo na gornju razinu

kad smo leđima okrenuti moru. A i ne vidim zašto bi vam smetala ustava kod Maple-Durhama, koju smatram veoma lijepim mjestom.”

Potonja je tvrdnja bila neosporna, pomislih promatrajući nadvijene krošnje velikih stabala kroz koje su prodirale sunčeve zrake i slušajući pjesmu ljetnih kosova koja se miješala sa zvukom povratnog toka u našoj blizini. I tako sam, budući da mu nisam umio kazati zašto bih želio da se ustava ukloni – a to uistinu i nisam želio – radije šutio. Ali Walter reče:

“Vidite, goste, ovo nije doba izuma. Prošla nam je epoha u tom pogledu sve osigurala, i mi se sada zadovoljavamo time da se koristimo onim njenim izumima koji su nam zgodni i lišavamo se onih koje ne želimo. Vjerujem, u stvari, da se prije nekog vremena (ne mogu vam točno reći kada) za ustave koristio neki složen mehanizam, iako ljudi nisu išli dotle da bi pokušali vodu natjerati da teče uzbrdo. No ti su strojevi, pretpostavljam, bili podložni kvarovima, pa se ustanovilo da jednostavne rešetke, vrata i velika protutežna greda odgovaraju svakoj svrsi, i da ih je po potrebi lako popravljati materijalom koji je uvijek pri ruci: takve se naprave, kao što vidite, nalaze i ovdje.”

“Osim toga”, ubaci se Dick, “vidite i da ovakva ustava lijepo izgleda, a uvjeren sam da bi se ona strojna ustava, koja se navija kao sat, bila ružna i pokvarila izgled rijeke; što je svakako razlog da se zadrže ovakve ustave. Zbogom ostaj, družice stara!” reče on ustavi, dok nas je snažno potežući čaklju gurao kroz sada otvorena vrata. “Živjela ti meni, i neka ti starost vazda bude čila!”

Nastavili smo put, a rijeka mi je djelovala poznato kao otprije danā kad su Pangbourne posve zaposjeli malograđani, čemu sam svjedočio. Pangbourne je očito i dalje bio selo – tj. ubavo omeđena skupina kuća. Bukove šume i dalje su prekrivale brijeg koji se uzdizao ponad Basildona, ali ravna polja podno njih bila su mnogo napućenija no što sam pamtio, jer je na vidiku bilo pet velikih kuća, brižljivo sagrađenih tako da ne naruše obilježja toga kraja. Dolje, na zelenom rubu rijeke, na mjestu gdje voda zavija prema Goringu i Streatleyju, nekoliko djevojčica igralo se na travi. Pozdravile su nas kad smo prošli pokraj njih, jer su uočile da smo putnici, pa smo se načas zaustavili da popričamo s njima. Bile su na kupanju pa su bile lagano odjevene i bosonoge, a zaputile su se prema livadama na berkširskoj strani, gdje je sjenokoša počela, i veselo su se provodile čekajući da iz Berkshirea dođu čunom po njih. Isprva su navaljivale da pođemo s njima na košnju i doručujemo u njihovu društvu; ali onda je Dick iznio svoju teoriju o tome da sjenokošu valja početi više uzvodno, i ponovio kako mi ne želi pokvariti užitak tako što će mi dati da se u njoj okušam drugdje, pa su djevojčice, premda nevoljko, popustile. Za osvetu su me obasule pitanjima o zemlji iz koje dolazim i tamošnjem načinu života, na koja mi je bilo prilično teško odgovoriti, a odgovori koje sam im pružio bili su im podosta zbunjujući. Primijetio sam da su te lijepe djevojčice, kao i svi drugi ljudi koje smo susretali, u pomanjkanju ozbiljnih novosti, kakve smo recimo čuli u Maple-Durhamu, željne raspravljati o svakojakim sitnim pojedinostima života: o vremenu, o košnji, o zadnjoj sagrađenoj kući, o obilju ili nedostatku tih i tih ptica, i tako dalje; a o tim stvarima nisu govorile na budalast ili konvencionalan način, nego kao da im je do njih uistinu stalo. Nadalje, ustanovio sam da žene o svim tim stvarima znaju koliko i muškarci: poznavale su imena cvijeća i njihove značajke, umjele reći gdje koja riba ili ptica ima stanište, i tome slično.

Malne je neobično u kojoj je mjeri ta osobina promijenila moje mišljenje o seoskom životu ovoga doba; jer u prošlosti se govorilo, uglavnom s pravom, da mimo svoga svakodnevnog posla seoski svijet malo znade o prirodi, barem vam o njoj ne umije ništa reći; dočim su ovi ljudi bili znatiželjni u pogledu svih zbivanja na poljima, u šumama i dolinama kao da su malograđani koji su netom umaknuli tiraniji cigala i žbuke.

Kao pojedinost vrijednu zapažanja mogu spomenuti da je ptica grabljivica, a pogotovu svih ostalih, bilo mnogo više. Dan prije, dok smo prolazili Medmenhamom, nad nama je letjela crvenkasta lunja; u živicama su bile česte svrake; vidio sam nekoliko kobaca ptičara, a sada, baš dok smo prolazili ispod lijepog mosta koji je zauzeo mjesto basildonskoga željezničkog mosta, iznad naše brodice graktalo je nekoliko gavranova koji su letjeli prema višem humlju. Iz svega toga zaključio sam da su dani lovočuvara prošli, pa nisam Dicku niti trebao postavljati pitanja o tome.

26. Tvrdokorni odbijatelji

Prije nego što smo se rastali od tih djevojčica ugledali smo dvojicu kršnih mladića i ženu kako se otiskuju s berkširske obale, a onda se Dick dosjetio kako će se našaliti s djevojčicama te ih je upitao kako to da nitko muški ne ide s njima preko vode, i gdje su nestali njihovi čamci. Na to će najmlađa: “O, oni imaju veliki čun koji natovaruju kamenjem iz vode.”

“A tko su to ‘oni’, drago dijete?” upita Dick.

Starija djevojčica odgovori kroza smijeh: “Bolje je da ih počete vidjeti. Pogledajte tamo”, reče i pokaza prema sjeverozapadu. “Vidite li kako tamo grade?”

“Vidim”, reče Dick, “i to me prilično čudi u ovo doba godine; zašto ne kose sijeno s vama?”

Sve djevojčice se nasmijaše na to, i njihov smijeh još nije minuo kad je motkom tjeran čun iz Berkshirea bio izvučen na tratinu te su djevojčice lagano uskočile u nj, sveudilj se smijuljeći, dok su nam pridošlice zaželjele dobro jutro. No prije nego što su krenuli dalje, visoka djevojčica reče: “Oprostite na smijehu, dragi susjedi, ali imale smo prijateljsku prepirku s onim graditeljima, a kako nemamo vremena ispričati vam priču, bolje je da ih odete upitati o čemu se radi: bit će im drago da vas vide – ako ih ne budete ometali u poslu.”

Sve su se ponovno nasmijale na to i ljupko nam mahnule u znak pozdrava, dok su ih u čunu već prevozili na suprotnu obalu, a mi smo ostali stajati na obali iza čamca.

“Hajdemo ih vidjeti”, reče Clara, “osim ako se ne žuriš stići u Streatley, Waltere?”

“O, ne”, odvrati Walter, “drago mi je da se našla izlika da budem još malo u vašem društvu.”

Stoga smo vezali brodicu ondje i krenuli uz laganu padinu. Usput sam, pomalo smeten, upitao Dicka: “Čemu sav onaj smijeh? U čemu je bila šala?”

“Mogu to prilično sigurno naslutiti”, reče Dick. “Neki su se ondje domogli posla koji ih zanima pa ne žele ići na sjenokošu, što uopće i nije važno, jer ima dosta ljudi koji će se primiti toga lako-teškog posla; samo što je, budući da je sjenokoša redovita svetkovina, susjedima zabavno dobroćudno ih zadirkivati.”

“Shvaćam”, reko, “kao što su u Dickensovo vrijeme neki mladi ljudi bili tako zaokupljeni poslom da nisu htjeli slaviti Božić.”¹

“Upravo tako”, reče Dick, “samo što ti ljudi nisu nužno mladi.”

“Ali na što si mislio pod lako-teškim poslom?” upitah.

“Zar sam tako rekao? Mislio sam na posao koji napreže i učvršćuje mišiće, i nakon kojega ugodno iscrpljen odlaziš u postelju, ali koji inače nije tegoban ni mučan. Takav je posao uvijek ugodan ako se ne preradiš. Samo, pazi, dobra košnja iziskuje nešto vještine. Ja sam prilično dobar kosac.”

U tom smo razgovoru dospjeli do nevelike kuće u izgradnji, koja je stajala na rubu krasnog voćnjaka okruženog starim kamenim zidom. “O da, sad vidim”, reče Dick. “Sjećam se, to je sjajno

---

¹ Aluzija na Dickensovu pripovijetku *Božićna pjesma*, u kojoj lik po imenu Scrooge mrzi Božić jer ga njegovo obilježavanje ometa u poslu. No to je otprilike, kad je riječ o odnosu prema radu, jedino što povezuje Scroogea i Morrisove likove.

mjesto za kuću. Ali tu je stajalo neko bijedno zdanje iz devetnaestog stoljeća, pa mi je drago da ga iz temelja obnavljaju. Sve je od kamena, iako to u ovom dijelu zemlje nije moralo biti tako; no, tako mi riječi, umješni su u svome poslu. Pa ipak, ja ne bih sve gradio od tesanog kamena.”

Walter i Clara već su razgovarali s visokim čovjekom u zidarskoj bluzi, s batom i dljetom u ruci, koji je izgledao kao da mu je četrdesetak godina, ali je, mislim, bio stariji. U spremištu i na skelama radilo je pet ili šest muškaraca i dvije žene, također u bluzama, a jedna veoma naočita žena, koja nije sudjelovala u radu te je nosila otmjen kostim od plavog platna, došetala je do nas s pletivom u ruci. Zaželjela nam je dobrodošlicu i rekla, smiješeći se: “Vi ste, dakle, došli s rijeke da vidite Tvrdokorne Odbijatelje: kamo ćete na sjenokošu, susjedi?”

“O, odmah iznad Oxforda”, reče Dick, “ondje se kosi prilično kasno. Ali što vi imate s Odbijateljima, lijepa susjedo?”

Ona se nasmija i odgovori: “O, ja sam sretnica koja ne želi raditi, iako ponekad imam posla, jer služim kao model gazdarici Philippi kad joj to zatreba. Ona je naš glavni klesar, dođite je upoznati.”

Povela nas je do vrata nedovršene kuće, gdje je omanja žena s batom i dljetom radila na obližnjem zidu. Činilo se da je veoma zaokupljena svojim poslom te se nije okrenula kad smo došli; ali neka viša žena, reklo bi se još djevojka, koja je radila u neposrednoj blizini, već je prekinula posao te je stajala i ushićeno promatrala sad Claru, sad Dicka. Nitko od ostalih nije na nas obraćao osobitu pozornost.

Djevojka u plavom položila je klesarici ruku na rame i rekla: “No, Philippa, budeš li i dalje ovako revna, uskoro ćeš ostati bez posla; a što će onda biti s tobom?”

Klesarica se žurno okrenula, otkrila lice četrdesetgodišnjakinje (barem se takvim činilo) i odbrusila prilično otresito, ali ugodnim glasom:

“Ne pričaj besmislice, Kate, i ne prekidaš me ako ikako možeš.” Prekinula se kad nas je ugledala, pa nastavila uz ljubazan smiješak kojega nam nikad nije uzmanjkalo: “Hvala vam što ste nas došli vidjeti, susjedi, ali sigurna sam da me nećete smatrati neljubaznom ako nastavim s poslom, pogotovo kad vam kažem da sam tijekom cijelog travnja i svibnja bila bolesna i nesposobna za bilo kakav rad; a na ovome svježem zraku, suncu i u zajedničkom radu, sada kad se ponovno osjećam dobro, uživam u svakom satu koji ovdje prođe; pa me ispričajte, moram nastaviti.”

Na to se bacila na posao i nastavila klesati bareljef koji je prikazivao cvijeće i razne likove, ali je između udaraca batom i dalje govorila: “Znate, smatramo da je ovo najljepše mjesto za kuću u cijelom ovom riječnom kraju, a prostor je tako dugo bio narušen bezvrijednom kućom te smo se mi graditelji odlučili već jednom odužiti sudbini i sagraditi najljepšu kuću koju smo ovdje mogli smjestiti, i tako... I tako...”

Stala je klesati ne govoreći više ništa, a onda nam je prišao visoki nadglednik i kazao: “Da, susjedi, tako je: sve će biti od tesanog kamena jer želimo da duž svih zidova bude uklesan vijenac od cvijeća i figura; a mnogo nas je toga ometalo, među ostalim Philippina bolest, i premda smo mogli načiniti vijenac bez nje...”

“Jeste li, doista?” progundā dotična s pročelja.

“Pa, ona je svakako naš najbolji klesar, i ne bi bilo lijepo početi s klesanjem bez nje. Vidite, dakle”, reče, gledajući Dicka i mene, “da uistinu nismo mogli otići na sjenokošu, nije li tako, susjedi? Ali, znate, po ovom krasnom vremenu napredujemo tako brzo da mislim kako bismo moglo uštedjeti tjedan ili deset dana za žetvu pšenice; a zar se onda nećemo naraditi? Elem, pođite do imanja koja leže sjeverno i zapadno iz nas, susjedi, i vidjet ćete valjane žeteoce.”

“Hura za pravo razmetanje!” javi se glas sa skela iznad nas. “Naš nadglednik misli da je to lakši posao nego polaganje kamena na kamen!”

Na tu se dosjetku zaorio sveopći smijeh, kojemu se visoki nadglednik pridružio, a uto smo vidjeli momka koji je odnio stolić u sjenu kamenog štaglja, postavio ga, vratio se i ponovno pojavio s neizbježnim demižonom i visokim čašama, na što nas je nadglednik posjeo na kamene blokove i rekao:

“E pa, susjedi, popijte da se moje hvalisanje obistini, inače ću misliti da mi ne vjerujete! Ej, vi tamo!” dovikne on prema skelama, “dolazite li na čašicu?” Trojica radnika sjurila su se niz ljestve kao što dolikuje čeljadi sa “zidarskim nogama”, ali drugi se nisu odazvali, izuzev šaljivčine (ako ga se mora tako nazvati) koji je ne okrećući se doviknuo: “Oprostite mi, susjedi, što ne silazim. Moram nastaviti, jer moj posao nije kao nadzornikov, ali pošaljite nam, momci, gore čašu da popijemo u zdravlje kosaca.” Philippa se, dakako, nije odvajala od svoga ljubljenog posla, ali je druga klesarica došla; ispostavilo se da je ona Philippina kći, ali bila je to visoka, snažna djevojka, crne kose, tamnog lica i neobično dostojanstvena držanja. Ostali su se okupili oko nas, kucnuli čašama, a muškarci na skelama okrenuli su se i otpili u naše zdravlje. Zaposlena ženica kraj vrata, međutim, nije u tome htjela sudjelovati, i samo je slegnula ramenima kad joj je kći prišla i dodirnula je.

Rukovali smo se i rastali od Tvrdokornih Odbijatelja, sišli niz padinu do naše brodice i ubrzo iza naših leđa začuli zveckanje zidarskih žlica združeno sa zujanjem pčela i pojem ševā iznad male basildonske ravnice.

27. Gornji tok

Waltera smo iskricali na obali Berkshirea, među svim ljepotama Streatleyja, i produžili prema nekoć zabačenijem kraju pod obroncima White Horsea; i premda snažna opreka između sela napola zaposjednutog malograđanstvom i posve nepatvorenog sela više nije postojala, obuzelo me ushićenje (kao nekad) pri pogledu na poznata i još neizmijenjena brda berkširskog kraja.

Zaustavili smo se u Wallingfordu radi podnevnog obroka; naravno, svi znaci prljavštine i siromaštva nestali su s ulica staroga gradića, brojne ružne kuće bile su srušene a brojne lijepe nove sagrađene, ali čudilo me što grad još izgleda kao ono staro mjesto kojega sam se tako dobro sjećao; jer uistinu je izgledao kao što je i trebao izgledati.

Za ručkom smo se namjerali na starog, ali veoma bistrog i oštromnog čovjeka, koji je djelovao kao seoski pandan staroga Hammonda. Izvanredno je podrobno poznao drevnu povijest toga kraja, od Alfredova vremena do doba Parlamentarnih ratova, a mnogi su se događaji u njihovom sklopu, kao što možda i znate, odigrali upravo oko Wallingforda. No zanimljivije nam je bilo to što je imao detaljne zapise o razdoblju promjena koje su dovele do sadašnjega stanja stvari te nam je o njemu naširoko pripovijedao, a osobito o onom egzodusu naroda iz grada u selo i postupnom obnavljanju, kod ljudi odraslih u gradu s jedne i seljaka s druge strane, onih životnih umijeća koja su i jedni i drugi izgubili. Taj je pak gubitak, kako nam je rekao, u neko doba išao dotle te ne samo da više nije bilo moguće u nekom selu ili seoskom gradiću naći tesara ili kovača, nego su ljudi u takvim mjestima čak zaboravili peći kruh, a u Wallingford je, primjerice, kruh stizao ranijutarnjim vlakom iz Londona zajedno s novinama, objašnjenje čega nisam uspio shvatiti. Reкао nam je i da su gradski ljudi pomalo stjecali poljodjelska znanja pomno promatrajući kako strojevi rade i učeći se od njih ručnom zanatu; u to se vrijeme, naime, gotovo sve na poljima i oko njih obavljalo složenim strojevima kojima su se radnici veoma nerazborito služili. S druge strane, stariji radnici malo-pomalo su one mlađe podučavali zanatskim vještinama kao što je uporaba pile i blanje, rad u kovačnici i tako redom; jer čovjek tada jedva da je umio ručno pričvrstiti jasenovu dršku za grablje, pa je bio potreban stroj vrijedan tisuću funti, skupina radnika i pola dana putovanja da se obavi posao vrijedan pet šilinga. Pokazao nam je, među inim, izvještaj nekog seoskog vijeća koje je naporno radilo na svemu tome. Zapis o njihovoj silnom naprezanju da do kraja dokuče nešto što bi se u prošlosti smatralo sasvim običnim i otrcanim, kao što je, primjerice, pravi odnos lužine i ulja potreban da se dobije sapun za pranje u selu, ili točna toplina vode u koju treba uroniti ovčji but da bi se on skuhao – sve to, skopčano s posvemašnjom odsutnošću nečega kao što je združni duh, koji bi se u ranije doba javljao čak i na jednoj seoskoj skupštini, bilo je vrlo zabavno i u isto vrijeme poučno.

Taj nas je starac, koji se zvao Henry Morsom, nakon našeg objeda i odmora poveo u oveću dvoranu u kojoj se čuvala velika zbirka zanatskih predmeta i rukotvorina od posljednjih dana mašinskog razdoblja pa sve do današnjih dana. Razgledavao ih je s nama i potanko ih objašnjavao. I ti su predmeti bili vrlo zanimljivi, jer se u njima ogledao prijelaz s privremenog rada strojeva (koji je nakon spomenutoga Građanskog rata spao na najniže grane) prema prvim godinama

novoga zanatskog razdoblja. Dakako, ta su se razdoblja uvelike preklapala, a ručni rad isprva se probijao veoma sporo.

“Morate imati na umu”, rekao je stari antikvar, “da ručni rad nije bio posljedica onoga što se nekoć nazivalo materijalnom nuždom: naprotiv, u to su vrijeme strojevi bili tako usavršeni da su mogli obavljati gotovo sav potreban posao. I doista, mnogi su ljudi u to doba, a i prije, smatrali da će strojna proizvodnja posve istisnuti ručni rad, a to se, na prvi pogled, činilo i više nego vjerojatnim. Ali postojalo je i drugo mišljenje, mnogo manje logično, koje je prevladavalo među bogatim ljudima prije doba slobode, i koje nije posve odumrlo nakon što je to razdoblje počelo. To mišljenje, koje je, koliko mogu razabrati, tada bilo prirodno jednako kao što se danas nadaje besmislenim, bilo je da će obični svakodnevni rad u cijelosti obavljati automatski strojevi, pa će energija umnijega dijela čovječanstva biti slobodna za bavljenje višim oblicima umjetnosti, kao i znanošću te proučavanjem povijesti. Bilo je čudno, zar ne, da su na takav način zanemarivali težnju prema potpunoj jednakosti koju danas prepoznajemo kao jamstvo svakog sretnog ljudskog društva?”

Nisam odgovorio, nego nastavio mozgati. I Dick je djelovao zamišljeno te je kazao:

“Čudno, susjede? Pa, ne znam. Često od svoga starog rođaka čujem da je jedini cilj svih ljudi prije našeg doba bio izbjegavanje rada, ili su barem oni tako smatrali. Stoga je, naravno, rad na koji ih je njihov svakodnevni život *prisiljavao*, više izgledao kao rad nego onaj za koji se *činilo* da ga odabiru za sebe.”

“To je istina, nažalost”, reče Morsom. “Bilo kako bilo, ubrzo su počeli uviđati svoju pogrešku i shvatili da jedino robovi i robovlasnici mogu živjeti isključivo pokrećući strojeve.”

Clara se umiješa, pomalo se crvenjeći dok je govorila: “Nije li tu njihovu grešku još jedanput iznjedrio ropski život koji su vodili? Život koji je uvijek na sve, osim na čovječanstvo, živo i neživo – na ‘prirodu’, kako su to nekoć zvali – gledalo kao na jednu stvar, a na čovječanstvo kao drugu. Za ljude koji su tako mislili bilo je razumljivo da ‘prirodu’ pokušaju porobiti, jer su smatrali da je ‘priroda’ nešto izvan njih.”

“Svakako”, reče Morsom, “i bili su u nedoumici što činiti dok nisu osjetili da se raspoloženje protiv mehaničkog života, koje se javilo prije Velike Promjene među ljudima koji su imali dovoljno vremena razmišljati o takvim stvarima, nezamjetno širi; dok naposljetku pod izlikom užitka za koji se držalo da ga u radu nema, rad koji jest bio užitak nije počeo istiskivati mehanički rad, koji su se nekoć nadali svesti na uistinu malu mjeru, ali ne i riješiti ga se, i za koji su, nadalje, uvidjeli da ga ne mogu ograničiti kao što su se nadali.”

“Kada je ta nova revolucija sazrela?” upitao sam.

“U pola stoljeća nakon Velike Promjene”, odvrati Morsom, “poprimila je znatne razmjere; strojevi su se, jedan za drugim, odbacivali pod izlikom da ne mogu stvarati umjetnička obrtnička djela, a takva su bila sve traženija. Pogledajte”, reče, “ovo su neka od djela iz toga vremena – grubo i nevjesto izrađena, ali solidna, i u njihovoj je izradi vidljiv stanovit užitak.”

“Veoma su neobična”, rekoh uzimajući lončarsku rukotvorinu među primjercima što nam ih je antikvar pokazivao, “nimalo nalik na rad divljaka ili barbara, ali obilježena nečim što bi se nekoć nazvalo mržnjom prema civilizaciji.”

“Da”, složi se Morsom, “u njima ne smijete tražiti istančanost: u tom razdoblju mogao ih je praviti jedino čovjek koji je praktički bio rob. Ali sada smo, vidite”, doda, povevši me još malo dalje, “naučili majstorije zanata te slobodi uobrazilje i mašte dodali krajnju dotjeranost u izradi.”

Gledao sam i uistinu se divio umješnosti i obilju ljepote u djelima ljudi koji su napokon naučili prihvaćati sam život kao užitak, a zadovoljavanje zajedničkih potreba čovječanstva i pripremanje za njih kao posao dostojan najboljih pripadnika našega roda. Šutke sam razmišljao, a onda upitao: “Što će doći nakon ovoga?”

Starac se nasmija. “Ne znam”, reče, “suočiti ćemo se s time kada dođe.”

“A u međuvremenu”, reče Dick, “mi se moramo suočiti s nastavkom našega današnjeg putovanja; van, dakle, pa na obalu! Hoćete li se provozati s nama, susjede? Naš prijatelj žudi za vašim pričama.”

“Ići ću s vama sve do Oxforda”, reče on. “Trebam mi knjiga ili dvije iz tamošnje knjižnice. Pretpostavljam da ćete noćiti u starom gradu?”

“Ne”, otpovrne Dick, “otići ćemo nešto dalje. Čeka nas sjenokoša, znate.”

Morsom kimne, svi zajedno iziđosmo na ulicu, pa se ukrcasmo u brodicu malo poviše gradskog mosta. Ali još dok je Dick stavljao vesla u rašlje, drugi čamac zagrabilo je ispod niskog luka. Čak je i na prvi pogled to bilo živopisno malo plovilo – jarkozeleno, oslikano vješto nacrtanim cvjetovima. Kad je prošlo ispod luka, u njemu se uspravila figura u jednako živopisnu i šarenom ruhu kao sam čamac: vitka djevojka odjevena u svijetloplavu svilu koja je lepršala na vjetru ispod mosta. Učinilo mi se da joj prepoznajem lik, i doista, kad je okrenula glavu prema nama i pokazala svoje krasno lice, vidjeh da je to nitko drugi do vilinska kuma iz bujnog vrta u Runnymedeu – to jest Ellen.

Svi smo zastali da je dočekamo. Dick se uspravio u čamcu i srdačno joj doviknuo dobro jutro; ja sam pokušao biti srdačan kao Dick, ali nisam uspio; Clara joj je mahнула svojom nježnom rukom, a Morsom je kimnuo i sa zanimanjem je pogledao. Preljepa brončana boja Ellenina lica, pak, pojačala se rumenilom dok je primicala gornji rub svoga čamca našem, pa rekla:

“Znate, susjedi, dvojila sam hoćete li sve troje u povratku proći kraj Runnymede, i hoćete li se u tom slučaju ondje zaustaviti. Osim toga, nisam sigurna hoćemo li moj otac i ja za tjedan ili dva još biti ondje, jer on želi vidjeti brata na sjeveru, a ja ne bih voljela da ode bez mene. Stoga sam pomislila da vas možda više nikad neću vidjeti, što mi je bila neugodna pomisao, pa sam, eto, pošla za vama.”

“E, pa”, reče Dick, “siguran sam da nam je svima drago zbog toga, iako možete biti sigurni da bismo Clara i ja gledali da vas vidimo i dođemo i drugi put, ako biste isprva bili odsutni. Ali, draga susjedo, sami ste u čamcu, i rekao bih da ste prilično naporno veslali, pa bi vam moglo goditi da malko sjedite na miru. Stoga je bolje da podijelimo naše društvo nadvoje.”

“Da”, složi se Ellen, “i mislila sam da će biti tako, pa sam donijela kormilo za svoj čamac. Hoćete li mi, molim vas, pomoći da ga namjestim?”

Premjestila se na stražnji dio i pogurala brodicu uz naš čamac dok se krma nije našla nadohvat Dickove ruke. On je kleknuo u našem a ona u svome čamcu, pa je uslijedilo uobičajeno šepRTLjanje pri vješanju kormila na kuke; jer, kao što možete i pretpostaviti, u izradi nečega tako nevažnoga kao što je izrada izletničkih brodica nije došlo ni do kakvih promjena. Dok su se nadvijali nad kormilom, činilo mi se da su ta dva lijepa mlada lica vrlo blizu jedno drugomu, i premda je to potrajalo tek trenutak, nešto me probolo u srcu dok sam promatrao prizor. Clara je sjedila na svome mjestu i nije gledala oko sebe, ali je ubrzo upitala, tek s mrvicom krutosti u glasu:

“Kako ćemo se podijeliti? Ideš li ti u Ellenin čamac, s obzirom na to da si, bez uvrede našem gostu, bolji veslač?”

Dick je ustao, stavio joj ruku na rame pa rekao: “Ne, ne; neka gost vesla kako umije, sada se mora uvježbati. Osim toga, ne žuri nam se: ne idemo daleko od Oxforda, a i ako nas zatekne mrak, bit će mjesecine, koja nam neće pružati manje svjetla nego neki sivi dan.”

“Usto”, priklopih, “možda bih svojim veslanjem mogao učiniti i nešto više nego da samo sprečavam čamac da otpluta nizvodno.”

Svi se tome nasmijaše, kao da sam izrekao bogzna kako dobru šalu; a Ellenin smijeh, čak i u suzvučju s drugima, učinio mi se kao jedan od najugodnijih zvukova koje sam ikad čuo.

Ukratko, ušao sam u novi čamac, nemalo ushićen, i latio se vesala da se malko šepirim. Jer – moram li to reći? – osjećao sam da je čak i taj sretan svijet postao još sretniji time što sam se zadesio tako blizu toj neobičnoj djevojci, premda moram reći da mi je među svim osobama koje sam vidio u tome obnovljenom svijetu ona bila najvećma strana, najmanje slična onome na što sam mogao pomisliti. Clara, primjerice, koliko god lijepa i bistra, nalikovala je na *vrlo* prijaznu i neusiljenu mladu damu, a i druge djevojke također su djelovale tek kao uzorci tipova uvelike usavršenih u odnosu prema onima što sam ih sretao u ranija vremena. Ali ta djevojka nije bila samo lijepa, obdarena ljepotom posve drukčijom od one u neke “mlade dame”, nego je na svaki način bila tako neobično zanimljiva, pa sam se neprestance pitao što će sljedeće reći ili učiniti da me iznenadi i ugodi mi. U onome što je govorila i radila nije zapravo bilo ničega zapanjujućeg, ali sve je to činila na nov način, uvijek s tim neodredivim zanimanjem i uživanjem u životu, koje sam opazio više ili manje u svih, ali je u nje bilo istaknutije i privlačnije no u svih ostalih koje sam vidio.

Ubrzo smo krenuli i zaplovili dobrim tempom po krasnim, preglednim dijelovima rijeke između Bensingtona i Dorchestera. Bijaše otprilike sredina popodneva, a vrijeme bijaše više toplo nego vruće, i posve bez vjetra; visoko na nebu, lagani, bisernobijeli i blistavi oblaci ublažavali su vrelinu sunca, ali većinom nisu skrivali blijedo plavetnilo, iako kanda su mu davali težinu i postojanost; nebo je, ukratko, doista izgledalo kao svod, kako ga pjesnici ponekad nazivaju, a ne kao puki bezgranični uzduh, ali svod tako golem i ispunjen svjetlošću te ni na koji način nije tištio duh. Bijaše poslijepodne na kakvo je zacijelo pomišljao Tennyson kad je za zemlju Uživalaca lotosa kazao da je to zemlja u kojoj je uvijek poslijepodne.¹

Ellen se oslonila leđima na krmu i činilo se da uživa bez ostatka. Vidio sam kako doista promatra svijet oko sebe i kako joj ništa ne promiče, i dok sam je gledao, neugodna pomisao da je pomalo dirnuta ljubavlju spretnoga, hitrog i naočitog Dicka, i da je zbog toga bila ponukana pratiti nas, iščiljela je u mome duhu; jer i ako je bilo tako, ona zasigurno ne bi bila tako ushićena, makar i prekrasnim prizorima kraj kojih smo prolazili. Neko vrijeme nije mnogo govorila, ali je napokon, kad smo prošli ispod mosta u Shillingfordu (nanovo sagrađenom, ali pomalo u njegovu starom duhu), zamolila da zaustavim čamac kako bi dobro promotrila krajolik kroz ljupki svod mosta. Potom se okrenula prema meni i rekla:

“Ne znam je li mi žao ili mi je drago što sam prvi put na ovom dijelu rijeke. Velik je užitak, dođuše, prvi put vidjeti sve ovo, ali kad bih ga već godinu ili dvije nosila u sjećanju, kako bi se sve to dražesno stopilo s mojim životom, u javi i na snu! Silno mi je drago što Dick polako vesla, pa se možemo dulje zadržati ovdje. Kako se vas dojmio prvi posjet ovim vodama?”

---

¹ V. poemu “Lotos-Eaters” (1833.) Alfreda Tennysona, kojoj su u središtu “Lotofagi” što ih spominje Homer u *Odiseji*. Došavši u rečenu zemlju, Odisejevi mornari, uživajući u lotosu, zaboravljaju svoje brige i zapadaju u mlaku, snoliku i ugodnu sjetu, kao i stanovnici te zemlje, Uživaoci lotosa.

Ne vjerujem da mi je time mislila namjestiti zamku, ali sam svejedno u nju upao i kazao: “Prvi posjet! Ovdje nipošto nisam prvi put, dapače, mogu reći da poznam svaki metar Temze od Hammersmitha do Crickladea.”

Uvidio sam kakve bi neprilike mogle uslijediti, jer je u me uprla radoznao pogled kakav sam već vidio u Runnymedeu, kad sam rekao nešto zbog čega je drugima bilo teško shvatiti moj sadašnji položaj među ovim ljudima. Zacrvenjeo sam se i kazao, da zataškam svoju pogrešku: “Čudim se što nikad niste došli dovde, jer živite na Temzi, a k tome veslate tako dobro da vas to ne bi stajalo prevelikog truda. A da i ne govorim”, dodah laskavo, “kako bi svakome bilo drago povesti vas.”

Nasmijala se, očito ne zbog moga komplimenta (jer sam siguran da nije ni trebala, budući da je to bila bjelodana činjenica), nego zbog nečega što joj se komešalo u duhu. I dalje me promatrala srdačno, ali opet onim prodornim pogledom, a onda je rekla:

“Pa, možda to i jest čudno, iako kod kuće imam mnogo posla, što pazeći na oca, što izlazeći na kraj s dvojicom ili trojicom mladića kojima sam posebno zapela za oko, a ne mogu im svima odjednom ugoditi. Ali čudnije mi je, dragi susjede, to što vi poznajete gornji tok nego činjenica da ga ja ne poznajem; jer, koliko razumijem, vi ste tek nekoliko dana u Engleskoj. No možda želite reći da ste o njemu čitali u knjigama i vidjeli slike? Iako ni to nije bogzna što.”

“Istina”, rekoh. “Osim toga, o Temzi nisam pročitao nikakvih knjiga: jedna od manjih budalaština našega vremena bila je ta da nitko nije našao za potrebno napisati pristojnu knjigu o rijeci koja se s pravom može nazvati jedinom u Engleskoj.”

Čim su mi te riječi sišle s usana, uvidjeh da sam učinio još jednu pogrešku. Tada sam se doista naljutio na sebe, jer se u tom času nisam želio upuštati u duga objašnjenja, ili pak započinjati još jedan niz odisejskih laži. Čini se da je Ellen to nekako shvatila i nije iskoristila moju omašku; njezin prodorni pogled postao je iskreno prijazan te je rekla:

“No, u svakom slučaju mi je drago što putujem ovim vodama s vama, s obzirom na to da tako dobro poznajete našu rijeku, a ja o njenom toku uzvodno od Pangbournea znam malo, pa mi možete reći sve što želim znati o njoj.” Načas je zastala pa dometnula: “Ipak, imajte na umu da mi dio koji poznajem nije poznat manje nego vama. Bilo bi mi žao kad biste mislili da ne marim za nešto tako lijepo i zanimljivo kao što je Temza.”

Kazala je to vrlo ozbiljno, ljubaznošću koja mi je silno godila, ali bilo mi je jasno da svoje sumnje u vezi sa mnom čuva za drugu priliku.

Ubrzo smo stigli do Day’s Locka, gdje su nas Dick i njegovo dvoje suputnika čekali. Želio je da se iskrcam kako bi mi pokazao nešto što nikad prije nisam vidio, i ja sam spremno pošao za njim, zajedno s Ellen, prema Dykesu, kojega sam se dobro sjećao, i prema izduljenoj crkvi iza njega, kojom su se dobri mještani Dorchestera još služili u razne svrhe. Na tamošnjoj je seoskoj gostionici, usput rečeno, još stajao grb s ljiljanom kakav sam nosio u doba kad se gostoljubivost morala kupovati i prodavati. Ovaj put, međutim, nisam ničim odao da mi je sve to poznato, iako sam, dok smo sjedili na nasipu promatrajući Sinodun, njegov oštro ocrtani opkop i humak kod Whittenhama, osjetio stanovitu nelagodu suočen s ozbiljnim i pozornim Elleninim pogledom, koji me umalo naveo da uskliknem: “Kako se malo toga ovdje promijenilo!”

Ponovno smo zastali kod Abingdona, koji je za me, kao i Wallingford, u neku ruku bio istodobno star i nov, jer je bio spašen od propadanja koje ga je snašlo u devetnaestom stoljeću, a inače je bio tek neznatno izmijenjen.

Sunce se počelo spuštati kad smo, zaobišavši Osenej, stigli do Oxforda, gdje smo se zaustavili na nekoliko trenutaka uz drevni zamak da iskrčamo Henryja Morsoma. Koliko se moglo vidjeti s rijeke, dakako, mom oku nije promaknula nijedna kula i toranj toga grada nekoć napućenoga

učilištima, a okolne livade, koje su, u doba kad sam posljednji puta njima prolazio, bile svakim danom sve zapuštenije, sve više obilježene “vrevom i intelektualnim životom devetnaestoga stoljeća”, više nisu nosile takav pečat nego su vratile negdašnju ljepotu, a brežuljak Hinksey, na kojemu su se kočile dvije ili tri krasne kamene kuće, nedavno ondje izrasle (namjerno rabim tu riječ, jer je izgledalo kao da pripadaju tom tlu), odozgo su veselo gledale na nabujale potoke i ustalasanu travu čije je sjeme brzo dozrijevalo i koja je sada, u sumrak, bila siva.

Željeznice je nestalo, a s njome i raznih mostova preko pritoka Temze, pa smo ubrzo prošli kroz ustavu kod Medleyja i zatekli se u širokom toku koji oplakuje Port Meadow, čija se brojna populacija gusaka nipošto nije smanjila. Razmišljao sam o tome kako su njegovo staro ime i namjena² preživjeli od starijega, nesavršenog komunalnog razdoblja, preko doba konfuzne borbe i tiranije prava vlasništva, sve do sadašnjega spokoja i sreće potpunoga komunizma.

Na obalu su me ponovno iskrkali u Godstowu, da vidim ostatke staroga ženskog samostana, koji je bio u približno istom stanju u kakvome sam ga pamtio. A s visokog mosta preko obližnjeg kanala mogao sam, čak i u suton, vidjeti kako je to seoce, sa svojim sivim kamenim kućama, postalo lijepo; bijasmo, naime, stigli u zemlju kamena, u kojoj se zidovi i krov svake kuće moraju graditi od sivoga kamena, jerbo inače nagrđuju krajolik.

Veslali smo i dalje, a u mom čamcu vesla je preuzela Ellen. Malo dalje uzvodno prošli smo branu, a oko pet kilometara iza nje stigli, opet po mjesecini, do gradića gdje smo prespavali u kući koja je bilo slabo nastanjena, jer su njeni stanari mahom šatorovali na sjenokošama.

---

² Engleska riječ “Port” u smislu u kojemu se ovdje rabi ne označava “luku” nego, prema *Oxford’s English Dictionary*, “mjesto na otvorenom u blizini gradske kapije namijenjeno sajmu ili tržnici”.

28. Rječica

Krenuli smo sljedeće jutro prije šest sati, jer smo još bili četrdeset kilometara od našeg odmorišta, a Dick je želio biti ondje prije mraka. Putovanje je bilo ugodno, iako se onima koji ne poznaju gornju Temzu o njemu malo toga ima reći. Ellen i ja smo ponovo bili u njezinu čamcu, premda je Dick, pravednosti radi, bio za to da ja budem u njegovu, a dvije žene upravljaju zelenom igračkom. Ellen, međutim, to nije dopustila, proglasivši me najzanimljivijom osobom u društvu. “Kad smo već stigli dovdje”, rekla je, “ne želim zaploviti s pratiocem koji će uvijek misliti na nekog drugog: gost je jedina osoba koja me može doista razonoditi. Uistinu to mislim”, nadoda okrenuvši se prema meni, “i ne kažem to tek da bih nešto lijepo rekla.”

Clara se zarumenjela i činilo se da je vrlo sretna zbog toga, jer mislim da se već prilično pribojavala Ellen. Ja sam se, pak, ponovo osjećao mladim, a čudnovate nade moje mladosti bijahu združene s užitkom u sadašnjosti, malne ga dokidajući i ubrzavajući do nečega poput boli.

Dok smo prolazili kratkim i zavojitim predjelima rijeke koja se sada ubrzano smanjivala, Ellen je kazala: “Kako je ova mala rijeka ugodna meni, naviknutoj na vodeno prostranstvo; gotovo mi se čini da ćemo morati stati na kraju svakog ravnog dijela. Mislim da ću, prije no što večeras stignem kući, shvatiti kako je Engleska mala zemlja, budući da tako brzo možemo stići do kraja njene najveće rijeke.”

“Ona nije velika”, rekoh, “ali je lijepa.”

“Tako je”, dočeka ona, “i nije li ti teško zamisliti vremena kada se prema ovoj lijepoj maloj zemlji njen narod odnosio kao prema ružnoj pustoši lišenoj karaktera, lišenoj istančane ljepote koju valja čuvati, bez ikakva obzira spram vazda opetovanog užitka u izmjenama godišnjih doba, promjenjivu vremenu i raznolikosti tla? Kako su ljudi mogli biti tako okrutni prema sebi?”

“I jedni prema drugima”, priklopih. Tada me obuzme nenadana odlučnost te rekoh: “Draga susjedo, mogu ti odmah reći da mi je lakše zamisliti svu tu ružnu prošlost nego tebi, jer sam sâm bio njenim dijelom. Vidim da si nešto od toga u meni naslutila, a mislim i da ćeš mi vjerovati kada ti to kažem, pa neću baš ništa skrivati pred tobom.”

Kraće vrijeme je šutjela, a onda kazala: “Dobro si pogodio, prijatelju; a da budem iskrena, pratila sam vas od Runnymede da bih ti mogla postaviti brojna pitanja, jer sam vidjela da nisi jedan od nas. To je u meni izazvalo zanimanje i radost pa sam te htjela usrećiti koliko je to samo moguće. Istinu govoreći, u tome je bilo i rizika”, dodala je zarumenjevši se, “mislim u pogledu Dicka i Clare; jer moram ti reći, budući da ćemo postati bliski prijatelji, da sam čak i ovdje, među nama, gdje ima toliko lijepih žena, muškarcima često pogubno zavrtila glavom. To je jedini razlog zbog kojega sam ostala živjeti sama s ocem u kolibi u Runnymedeu. No time nisam postigla svrhu, jer ljudi, naravno, dolaze onamo, budući da to nije pustinja, i čini se da sam im još zanimljivija stoga što živim tako sama, pa za sebe smišljaju priče o meni. A znam da si ih smišljao i ti, prijatelju. No, pustimo sad to. Večeras ili sutra ujutro predložiti ću ti da učiniš nešto što bi me veoma obradovalo, a mislim da tebe ne bi povrijedilo.”

Gorljivo sam joj upao u riječ i kazao da ću za nju učiniti sve na svijetu; jer uistinu sam se, usprkos svojoj dobi i njezinim itekako očitim znacima (iako onaj osjećaj obnovljene mladosti, mislim, nije bio tek prolazan osjećaj) – usprkos svojim godinama, kažem, čutio sam se presretnim u društvu te divne djevojke i bio spreman njezinu povjerljivost primiti i kao nešto više no što je možebit značila.

Nasmijala se, ali me vrlo srdačno pogledala. “No”, reče, “zasad ćemo to ostaviti po strani, jer moram razgledati ovu novu zemlju kojom prolazimo. Vidiš li kako je rijeka opet promijenila svoja obilježja: sada je široka, a ravni dijelovi su dugi i veoma sporo teku. I gle, eno skele!”

Rekao sam joj kako se zove i usporio da prebacim lanac skele preko naših glava. Produžili smo uz obalu načičkanu hrastovima s naše lijeve strane, a onda se rijeka ponovo suzila i produbila te smo napredovali između visokih zidova od trske. Vrapci i malene pjevice na njima bile su milozvučno nemirne te su cvrkutale i žvrgoljile u spokojno, toplo jutro, dok su valovi što su ih podizali čamci drmusali šaš uz vodu.

Razdragano se nasmiješila, zavaljena među jastucima, a njezino dokono uživanje u novom prizoru kao da je udvostručivalo njezinu ljepotu. Bila je ona sve, samo ne troma, jer bila je to dokonost osobe čvrsta i dobro građena tijela i uma koja se promišljeno odmara.

“Gledaj!” uskliknula je, skočivši sa svoga mjesta bez ikakva vidljivog napora te iznimnom ljupkošću i lakoćom održavajući ravnotežu. “Pogledaj krasan stari most pred nama!”

“Ne moram ga ni pogledati”, rekoh, ne skrećući pogleda s njezine ljepote. “Znam koji je to most, iako ga”, dodah osmjehujući se, “nekoć nismo zvali ‘starim mostom’”.

Prijazno me pogledala odozgo i rekla: “Vidiš li kako nam dobro ide otkako sa mnom više nisi na oprezu!”

Sveudilj je stajala zamišljeno me promatrajući, dok nije bila primorana sjesti kad smo prolazili ispod srednjega u nizu malih zašiljenih lukova najstarijega mosta na Temzi.

“Prekrasnih li polja!” rekla je. “Nisam ni slutila da mala rječica poput ove može biti tako dražesna. Malenost svega unaokolo, kratki ravni dijelovi i brza izmjena obala daju čovjeku osjećaj da nekamo ide, da stiže u neko neobično mjesto, osjećaj pustolovine koji nisam doživjela na velikim vodama.”

Pogledao sam je ushićeno, jer izričući upravo ono što sam u tom času mislio, njezin glas kao da me milovao. Susrela je moj pogled, obrazi joj se zacrvnješe ispod preplanule puti, i jednostavno reče:

“Moram ti reći, prijatelju, da će me moj otac, kad ovoga ljeta ode s Temze, odvesti na mjesto u blizini rimskih zidina u Cumberlandu; stoga je ovo putovanje moj oproštaj s jugom. Uz moj pristanak, dakako, pa ipak mi je zbog toga žao. Nisam jučer imala srca reći Dicku da smo bezmalo otišli s Temze, ali tebi to nekako moram kazati.”

Zastala je, načas kanda se duboko zamislila, pa uz osmijeh rekla:

“Moram reći da se nerado selim iz jednog doma u drugi; čovjek se tako ugodno navikne na sve pojedinosti života na jednome mjestu, ono mu se tako skladno i sretno uklopi u život, te mu novi početak, makar i u manjim razmjerima, nanosi neku bol. No vjerujem da biste u zemlji iz koje dolazite to smatrali sitničavim stavom lišenim pustolovnog duha i da ćete zbog toga loše misliti o meni.”

Umilno mi se smiješila dok je govorila, a ja sam požurio odgovoriti: “O, ne, nipošto; ta ti ponovo izričeš moje vlastite misli. Ali nisam očekivao takve riječi od tebe. Iz svega što sam čuo, zaključio sam da vi u ovoj zemlji često mijenjate boravište.”

“Pa”, odvrati ona, “Ljudi su, naravno, slobodni seliti se koliko ih je volja, ali, osim kad su posrijedi izleti, osobito za žetve i sjenokoše, kao sada, mislim da to ne čine prečesto. Priznajem da i ja katkad nisam raspoložena ostati kod kuće, kao što sam maločas natuknula, i voljela bih s tobom proputovati čitav zapad zemlje – ne misleći ni na što”, zaključila je smiješeći se.

“Ja bih itekako imao o čemu misliti”, rekoh.

29. Odmorište na gornjoj Temzi

Ubrzo potom smo se, na mjestu gdje je rijeka zavijala oko predbrežja prekrivenog livadama, na kratko zaustavili da se odmorimo i prezalogajimo, i smjestili se na krasnoj obali koja je malne dosegala visinu obronka: pred nama su se sterale široke livade, gdje je košnja već bila u jeku. U spokojnoj ljepoti polja opazio sam jednu promjenu – ona su, naime, mjestimice bila zasađena drvećem, često voćkama, i nije bilo onog škrtog sužavanja prostora oko lijepih stabala koje mi je ostalo u sjećanju; i premda su krošnje mnogih vrba bile obrezane (ili okljaštrene, kao što vele u tom kraju), činilo se to pazeći na ljepotu. Hoću reći da nije bilo obrezivanja u nizu koje bi narušilo krasotu cijeloga četvornog kilometra prirode, nego se to činilo promišljeno i time se sprječavala nagla ogoljenost na bilo kojem mjestu. Ukratko, prema poljima su se svugdje odnosili kao prema vrtu namijenjenom užitku i dobrobiti svijui, kao što mi je kazao i stari Hammond.

Na toj obali ili obronku, dakle, pojeli smo naš podnevni obrok. Bijaše pomalo prerano za ručak, ako je uopće bilo do toga, ali smo odrana bili u pokretu. Uzak tok Temze zavijao je ispod nas, usred krajolika nalik velikom vrtu o kojemu sam govorio; na dvjestotinjak metara od nas uzdizao se krasan otočić obrastao ljupkim drvećem; na kosinama zapadno od nas rasla je šuma različito visokog drveća koja se nadvijala nad uskom livadom na južnoj strani rijeke, dok se na sjeveru prostrana livada uspinjala počev od riječnog ruba. Vitak toranj nekog starog zdanja uzdizao se ponad stabala na srednjoj udaljenosti, a oko njega bijaše zgrnuto nekoliko sivih kuća; dok se bliže nama, zapravo ni stotinu metara od vode, kočila posve suvremena kamena kuća, koju su činile niske zgrade oko prostranoga četverokutnog dvorišta. Između nje i rijeke nije bilo vrta, ničega osim niza kruškovih stabala, još mladih i vitkih; i premda nije bila osobito bogato ornamentirana, u nje je bilo neke prirodne otmjenosti, kao uostalom i u samih tih stabala.

Dok smo toga ubavog lipanjskoga dana sjedili i odozgo sve to promatrali, prije sretni nego veseli, Ellen, koja je sjedila do mene s dlanom na koljenu, nagnula se postrance prema meni i upitala me tihim glasom što su ga Dick i Clara mogli čuti da nisu bili zauzeti razdraganim ljubakanjem bez riječi: “Prijatelju, jesu li kuće radnika na polju u tvojoj zemlji bile imalo nalik na ove?”

“Pa, kuće naših bogataša u svakom slučaju nisu bile takve; prije bih rekao da su bile mrlje na licu zemlje”, odvratih.

“To mi je teško shvatiti”, reče ona. “Jasno mi je da radnici, onako ugnjeteni, nisu mogli živjeti u lijepim kućama, jer treba vremena, dokolice i uma koji nije preopterećen brigama da bi se podigle lijepe nastambe. Stoga posve razumijem da tim ubogim ljudima nije bilo omogućeno živjeti tako da bi imali dobre stvari koje su nama prijeko potrebne. Ali zašto bogati ljudi, koji su imali vremena, dokolice i materijala za gradnju, kao u ovom slučaju, nisu bili lijepo okućeni, e to još uvijek ne shvaćam. Znam da mi želiš reći”, kazala je gledajući me pravo u oči i rumeneći se, “kako su njihove kuće i cjelokupna svojina bile mahom ružne i proste, osim ako nisu potjecale iz starine kao onaj ostatak djela naših predaka” (pokazala je prema tornju), “i da su bile – čekaj, kako ono glasi riječ?”

“Vulgarne”, reko. “Običavali smo govoriti da su ružnoća i vulgarnost bogataških kuća neminovan odraz bijede i oskudice u kojoj su prisiljavali siromašne da žive.”

Namrštila se, kao da razmišlja, a onda se, ozarena, okrenula prema meni, kao da je uhvatila misao, i rekla: “Da, prijatelju, znam što hoćeš reći. Ponekad i mi – oni među nama koji propituju takve stvari – raspravljamo upravo o tome, jer, istinu govoreći, sačuvano nam je štošta od takozvane umjetnosti iz doba otprije Jednakosti Života; i ne manjka ljudi koji tvrde da stanje toga društva nije bilo uzrok svoj toj ružnoći, da su oni u svome životu bili ružni jer im se tako sviđalo, a mogli su biti okruženi lijepim stvarima da su htjeli; kao što neki čovjek ili skupina ljudi može danas, ako želi, učiniti stvari više ili manje lijepima... Stani! Znam što ćeš reći.”

“Doista?” upitah nasmiješen, ali ustreptala srca.

“Da”, reče ona, “ti mi odgovaraš, podučavaš me, na ovaj ili onaj način, iako nisi naglas izgovorio te riječi. Htio si kazati da je u doba nejednakosti bitan uvjet života tih bogatih ljudi bio taj da sami ne prave ono što im je trebalo za ukrašavanje vlastita života, nego su na to silili iste one koje su primoravali živjeti oskudnim i bijednim životom; i da su, kao nužna posljedica toga, bijeda, oskudica i ružna pustoš tih upropaštenih života služili kao ukras života bogatih, a umjetnost je među ljudima izumrla? Jesi li to kanio reći, prijatelju moj?”

“Da, da”, odvratih čeznutljivo je gledajući, jer bijaše se uspravila i stajala je na rubu padine, a povjetarac je mreškao njezino lijepo ruho dok joj je jedna ruka, kao znak usrdnosti, počivala na grudima a druga joj bijaše čvrsto stisnuta i ispružena prema tlu.

“To je istina”, rekla je, “istina je! Mi smo dokazali da jest!”

Mislim da sam se u svome, blago rečeno, zanimanju za nju i divljenju počeo pitati kako će sve to završiti. Malko sam se pribojavao onoga što bi moglo uslijediti, strepio kakav lijek može ovo novo doba ponuditi onome kome nedostaje nešto za čim možebit svim srcem čezne. Ali tada je Dick ustao i na svoj srdačan način doviknuo: “Susjedo Ellen, svađate li se vi to s našim gostom ili mu dodijavate da vam govori o stvarima koje nam ne može pravo objasniti u našem neznanju?”

“Nijedno od toga, dragi susjede”, otpovrne ona. “Od svađe ni traga; prije bih rekla da ga navodim da se sprijatelji sa sobom koliko i sa mnom. Nije li tako, dragi goste?” upita, gledajući me odozgo, lica ozarena osmijehom koji je odavao pouzdanje u to da je razumijem.

“Svakako”, odvratih.

“Povrh toga”, dometne ona, “moram reći da mi je itekako dobro objasnio sebe te ga sada posve razumijem.”

“U redu”, reče Dick. “Kad sam vas prvi put ugledao u Runnymedeu znao sam da ima nečeg čudesnog u britkosti vašeg uma. Ne govorim vam to iz puke slatkorječivosti, ne bih li vam ugodio”, nadoda on hitro, “nego jer je to istina, i zbog toga sam vas želio ponovo vidjeti. Ali dođite, moramo krenuti, jer još nismo ni na pola puta, a morali bismo stići dobrano prije sumraka.”

Na to je primio Claru za ruku i poveo je niz padinu. No Ellen je stajala, načas se zamislivši, a kad sam je primio za ruku da pođemo za Dickom, okrenula se prema meni i rekla:

“Mogao bi mi reći štošta i mnogo toga mi razjasniti, ako bi htio.”

“Da”, reko, “za to sam, ovako star, prilično spreman – za to i ništa drugo.”

Nije primijetila gorčinu prisutnu, htio ja to ili ne htio, u mom glasu dok sam to govorio, nego je nastavila: “Nije to toliko zbog mene; ja bih se zadovoljila snatrenjem o prošlim vremenima, a ako ih i ne bih mogla idealizirati, barem bih mogla idealizirati pojedine ljude koji su tada živjeli. Ali mislim da ljudi ponekad suviše zanemaruju povijest, da su suviše skloni prepustiti je starim, učenim ljudima poput Hammonda. Tko zna? Koliko god sada bili sretni, vremena se mogu promijeniti; možda nas nešto potakne na promjenu, i štošta bi moglo izgledati odveć čudesno a da

bismo se tome oduprijeli, odveć uzbudljivo a da se za to ne bismo uhvatili, ne budemo li znali da su to samo razvojni stupnjevi onoga što se već zbivalo, pritom još i pogubni, varljivi i bijedni.”

Dok smo polako silazili prema brodicama, dometnula je: “Nije to samo zbog mene, dragi prijatelju; ja ću imati djece, s vremenom možda i mnogo njih, nadam se. I premda ih, dakako, ne mogu prisiliti da usvajaju neka osobita znanja, ipak, prijatelju, ne mogu a da ne pomislim kako bih, baš kao što će možda biti tjelesno slični meni, mogla u njih usaditi nešto od svog načina razmišljanja, to jest neki doista bitan dio sebe, dio što ga ne tvore puka raspoloženja, uvjetovana stvarima i događajima oko mene. Što ti misliš?”

U jedno sam bio siguran: njezina ljepota, srdačnost i gorljivost, ovako združene, primoravale su me da mislim kao ona svaki put kad se ne bi onako iskreno otvarala da u sebe primi moje misli. Rekao sam ono što je u taj čas bilo istina, naime da smatram kako je upravo to najvažnije, i ubrzo se našao opčinjen čudom njezine ljupkosti kad je stupila u lagani čamac i pružila mi ruku. I tako smo produžili, sveudilj uz Temzu – kamo?

30. Kraj putovanja

Krenuli smo dalje. Unatoč mojoj novoj uzbuđenosti u vezi s Ellen i rastućem strahu pred tim kamo će me ona odvesti, nisam mogao a da se živo ne zanimam za rijeku i njene obale, utoliko više što nju kao da ni u jednom trenutku nije zamerala izmjena prizora, nego je svaki djelić obala posutih cvijećem i svaki klokoćući vrtlog promatrala s onim usrdnim zanimanjem što je nekoć tako snažno vodilo mene, a možda ga nisam posve izgubio ni u ovome neobično promijenjenom društvu sa svim njegovim čudesima. Ellen je, čini se, bila ushićena mojim radovanjem ovom ili onom vidu pažnje u postupanju prema rijeci: u njegovanju lijepih kutaka, u dosjetljivom snalaženju s teškoćama pri rukovanju napravama na vodi, tako da su i očito svrsishodne sprave izgledale lijepo i ujedno prirodno. Sve me to, kažem, silno radovalo, a nju je radovalo moje radovanje – ali i prilično zbunjivalo.

“Kao da si zapanjen”, rekla je netom nakon što smo prošli pokraj vodenice¹ koja se pružala preko cijelog toka rijeke izuzev plovnog puta, ali koja je na svoj način bila jednako lijepa kao gotička katedrala, “kao da si zapanjen što je ovo tako ugodno oku.”

“I jesam”, rekoh, “na neki način jesam, iako ne vidim zašto ne bi bilo.”

“Ah!” uzdahnula je gledajući me zadivljeno, iako joj je na licu vrebao osmijeh, “ti znaš sve o povijesti prošlih vremena. Zar nisu uvijek bili tako pažljivi prema ovoj riječi, koja danas toliko obogaćuje ljepotu prirode u ovom kraju? Ta valjda je oduvijek bilo lako gospodariti ovako malom rijekom. Ah, da, zaboravila sam”, rekla je kad joj se pogled sreo s mojim, “da je u doba o kojemu govorimo užitak u ovakvim stvarima bio posve zanemaren. Ali kako su gospodarili rijekom u doba kad si ti...” Htjela je reći “živio”, ali se ispravila i kazala: “U doba o kojemu ti imaš zapise?”

“Loše”, odgovorih. “Sve do prve polovice devetnaestoga stoljeća, kad je to još manje ili više bila glavna cesta za mještane selā, o rijeci i njenim obalama vodila se neka briga, i premda ne mislim da se itko zamario njenim izgledom, bila je dotjerana i lijepa. Ali kad se pojavila željeznica – za koju ne sumnjam da ste čuli – seljanima više nisu dopuštali da se služe ni prirodnim ni umjetnim vodenim putovima, a potonjih je bilo mnogo. Vjerujem da ćemo nešto dalje uzvodno vidjeti jedan od njih, veoma važan put, koji je jedna od tih željezničkih pruga posve zatvorila za javnost kako bi se ljudi prisilili da svoju robu šalju njihovim privatnim putom i kako bi ih na taj način masno oporezivali.”

Ellen se srdačno nasmija. “Evo, vidiš”, reče, “to nije jasno rečeno u našim povijesnim knjigama, a vrijedilo bi znati takvo što. Ali ljudi su u ono doba zacijelo bili neobično lijeni. Mi danas nismo nestrpljivi i svadljivi, ali ako bi nam netko pokušao podvaliti takvu ludost, mi bismo se služili rečenim riječnim putovima, tko god nam protuslovio: to bi sigurno bilo jednostavno. Sjećam se, međutim, drugih slučajeva takve gluposti: kad sam prije dvije godine bila na Rajni, pokazivali

---

¹ Trebao sam reći da je diljem Temze bilo obilje vodenica koje su se rabile za razne svrhe. Nijedna među njima nije bila ni najmanje ružna, a mnoge su bile upadljivo lijepe, dok su vrtovi oko njih bili prava čuda dražesti i miline. (Nap. W. Morris.)

su nam ruševine starih dvoraca, koji su, prema onome što smo čuli, zacijelo bili sagrađeni u istu svrhu kao i željeznice. Ali prekidam vašu priču o rijeci; molim te, nastavi.”

“Ona je posve kratka i jednako toliko glupa”, rekoh. “Kad je rijeka izgubila svoju praktičnu odnosno trgovinsku važnost, to jest kad više nije donosila novac...”

Kimnula je. “Znam što znači taj čudnovati izraz”, reče. “Nastavi!”

“Dakle, bila je posve zapostavljena, dok na kraju nije počela smetati...”

“Da”, dočeka Ellen, “shvaćam: kao željeznica i drumski razbojnici. Da?”

“Tada su na njoj pokrenuli provizorno poslovanje i predali je nekom društvu u Londonu², koje bi s vremena na vrijeme, ne bi li pokazalo da ima posla, ovdje-ondje učinilo neku štetu – posjeklo drveće, uništavajući tamošnje obale, gliboderima raskopalo nanose u rijeci (gdje to nije bilo uvijek potrebno), pa onda te nanose razbacalo po poljima i time ih pokvarilo, i tako redom. No većinom su prakticirali ‘majstorsku nedjelatnost’, kako se to tada zvalo, to jest dobivali su plaću ne miješajući se ni u što.”

“Dobivali su plaću”, ponovi ona. “Znam, to znači da im je bilo dopušteno uzimati od drugih dodatna dobra za nerad. Ali da je to bilo sve, možda bi ih i bilo vrijedno pustiti da to čine, ako se već nije mogao naći drugi način da ih se umiri; no čini se da, budući tako plaćeni, nisu mogli a da nešto ne čine, a to nešto nužno je bila psina – jer”, dodala je odjednom se rasrdivši, “cijela je rabota bila zasnovana na lažima i lažnim pretenzijama. Ne mislim samo na te skrbnike o rijekama nego i na sve one raznorazne upravitelje o kojima sam čitala.”

“Da”, rekoh, “kako ste vi sretni što ste se izbacili iz oskudice ugnjetavanja!”

“Zašto uzdišeš?” upita ona, ljubazno i pomalo bojažljivo. “Kao da misliš da to neće potrajati?”

“Potrajat će za vas”, odvratih.

“Ali ne i za vas?” reče. “Zacijelo to vrijedi za cijeli svijet, a ako je tvoja zemlja pomalo nazadna, sigurno će i ondje stvari uskoro doći na svoje. Ili”, dometne hitro, “misliš da ćeš se morati ubrzo vratiti? Odmah ću ti iznijeti prijedlog koji sam ti jučer spomenula, i možda time raspršiti tvoju tjeskobu. Htjela sam ti predložiti da dođeš živjeti s nama ondje kamo idemo. Osjećam da smo već stari prijatelji i bilo bi mi žao izgubiti te.” Tada mi se nasmiješila i kazala: “Znaš, već počinjem sumnjati da želiš u sebi njegovati neku lažnu tugu, poput smiješnih likova u nekim čudnovatim starim romanima na koje sam tu i tamo nailazila.”

Doista sam i sâm počeo sumnjati u takvo što, ali sam to odbijao priznati. Stoga sam prestao uzdisati i počeo svojoj sjajnoj družici prepričavati djeliće povijesti koje sam poznao u vezi s rijekom i područjima uz nju. Vrijeme je ugodno protjecalo, i zajedno smo (ona je veslala bolje od mene i činila se neumornom) uspijevali držati korak s Dickom, unatoč vrućem poslijepodnevju, i grabiti hitrim tempom. Napokon smo prošli ispod još jednog starog mosta, između livada isprva obrubljenih golemim brijestovima i mladim, ali dostojanstvenim kestenovima. Livade su se sada tako proširile te se činilo da drveća ima još samo na okukama ili oko kuća, izuzev vrba tik do obala, pa je travnato prostranstvo ovdje bilo donekle prekinuto. Dick je sada bio vrlo uzbuđen i često je ustajao u čamcu da nam dovikne kako je ovo to i to polje, i tome slično, a nas je ponijelo njegovo oduševljenje za sjenokošu te smo veslali koliko su nam snage dopuštale.

Naposljedku smo, prolazeći dijelom rijeke gdje se na jednoj strani plovnog puta za tegljenje uzdizao povisok sprud obrastao gustim šuštavim šašem, a na drugoj strani još viši sprud, prekriven vrbama nagnutima prema rijeci i okrunjen starim brijestovima, ugledali svijetle figure koje su se primicale uz obalu, kao da nešto traže. Doista i jesu nešto tražili, a to smo bili mi – to jest, Dick

---

² Ondašnji Odbor za očuvanje Temze, s kojim je Morris često dolazio u sukob.

i njegovo društvo. Dick je zaustavio vesla, a mi smo slijedili njegov primjer. Ispustio je veseo usklik u smjeru ljudi na obali, koji je odjeknuo u više glasova, dubokih i milozvučno tankih, jer ondje je bilo desetak ljudi, muškaraca, žena i djece. Visoka, pristala žena, valovite crne kose i duboko usađenih sivih očiju, istupila je na obalu, dražesno nam mahnula i rekla:

“Dick, prijatelju, umalo smo vas morali čekati! Kakvu ispriku imaš za ovakvu ropsku točnost? Zašto nas nisi iznenadio i došao jučer?”

“O”, reče Dick, gotovo neprimjetno trznuvši glavom prema našem čamcu, “nismo željeli previše brzati uz vodu; oni koji nisu prije bili ovdje imaju toliko toga vidjeti.”

“Istina, istina”, potvrdi dostojanstvena dama, jer to je prava riječ kojom je se može opisati, “a mi želimo da temeljito upoznaju plovni put iz smjera istoka, jer će se sada morati njime često služiti. No, odmah se iskrcaj, Dick, ti i naši dragi susjedi. U šašu postoji čistina i odmah iza ugla nalazi se dobro iskrcavalište. Možemo ponijeti vaše stvari ili poslati momke po njih.”

“Ne, ne”, reče Dick, “lakše je uz vodu, iako je to samo korak. Osim toga, želim svoga prijatelja dovesti na pravo mjesto. Produžit ćemo prema gazu, a ti možeš razgovarati s nama dok budemo veslali.”

Zaronio je vesla u vodu te smo produžili, oštro skrenuvši prema sjeveru. Ubrzo smo pred sobom ugledali obalu obraslu brijestovima, koja nam je dala naslutiti da je među njima kuća, iako sam uzalud pogledom tražio sive zidove kakve sam ovdje očekivao vidjeti. Dok smo tako napredovali, čeljad na obali doista je razgovarala, a njihovi mili glasovi miješali su se s pjevom kukavice, prodornim zviždanjem kosova i neprestanim glasanjem hariša koji je milio kroz visoku travu u polju, odakle nas je zapahnjivao miomiris djeteline koja je procvala sred dozrele trave.

Za nekoliko minuta prešli smo duboko i mirno mjesto u rijeci, uplovili u brzac koji je počinjao kod gaza, izvukli naše plovilo na majušan žal od vapnenačkog šljunka, pa stupili na obalu, u naručaj naših prijatelja s gornjeg toka, i naše putovanje bilo je okončano.

Odvojio sam se od vesele družine i, uspevši se do kolnog puta koji se protezao duž rijeke nekoliko metara od vode, pogledao oko sebe. Rijeka je tekla kroz široku livadu s moje lijeve strane, koja je sada poprimila sivu boju zbog trave koja je dozrijevala i udarala u sjeme. Svjetlucava voda gubila se iza zavoja, ali poviše livade vidio sam zabate zdanja na mjestu gdje sam znao da mora biti ustava, a koja je sada, čini se, bila spojena s vodenicom. Niski pošumljeni greben omeđivao je riječnu nizinu na jugu i jugoistoku, odakle smo došli, a nekoliko niskih kuća stajalo je oko njegova podnožja i na obronku. Blago sam se okrenuo udesno te kroz glogove grančice i dugačke mladice divljih ruža ugledao ravnice koja se protezala daleko pod suncem spokojnog predvečerja, sve do nečega što bi se moglo nazvati brežuljcima okruženim pašnjacima, a omeđivalo je ravnice blagom plavom linijom. Brijestovi tik preda mnom skrivali su kuće u tome riječnom naselju, ali zdesna od kolnog puta ovdje-ondje ukazivale su se posve jednostavna siva zdanja.

Stajao sam ondje, snatrio i trljao oči kao da nisam sasvim budan, i malne očekivao vidjeti kako se živopisno odjevena družina lijepih muškaraca i žena promiseće u dvoje ili troje zgurenih, tankonogih muškaraca i ispijenih, ružnih žena upalih očiju, koji su nekoć gazili tlo ove zemlje svojim teškim, očajnim nogama, iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu. No promjene još nije bilo, i grudi su mi se nadimale od radosti pri pomisli na sva ta divna siva sela, od rijeke do ravnice i od ravnice do visoravni, koja sam sebi mogao tako dobro predočiti, danas listom napućena ovim sretnim i dragim narodom, koji je odbacio bogatstva i dosegnuo istinsko obilje.

31. Stara kuća među novim ljudima

Dok sam stajao ondje, Ellen se odvojila od naših sretnih prijatelja koji su sveudilj stajali na malome žalu i prišla mi. Primila me za ruku i tiho rekla: “Odmah me povedi do kuće. Ne moramo čekati ostale, ja bar radije ne bih.”

Zaustih reći da ne poznajem put onamo i da bi nas riječni stanovnici trebali povesti, ali noge su mi gotovo mimo moje volje krenule stazom koju su oni poznavali. Povišeni put doveo nas je do malog polja omeđenog mrtvim rukavcem rijeke s jedne strane; zdesna smo vidjeli nakupinu malih kuća i štagljeva, novih i starih, a pred nama sušu od sivoga kamena i zid dijelom obrastao bršljanom, ponad kojega se ukazivalo nekoliko sivih zabata. Seoska cesta završavala je u plićini spomenutog rukavca. Prešli smo cestu, i ponovo je moja ruka gotovo bez moje volje podigla zasun na vratima u zidu, te smo se zatekli na kamenoj stazi koja je vodila prema staroj kući, u koju me sudbina u Dickovu liku na tako začudan način dovela u ovom novom svijetu ljudi. Moja družica uzdahnula je od ugodnog iznenađenja i užitka, čemu se i nisam čudio, jer je vrt između zida i kuće odisao mirisom lipanjskog cvijeća, a ruže su obavijale jedna drugu u onako divnom preobilju malih njegovanih vrtova kakav na prvi pogled ostavlja promatrača bez ijedne druge misli doli one o ljepoti. Kosovi su pjevali iz sveg grla, grlice gugutale na sljemenu krova, gačci ćeretali u razlistalim krošnjama brijestova, a čiope kružile fijukajući oko zabata. Sama kuća bila je podesna zaštitnica svoj ljepoti srca ljeta.

Ellen je još jednom naglas izrazila moje misli: “Da, prijatelju, ovo sam došla vidjeti; ova višezabatna stara kuća koju je u davna vremena podigao jednostavan seoski svijet, bez obzira na sav metež koji se odvijao u gradovima i na dvorovima, još uvijek je krasna sred sve ljepote koju su stvorila kasnija vremena, i ne čudim se što se naši prijatelji tako pomno o njoj brinu i posvećuju joj toliku pažnju. Čini mi se kao da je čekala ove sretne dane i čuvala u sebi mrvice sreće skupljene iz zbrkane i burne prošlosti.”¹

Povela me tik do kuće, položila svoju skladnu, preplanulu ruku na zid prekriven lišajem kao da će ga zagrliti, i uskliknula: “Oh, joj! Oh, joj! Kako ja volim zemlju, i godišnja doba, i vrijeme, i sve što je s njom u vezi i sve što iz nje raste – kao što je izraslo ovo!”

Nisam joj mogao odgovoriti, niti kazati ijednu riječ. U njezinu ushitu i nasladi bijaše toliko strasti i čara, a njezina ljepota, tako istančana pa ipak prožeta snagom, izražavala je taj ushit tako potpuno da bi svaka dodatna riječ bila otrcana i jalova. Strepio sam da će ostali doći i raspršiti čaroliju kojom me opčinila, ali stajali smo neko vrijeme uz ugao velikog zabata, a nitko nije došao. Uskoro sam ipak začuo vesele glasove u daljini i znao da idu uz rijeku prema livadi na drugoj strani kuće i vrta.

---

¹ Riječ je o Kelmscott Manoru, Morrisovu domu, staroj elizabetinskoj seoskoj kući od kamena koju je on godinama unajmljivao, a još uvijek stoji u blizini izvora Temze. Morris je za tu kuću bio silno vezan te je jednom zgodom o njoj zapisao: “Za mene je ona postala obrazac svih ugodnih mjesta na zemlji i domova bezazlenih jednostavnih ljudi koji nisu preopterećeni zamršenostima života; i kao što drugi ljube ljudski rod putem svojih ljubavnika ili djece, tako ja ljubim zemlju posredstvom toga malog prostora.”

Malko smo se udaljili od kuće i promotrili je: vrata i prozori bijahu otvoreni za miomirisan uzduh, prožet suncem; s gornjih prozorskih dasaka visjeli su vijenci cvijeća u čast svetkovine, kao da su i ostali dijelili ljubav prema staroj kući.

“Uđi”, reče Ellen. “Nadam se i vjerujem da unutra ništa neće biti narušeno. Dođi! Ubrzo se moramo vratiti ostalima. Oni su otišli prema šatorima, jer za kosce su zacijelo razapeli šatore – u kuću, sigurna sam, ne bi stalo desetero ljudi.”

Povela me prema vratima, mrmljajući tek nešto glasnije od šapta: “Zemlja, njeno raslinje, njen život! Kad bih samo mogla reći kako sve to volim!”

Ušli smo, ne zatekavši nijednu dušu dok smo tumarali iz prostorije u prostoriju – od trijema prekrivenog ružama do neobična potkrovlja presvođenog velikim drvenim gredama, gdje su nekoć spavali ratari i pastiri koji su radili na posjedu, ali se, s obzirom na male krevete te na razbacane i beskorisne stvari – kite uvela cvijeća, ptičje perje, ljske čvorkovih jaja, puževe kućice i tome slično – činilo da ih danas noću nastanjuju djeca.

Posvuda je bilo malo pokućstva, i to samo onog najnužnijeg i najjednostavnijih oblika. Neumjerena ljubav prema ukrašavanju koju sam uočio drugdje u tih ljudi ovdje je, čini se, ustupila mjesto osjećaju da su sama kuća i njoj pridružene zgrade ukras seoskog života preživio iz starih vremena, i da bi joj ponovnim ukrašavanjem oduzeli prirodnu ljepotu.

Naposljetku smo sjeli u sobi iznad zida što ga je Ellen milovala, još obloženoj starim tapiserijama, koje izvorno nisu imale umjetničke vrijednosti, ali su sada izbljedjele u ugodne sive tonove koji su se skladno uklopili u spokoj tog mjesta, a svjetlija i napadnija dekoracija bi ih loše nadomjestila.

Dok smo sjedili postavio sam Ellen nekoliko nasumičnih pitanja, ali jedva da sam slušao njezine odgovore; ubrzo sam ušutio a potom postao malne nesvjestan bilo čega osim činjenice da se nalazim u toj staroj sobi, dok grlice pjevuje iznad krovova štaglja i golubinjaka ispod prozora nasuprot meni.

Pribrao sam se, mislim, nakon minutu ili dvije, ali činilo se da je, kao u živom snu, proteklo mnogo vremena, i tada ugledao Ellen kako sjedi. Izgledala je još punija života, užitka i žudnje u opreci spram izbljedjele sive tapiserije tričava dezena, koja je sada bila podnošljiva jedino zato što je postala tako blijeda i krhka.

Gledala me srdačno, ali kao da me skroz-naskroz prozire, pa je kazala: “Ponovo si počeo s beskonačnim uspoređivanjem prošlosti i sadašnjosti, zar ne?”

“Istina je”, odvratih. “Razmišljao sam o tome kakva bi ti, sa svojom sposobnošću i oštroumljem, združenima s tvojom ljubavlju prema užitku i nestrpljivošću spram nerazumnih ograničenja – kakva bi ti bila u toj prošlosti. Čak i sada, kad je sve već odavno izboreno i izvođeno, srce mi se stegne pri pomisli na sve ono traćenje života koje je toliko godina bilo na djelu!”

“Toliko stoljeća”, dočeka ona, “toliko vjekova!”

“Istina”, rekoh, “živa istina”, i ponovo ušutjeh.

Ona ustade i reče: “Dođi, ne smijem dopustiti da se prebrzo opet prepustiš sanjarenju. Ako te moramo izgubiti, želim da vidiš sve što možeš vidjeti prije nego što se vratiš.”

“Izgubiti?” rekoh. “Prije nego što se vratim? Ne bih li trebao poći na sjever s tobom? Što želiš reći?”

Nasmiješila se pomalo tužno i kazala: “Ne još, nećemo još o tome razgovarati. No o čemu si upravo razmišljao?”

Odgovorih kolebljivo: “Govorio sam samome sebi: prošlost, sadašnjost? Nije li trebala reći suprotstavljanje sadašnjosti i budućnosti: slijepog očaja i nade?”

“Znala sam”, rekla je. Potom me uhvatila za ruku i uzbuđeno uskliknula: “Dođi, dok još ima vremena! Dođi!” Izvela me iz prostorije, i dok smo silazili niza stube i izlazili iz kuće u vrt kroz mala bočna vrata u neobičnom predvorju, kazala je staloženo, kao da je željela da zaboravim njezinu nenadanu nervozu: “Dođi! Moramo se priključiti drugima prije nego što nas krenu tražiti. I dopusti mi reći, prijatelju, da si i odviše sklon zapasti u puko snatrenje, besumnje zato što još nisi navikao na naš život u kojemu se odmaramo između žustrih poslova, na rad koji je užitak i na užitak koji je rad.”

Načas je zastala, a kad smo ponovo izišli u krasni vrt rekla: “Prijatelju, kazao si da se pitaš kakva bih ja bila da sam živjela u onim vremenima meteža i ugnjetavanja. Pa, mislim da sam dovoljno proučila njihovu povijest te prilično dobro to znam. Pripadala bih siromasima, jer je moj otac, dok je radio, bio običan orač. Ja to ne bih mogla podnijeti, i stoga bi moja ljepota, pamet i bistrina” (izgovorila je to ne crveneći se, bez namještenoga, lažnog stida) “bile prodane bogatim ljudima, a moj život bio bi uistinu protraćen. Jer, znam o tom dobu previše a da ne bih znala kako ne bih imala izbora niti ikakve moći nad svojim životom, a i da nikad ne bih mogla kupovati užitak od bogataša, niti bih čak imala prilike za djelovanje kojim bih izborila neko istinsko uzbuđenje. Propala bih i slomila se na ovaj ili onaj način, bilo u oskudici ili raskoši. Nije li tako?”

“Doista jest”, otpovrnuh.

Htjela je reći još nešto kad su se vratašca na ogradi, koja su vodila u omanje polje u sjeni brijestova, otvorila, a Dick je užurbanim veseljem grabio vrtnom stazom i ubrzo se našao između nas, stavivši nam oboma ruku na rame, te rekao: “Dakle, susjedi, i mislio sam da ćete vas dvoje htjeti vidjeti staru kuću na miru, dok u njoj nema nikoga. Nije li kuća pravi dragulj svoje vrste? No hodite amo, jer bliži se vrijeme večere. Možda bi ti, goste, želio zaplivati prije nego što sjednemo za gozbu koja će, držim, prilično potrajati?”

“Da”, rekoh, “volio bih.”

“E pa, do skorog viđenja, susjedo Ellen”, reče Dick. “Evo Clare koja će se pobrinuti za vas, jer mislim da je ona među našim ovdašnjim prijateljima više udomaćena.”

Clara je otišla s polja dok je on to govorio, a ja sam se, bacivši jedan pogled prema Ellen, okrenuo i pošao s Dickom, sumnjajući, ako moram reći istinu, hoću li je ikad više vidjeti.

32. Početak gozbe – Kraj

Dick me smjesta poveo do male livade koja je, kao što sam vidio iz vrta, bila prekrivena šatorima živih boja poredanima u uredne nizove, oko kojih je sjedilo i na travi ležalo pedesetero ili šezdesetero muškaraca, žena i djece. Svi odreda bijahu dobre volje i razdragani – u prazničnom raspoloženju, reklo bi se.

“Pomislit ćeš da se i nismo okupili u naročitom broju”, reče Dick, “ali moraš znati da će sutra toga biti još. Na sjenokoši, naime, ima mjesta za mnoštvo ljudi koji nisu pretjerano vješti u seoskim poslovima; ima i mnogih koji žive sjedilačkim životom – učenjaka i revnih izučavatelja općenito – a bilo bi ih neljubazno lišiti užitka u sjenokoši, i stoga vješti radnici, osim onih koji su traženi kao kosci i nadglednika pri košnji, stoje po strani i temeljito se odmaraju, a vi znate da je to dobro za njih, htjeli to oni ili ne htjeli; ili pak odlaze u druga sela, kao ja ovdje. Znanstvenike i povjesničare, znaš, neće tražiti dok već ne budemo napola gotovi s razastiranjem sijena, a to će, naravno, biti tek preksutra.”

Na to me s malog polja poveo svojevrsnim nasipom iznad livade uz rijeku, odande skrenuo ulijevo, na stazu koja je vodila kroz gustu i vrlo visoku travu, dok nismo stigli do rijeke iznad brane i pripadajuće joj vodenice. Ondje smo se dosita naplivali u širokom dijelu toka iznad ustave, gdje je rijeka, obuzdana nasipom, izgledala mnogo šira no što u prirodi jest.

“Sada smo spremni za večeru”, reče Dick dok smo se, ponovo odjeveni, vraćali kroz travu, “a među svim veselim blagovanjima u godini, ovo povodom košnje svakako je najveselije, čak i kad se usporedi s gozbom za žetve žita, jer je tada godina na izmaku i čovjek ne može a da u pozadini sveg tog veselja ne osjeti kako se bliže tamni dani, vrijeme ogoljelih polja i praznih vrtova, dok je proljeće još predaleko a da bismo mu se radovali: tada je jesen, kada čovjek bezmalo povjeruje u smrt.”

“Kako neobično govoriš”, rekoh, “o nečemu tako opetovanom i stoga otrcanom kao što je smjena godišnjih doba.” A ti su ljudi doista bili kao djeca u pogledu takvih stvari te su gajili silno – pretjerano, činilo mi se – zanimanje za vrijeme, vazda zapitani hoće li dan biti lijep, noć mračna ili svijetla, i tome slično.

“Neobično?” na to će on. “Zar je neobično suosjećati s godinom, s njenim dobicima i gubicima?”

“U svakom slučaju”, rekoh, “gledate li na tok godine kao na lijepu i zanimljivu dramu, a držim da je vi vidite takvom, zima, njene muke i boli, trebale bi vas radovati i zanimati koliko i ova čudesna ljetna raskoš.”

“I zar me ne raduje?” upita Dick gorljivo. “Samo, ja je ne mogu promatrati kao da sjedim u kazalištu i gledam neki komad, ne sudjelujući u njemu. Teško je”, reče dobroćudno se smiješeći, “neukom čovjeku poput mene da valjano objasni svoje misli, kao što to umije ona draga djevojka Ellen; no želim reći da sam ja dio svega i da osjećam bol jednako kao i užitak u sebi samome. To za mene ne čini netko drugi, kako bih ja mogao jesti, piti i spavati, nego sâm u tome imam udjela.”

Uviđao sam da Dick na svoj, kao i Ellen na drugi način, gaji tu strastvenu ljubav prema zemlji koja je u doba meni poznato bila zajednička tek rijetkima; prevladavajući osjećaj među intelektualcima toga vremena bila je neka mrzovoljna odbojnost spram drame godišnjih mijena, spram života zemlje i njena odnosa prema čovjeku. Dapače, u to se doba smatralo poetskim i maštovitim gledati na život kao na nešto što treba podnositi, a ne u tome uživati.

Razmišljao sam tako dok me Dickov smijeh nije vratio na polja Oxfordshirea. “Neobično mi je”, reče, “što me ovako zabrinjavaju zima i njena oskudnost, i to usred ljetnog obilja. Da mi se to nije prije događalo, pomislio bih da je to tvoje djelo, goste, da si na me bacio nekakve čini. Ma, znaš”, nadoda odjednom, “to je samo šala, stoga je ne smiješ uzimati k srcu.”

“U redu”, rekoh, “neću je uzeti k srcu.” No njegove su riječi u meni ipak izazvale stanovitu nelagodu.

Ovaj put smo prešli nasip i nismo se vratili u kuću, nego smo krenuli stazom iza polja pšenice koje samo što nije bilo u cvatu. Tada rekoh: “Nećemo, dakle, večerati u kući ili vrtu? Nisam, pravo govoreći, to niti očekivao. Gdje ćemo se onda sastati? Vidim, naime, da su kuće većinom vrlo malene.”

“Jesu”, potvrdi Dick, “u pravu si, kuće su u ovom kraju malene; ima toliko dobrih starih kuća koje su napuštene da ljudi u priličnom broju stanuju u takvim malim samostojećim kućama. Što se naše večere tiče, blagovat ćemo u crkvi. Volio bih, radi tebe, da je njeno zdanje veliko i lijepo kao ono u starome rimskom naselju na zapadu, ili u šumskom gradiću na sjeveru.¹ No svi ćemo unutra stati, i premda je crkva majušna, na svoj je način vrlo lijepa.”

Bilo je to za mene nešto novo, ta večera u crkvi, te sam pomislio na samostanske gozbe u srednjem vijeku, ali nisam rekao ništa, a ubrzo smo izbili na cestu koja je vodila kroz selo. Dick ju je promotrio, i vidjevši tek dvije raštrkane skupine pred nama kazao: “Čini se da smo pomalo zakasnili. Svi su krenuli, ali će sigurno gledati da pričekaju tebe, kao gosta nad gostima, budući da dolaziš izdaleka.”

Požurio se dok je to govorio, a ja sam držao korak s njime, i ubrzo smo se obreli u lipovu drvoredu koji nas je odveo ravno do crkvenog trijema, kroz čija je otvorena vrata dopirao zvuk veselih glasova, smijeha i raznovrsne zabave.

“Da”, reče Dick, “to je, prije svega, najsvježije mjesto ove tople večeri. Dođi, bit će im drago vidjeti te.”

Doista, iako sam se okupao, osjećao sam da za cijelog našeg putovanja vrijeme još nije bilo ovako teško i sparno.

Ušli smo u crkvu, jednostavno malo zdanje s majušnom pobočnom lađom koja je od glavne bila odvojena trima lukovima, ograđenim prostorom pred oltarom i prilično prostranom poprečnom lađom za tako malu zgradu, dok su prozori mahom bili u ljupkom oksfordširskom stilu četrnaestoga stoljeća. U njoj nije bilo modernih arhitektonskih dekoracija; izgledalo je, štoviše, kao da takvih pokušaja nije ni bilo otkako su puritanci okrećili srednjovjekovne svece i prikaze na zidu. Bila je, međutim, živopisno okićena za ovu suvremenu svetkovinu: cvjetni vijenci visjeli su od luka do luka, na podu su stajali veliki vrčevi s cvijećem, dok su pod zapadnim prozorom bile obješene dvije prekržene kose ulaštenih oštrica koje su blistale sred cvijeća kojim su bile ovijene. No njen najljepši ukras bilo je mnoštvo naočitih muškaraca i žena sretnih lica koji su sjedili za stolom i koji su, onako blistavih lica i bujnih kosa ponad jarke blagdanske odjeće, izgledali, kao što kaže perzijski pjesnik, poput lijehe tulipana na suncu. Iako je crkva bila mala, bilo je mnogo

---

¹ Misli se, po svoj prilici, na Cirencester i Burford.

prostora, jer mala crkva je kao oveća kuća, a te večeri nije bilo potrebe ukriž postavljati stolove duž poprečne lađe, premda će to nesumnjivo biti potrebno sutradan, kada učeni ljudi o kojima je Dick govorio dođu dati svoj skromniji obol sjenokoši.

Stajao sam na pragu, s osmijehom punim iščekivanja, kao čovjek koji će sudjelovati u svečanosti u kojoj je doista spreman uživati. Dick je stajao do mene i pogledom kružio društvom uz, pomislio sam, pomalo svojatajuće držanje. Sučelice meni sjedile su Clara i Ellen, a između njih zjapilo je prazno Dickovo mjesto; smiješile su se, ali njihova prekrasna lica bijahu okrenuta susjedima s obje strane, koji su razgovarali s njima, i činilo se da me ne vide. Okrenuo sam se prema Dicku, očekujući da me povede naprijed, i on je okrenuo lice prema meni; ali začudo, iako je bio nasmiješen i vedar kao uvijek, nije odgovorio na moj pogled – čak kao da se uopće nije obazirao na moju prisutnost, a zapazio sam i da me nitko iz društva ne gleda. Nešto me probolo u srcu, kao da se odjednom zbila neka dugo iščekivana nesreća. Dick se malko pomaknuo naprijed, ne uputivši mi ni riječ. Nisam bio ni na tri metra od dviju žena koje su mi, držao sam, iako smo u druženju proveli tako malo vremena, postale prijateljice. Clarino je lice sada bilo okrenuto točno prema meni, ali ni ona kao da me nije vidjela, iako znam da sam joj molećivim pogledom pokušavao svratiti pozornost na sebe. Okrenuo sam se prema Ellen, koja kao da me načas prepoznala, ali njezino vedro lice u hipu se rastužilo te je bolno odmahнула glavom, a u sljedećem trenutku s njezina lica nestao je svaki znak svijesti o mojoj prisutnosti.

U srcu sam ćutio upravo neopisivu samoću i bol. Zadržao sam se još koju minutu, a onda se okrenuo, izišao s trijema i kroz drvored krenuo prema cesti, dok su kosovi u grmovima oko mene u tu toplu lipanjsku večer pjevali iz sveg glasa.

Još jedanput sam, bez ikakva svjesnog napora volje, okrenuo glavu prema staroj kući pored gaza, ali kad sam prošao zavojem koji je vodio prema ostacima seoskoga križa, naišao sam na spodobu koja je neobično odudarala od radosne, lijepe čeljadi koju sam ostavio za sobom u crkvi. Bio je to muškarac koji je djelovao kao starac, ali za kojega sam, napola ga zaboravivši, iz viđenja znao da nema više od pedeset godina. Lice mu je bilo izbrazdano i musavo prije negoli prljavo, oči mutne i prazne, tijelo povijeno, listovi na nogama suhonjavi i tanki, a vukao se šepajuć. Njegovu odjeću činio je meni predobro poznat spoj prljavštine i dronjaka. Kad sam prošao kraj njega dotaknuo je šušir, dobrohotno i ljubazno, no i silno udvorno.

Neizrecivo zgranut, pohitao sam cestom koja je vodila prema rijeci i donjem kraju sela, ali odjednom kao da mi se u susret zakotrljao crni oblak, nalik snomorici iz moga djetinjstva, i neko vrijeme bio sam svjestan jedino toga da sam u tami, i nisam znao hodam li, sjedim ili ležim.

Ležao sam u postelji u svojoj kući u tmurnom Hammersmithu i razmišljao o svemu tome. Nastojeći dokučiti je li me preplavio očaj kad sam otkrio da sam sanjao, ustanovio sam, začudo, da i nisam zapao u toliki očaj.

A je li to uistinu bio san? Ako jest, zašto sam bio onako svjestan da cijeli taj novi život gledam izvana, sveudilj pun predrasuda, strahova, nevjerice kojima me sputalo ovo doba sumnje i borbe?

Sve sam vrijeme, premda su ti prijatelji bili tako stvarni, osjećao da mi među njima nema mjesta, kao da će doći vrijeme kada će me odbaciti i reći, kao što je, izgleda, govorio posljednji Ellenin tužni pogled: “Ne, ti ne možeš biti jedan od nas; u cijelosti pripadaš nesreći prošlosti, stoga bi ti naša sreća čak i dojadila. Vрати se, sada kad si nas vidio i kad su tvoje vanjske oči vidjele da unatoč nepogrešivim maksimumima tvoga vremena svijet još čeka doba mira, kad se gospodarstvo prometne u drugarstvo – ali ne prije. Vрати se, dakle, i dok budeš živ oko sebe ćeš viđati ljude koji će navoditi druge da žive životom koji nije njihov, dok oni sami neće mariti ni koliko je crno pod noktom za vlastiti život – ljude koji mrze život iako se boje smrti. Vрати se i budi sretniji zbog

toga što si nas vidio, što si svojoj borbi dodao malo nade. Idi, živi dok možeš, trseći se, koliko god te muke i truda to stajalo, da malo-pomalo izgradiš novo doba drugarstva, mira i sreće.”

Da, uistinu! I ako drugi to uzmognu vidjeti kao što sam vidio ja, onda će se to moći nazvati vizijom, a ne snom.

Bilješka o piscu

William Morris (1834. – 1896.)

Uvod u svoju biografsku knjigu o Williamu Morrisu objavljenu 1994. (*William Morris: A Life for Our Time*) Fiona MacCarthy počinje ulomkom: „Kad je William Morris umirao, jedan od njegovih liječnika njegovu je bolest dijagnosticirao kao ‘jednostavno činjenicu da je riječ o Williamu Morrisu, čovjeku koji je radio za desetoricu’. Morris je bio jedan od najpoznatijih i najplodnijih viktorijanskih pjesnika. Bio je najveći umjetnik-obrtnik svojega doba. Uspješno je vodio proizvodnju dekorativnih materijala i istaknutu trgovinu na malo u središtu Londona. Morris je bio i strastveni socijalistički reformator, pionir brige za okoliš, pedagog i nazovi feminist; u pedesetoj je godini prešao ‘ognjenu rijeku’ da bi postao revolucionarni socijalist. Ima nešto gotovo sumnjivo u širokome rasponu njegovih aktivnosti. U doba uskih specijalizacija, Morrisovu svestranost jednostavno je teško shvatiti.”

Taj arhitekt, slikar, dekorater, tiskar, izdavač, pjesnik, esejist, prevodilac, romansijer, politički radnik doista zbunjuje svojim „renesansnim” opsegom djelovanja i k tome podjednako uspješnim na svim svojim područjima. U tom se pogledu upravo njegovo klasično djelo *Vijesti iz Nigdine* (*News from Nowhere*) kao kombinacija utopijskoga socijalizma i meke znanstvene fantastike nameće kao pokušaj objašnjenja njegovih životnih stremljenja i niti vodilja: tom svojom utopijom Morris pokušava odgovoriti na mnoge prigovore socijalizmu i zapravo istaknuti da za njega socijalizam, kao društvo budućnosti (u kojemu se pripovjedač *Vijesti iz Nigdine* zatekao probudivši se iz sna u koji je zapao nakon što se vratio s jednoga od sastanaka Socijalističke lige), neće biti samo zasnovano na zajedničkom vlasništvu i demokratskim nadzorom nad sredstvima za proizvodnju, da ono neće tek dokinuti privatno vlasništvo, nego što je mnogo važnije, ono će dokinuti podjelu između umjetnosti, života i rada. Upravo je rad, kao kreativna djelatnost koja čovjeku pruža zadovoljstvo, koja ga krijepi, rad kao užitak, bilo da je riječ o fizičkome ili umnome radu, ono što Morris slavi i veliča, povratak gotovo poimanju rada kao djelatnosti samoostvarenja. Tu se Morris razilazi s glavninom socijalističkih mislilaca koji su rad smatrali nužnim zlom a kreativnost nazirali tek u slobodnim trenucima nakon rada. *Vijesti iz Nigdine* napisane su kao odgovor na utopijski roman *Looking Backward* (Gledajući unatrag, 1888.) Edwarda Bellamyja, pravnika i pisca iz zapadnoga Massachusettsa, roman koji kapitalizmu suprotstavlja novi društveni poredak utemeljen na racionalnoj državnoj organizaciji rada i ekonomije i koja je upravo svojim „etatističkim” prijedlogom ustroja društva onaj oblik socijalizma protiv kojega je William Morris bio. Upravo ga zasade toga budućega društva čije svekolike aspekte pokušava predočiti u svojoj knjizi čine bliskim anarhističkome poimanju društva budućnosti. Patrick Reedy u svojem tekstu „Keeping the Black Flag flying: anarchy, utopia and the politics of nostalgia” (Održavajući crnu zastavu da vijori: anarhija, utopija i politika nostalgije) u knjizi *Utopija i organizacija* (urednik Martin Parker, Blackwell Publishing i The Sociological Review, Oxford 2002.) kaže: „Skanjujem se sugerirati da je Morris bio anarhist, jer i on je sam to poricao. Ipak, Morris je i poznavao i volio Kropotkina, redovito održavao kontakte s anarhistima u Socijalističkoj ligi i, u svojoj potrazi za

nadahnućem za sliku idealne zajednice u srednjovjekovnim seljačkim i obrtničkim komunama, pokazuje čvrstu sklonost prema anarhističkome mišljenju, umjesto prema Marxovome znanstvenome' socijalizmu. Zbog toga su anarhisti često Morrisa smatrali svojim i o *Vijestima iz Nigdine* često se raspravlja kao o arhetipskoj anarhističkoj utopiji." Pa tako George Woodcock (*Anarchism*, Pelican Books, London 1963.) piše da Morris *Vijestima iz Nigdine* ocrta ništa manje do „rajsku anarhiju kakvu su slobodarski duhovi zamišljali već tri stoljeća" i da je Morrisu, kao i anarhistima, bilo važno otkriti način na koji ljudi mogu „sami uništiti svoje ropstvo". Woodcock naglašava da je isto tako istina da se razmimoilazio s anarhistima u Socijalističkoj ligi što se tiče njihova krajnjeg naglaska na nasilju i destruktivnim aspektima revolucije i da se on zalagao za dug proces naobrazbe kao nužan prije nego što bi bilo kakva borba za preobrazbu društva upoće mogla početi. No, Woodcock smatra da ga taj element „postupnosti" socijalizma u temeljima nije udaljio od liberaterske tradicije: Godwin i Proudhon su mislili isto, a Kropotkin se tome stajalištu prilično približio u svojim poznim godinama. Woodcock ističe da je Morris kategorično negirao da je anarhist, ali upravo izjava koju je povodom toga dao pokazuje da je, kako to Woodcock naglašava, „vidio anarhizam u smislu uskogrudnoga individualizma". Morris tako kaže: „Anarhizam znači, kako ga ja razumijem, dokidanje zakona i pravila svih vrsta, i djelovanje bez njih, a svakoj je osobi dopušteno da se ponaša kako joj odgovara. Ja ne želim da se ljudi ponašaju samo kako im odgovara; želim da razmisle i djeluju na dobrobit svojih bližnjih, za opće dobro, zapravo. Ono što tvori opće dobro ili opće poimanje onoga što je za opće dobro, bit će i uvijek mora biti izraženo u obliku zakona neke vrste bilo i političkih, koje će proglasiti građani u narodnoj skupštini, poput negdašnjih zborova slobodnjaka, ili, ako želite, stvarna vijeća ili parlamenti, ili pak društveni običaji izrasli iz društvenoga iskustva." Kako Woodcock ističe, ni jedan se anarhist neće usprotiviti djelovanju na opće dobro bližnjih koje će štiti „društveni običaji izrasli iz društvenoga iskustva", ali će se protiviti zakonima izglasanima na skupštinama ili narodnim vijećima, te se prema njemu, upravo duž te uske razdjelnice može otkriti razlika između Morrisa i anarhista. No, baci li se pogled na društvo koje nude *Vijesti iz Nigdine*, Woodcock zaključuje da je ono posve anarhističke. Peter Marshall (*Demanding the Impossible: A History of Anarchism*, Fontana Press, London 1993.) smatra da se u Morrisovim spisima iščitava snažno liberatersko nagnuće i da je Morris bio vrlo svjestan anarhističkoga stajališta protiv vlade i svake političke vlasti. G. K. Chesterton nazvao je Morrisa „nekom vrstom dickensovskoga anarhista" i prema Marshallu nema sumnje da je Morris mrzio centraliziranu državu, te stoga ne treba iznenađivati da su mnogi njegovi politički spisi nadahnjivali anarhiste, a upravo na takvom antietatističkome viđenju socijalizma Morris gradi svoju sliku budućega društva u utopijskoj romanci *Vijestima iz Nigdine* u kojemu „nema vlade, privatnoga vlasništva, zakona, zločina, braka, novca ili razmjene. Društvo se sastoji od federacije komuna..." No, unatoč tome da su to sve anarhistički ideali, kako Marshall kaže, Morrisa se naziva marksističkim sanjarem. Marshall priznaje da je Morris poznavao i Engelsa i Marxa i da je neosporno prihvatio nužnom klasnu borbu te da je komunizam vidio kao završnu fazu socijalizma u kojoj će prirodni resursi biti u vlasti „cijele zajednice na dobrobit cjeline". Neko vrijeme se Morris čak i svrstao uz autoritarne socijaliste Belforta Baxa, H. M. Hyndmana i Adreasa Scheua jer je tragao za „praktičnim" oblikom socijalizma, kao suprotnim njegovim prijašnjim utopijskim snovima. No, Morris je volio i Kropotkina i decentralizirano društvo kakvo on oslikava slično je, prema Marshallu, društvu zamišljenome u Kropotkinovoj knjizi *Polja, tvornice i radionice*. Istodobno Morris je bio silno pod utjecajem Carpenterova pokušaja da vodi jednostavan, običan i samodovoljan život na selu. Kao što Marshall navodi, Morris je uvijek iskazivao naklonost „svojim anarhističkim prijateljima", ali „baš kao što je naučio od Milla – protiv njegove volje – da je

socijalizam nužan, tako se šalio da je od anarhista naučio, posve protiv njihove volje, da je anarhizam nemoguć”. Posebice se sukobio s anarhistima koji su u Socijalističkoj ligi branili nasilnost kao moguću metodu. Prema Marshallu, glavni je Morrisov teorijski prigovor anarhizmu zapravo prigovor poimanju vlasti, autoriteta jer je smatrao da će čak i u komunizmu neki oblici vlasti biti nužni, budući da bi mogućnost da pojedinac čini što ga volja uvijek i u svim okolnostima zapravo bila „apsolutna negacija društva”. Kako to Morris kaže: „Ako pojedinci neće jedni druge obuzdavati, negdje mora postojati neki autoritet, neka vlast spremna obuzdati ih da se međusobno ne obuzdavaju; a ta vlast posve sigurno mora biti kolektivna” („Socijalizam i anarhizam”, *Political Writings*, 1889.). No, Morris je bio svjestan opasnosti da postrevolucionarno društvo može zapasti u birokraciju i množenje raznih oblika službene uprave. Zaključno, Marshal smatra da se „Morris možda i divio Marxovu viđenju povijesti i htio podariti praktični izraz svojim utopijskim sanjarijama, ali u konačnoj analizi Morris pripada više proširenoj anarhističkoj obitelji nego li autoritarnome socijalizmu”.

Morrisov se pripovjedač budi u nekoj Nigdini, upoznaje lokalne stanovnike, sprijateljuje se s njima i kreće na put tim novim društvom u kojemu se zadesio, a u razgovorima sa svojim domaćinima razotkriva nam događaje koji su doveli do nastanka toga novoga društva ali i raznorazne aspekte svakodnevnoga života i svakodnevnih navada ljudi u tom novome društvu. Iscrtavajući idealno buduće društvo, Morris istodobno procjenjuje industrijsku Britaniju devetnaestoga stoljeća. Patrick Reedy smatra da bi bio vandalski čin odnositi se prema toj priči kao izvoru za anarhističku društvenu teoriju, posebice zato što je dio smisla pisanja utopije da i sami čitaoci imaginativno sudjeluju u svakodnevnome životu umjetničkoga ostvarenja.

Fiona MacCarthy ističe da je učinak te Morrisove utopije zapravo katalizatorski, on zapravo daje naslutiti da je drugačije društvo moguće, ali ono najvažnije je prema njoj da se kao poruka knjige može iščitati da je „osobno istodobno i političko”. Posebnu magiju te knjige MacCarthyjeva vidi u njezinoj dezorijentaciji, nejasnosti gdje smo i kad smo to. S jedne strane to jest i nije Engleska, s druge strane to je mjesto slobode, jednakosti muškaraca, žena i djece, mjesto ljepote i zdravlja, mjesto na kojemu nema novca, nema zatvora, formalnoga obrazovanja i centralne vlasti. Mjesto doista prerasta u neku izmještenu neodredivu Nigdinu. Ovaj put utopija nije posegnula za nekim dalekim otokom, osim ako ne uzmemo u obzir činjenicu da je Britanija ipak otok. 1, ovaj put, utopija svoje ispunjenje pronalazi u običnom svakodnevnom životu, u malim radnjama, funkcionalnim i kreativnim, te svakodnevice, u njezinu svođenju najezgrenu nepatvorenu ljudskost.

No, postavimo, kao i Patrick Reedy pitanje: „U čemu je važnost Morrisove vizije u raspravi o mjestu utopije u bilo kojem radikalnom pristupu organizaciji?” Reedy zanimljivo dodaje: „Morris kombinira viktorijanski romantizam s marksističkom teorijom i uspjeva stvoriti utopiju za anarhiste, premda katkad zapadne u sladunjavu sentimentalnost.” U Morrisovoj utopiji postoje red i organizacija, ali ne i hijerarhija i vlast. Prema Reedyju, „Morris je vrlo anarhistički zabrinut vodi li akcija koja se poduzima ciljevima koji će uistinu rezultirati boljim životom”, a za Morrisa to znači „pun razvoj estetskih sposobnosti”.

Važnost objavljivanja ove Morrisove utopije u sklopu biblioteke anarhističkih klasika nije u tome da se pokaže je li Morris ili nije bio pravi anarhist, nego u prinosu koji je dao svakom promišljanju nekoga boljega, ravnopravnijega i sretnijega društva, a tako i anarhističkome viđenju bezvlasnoga i besklasnoga društvenoga poretka. Uostalom i Morrisovo poimanje nemogućnosti anarhizma tema je za razmišljanje. A Morrisova utopija samo daje do znanja da je možda vrijeme za nove utopije, ako je i to uopće više moguće.

Ur.

Impresum

Biblioteka

NI DIEU NI MAÎTRE

knjiga osma

William Morris

VIJESTI IZ NIGDINE

Naslov izvornika

News from Nowhere: Or, An Epoch of Rest, Being Some Chapters from a Utopian Romance, Kelmscott Press, Hammersmith, London, 1893 (1890).

izdavač: DAF, <https://www.daf.hr>

za izdavača: Zoran Senta

prijevod: Dinko Telećan

ilustracija: © Danijel Žeželj

oblikovanje knjige: Petikat

priprema za tisak: DesignStudio

tisak: VEDOGRAF

Zagreb, prosinac 2007.

Napomena Anarhističke biblioteke

Ovaj prevod je prvi put objavljen u elektronskom obliku (bez „Bilješke o piscu“) 2014, na stranici Društva za promicanje književnosti na novim medijima (DPKM) „Besplatne elektroničke knjige“ (BEK), u ediciji „Biblioteka elektroDAF“:

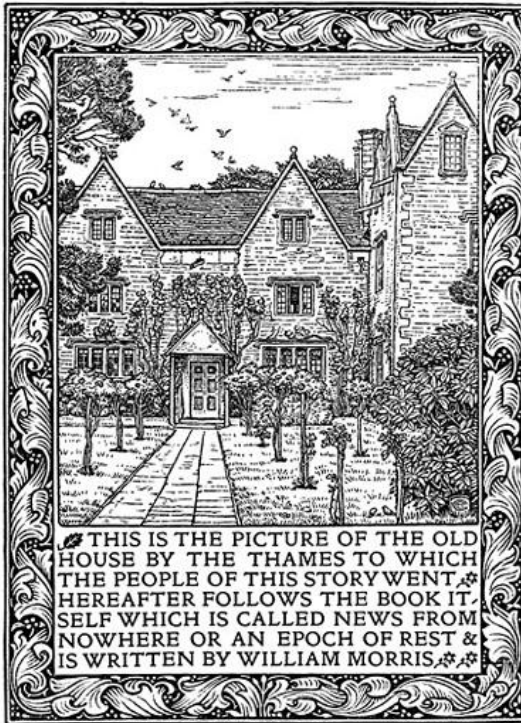
<https://elektronickeknjige.com/knjiga/morris-william/vijesti-iz-nigdine/>

WILLIAM MORRIS

VIJESTI IZ NIGDINE

Originalni tekst se prvi put pojavio u nastavcima, u listu *Commonweal: The Official Journal of the Socialist League*, od januara do oktobra 1890. Godine 1891. pojavio se kao knjiga, u izdanju *Reeves and Turner*, s nekim korekcijama, i ta verzija je poslužila za čuveno izdanje Morisove izdavačke kuće Kelmscott Press iz 1893.

NEWS FROM NOWHERE OR AN EPOCH OF REST.
CHAPTER I. DISCUSSION AND BED.

AP at the League, says a friend, there had been one night a brisk conversational discussion, as to what would happen on the Morrow of the Revolution, finally shading off into a vigorous statement by various friends, of their views on the future of the fully-developed new society.

SAYS our friend: Considering the subject, the discussion was good-tempered; for those present, being used to public meetings & after-lecture debates, if they did not listen to each other's opinions, which could scarcely be expected of them, at all events did not always attempt to speak all together, as is the custom of people in ordinary polite society when conversing

<https://archive.org/details/newsfromnowhere01morr/mode/2up>

Crtež kuće iz Nigdine, s unutrašnje naslovne stranice, a koji je zapravo veran prikaz Morisove kuće iz Kelmskota (Kelmscott Manor, obnovljeno imanje iz XVI veka), uradio je Čarls Marč Gir (Charles March Gere, 1869–1957), dok su ukrasni okviri, tipografija i slog bili Morisovo delo.

Za Anarhističku biblioteku, AG, avgust 2020.

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

William Morris
Vijesti iz Nigdine
1890.

William Morris, *News from Nowhere: Or, An Epoch of Rest, Being Some Chapters from a Utopian Romance*, Kelmscott Press, Hammersmith, London, 1893 (1890).

Preveo Dinko Telećan.

Urednik izdanja: Zoran Senta, DAF, Zagreb, 2007, <https://www.daf.hr>

anarhisticka-biblioteka.net